

auro

BUTLLETÍ DE LA SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV)

inventio

tardor-hivern 2024 | número 12

ESTVDIS

INTRODUCCIÓ ALS PROCESSOS DE GENTRIFICACIÓ -05-

Guillermo Aguirre

ARQUEOLOGIA DEL FEMINISMO -11-

Juan Giraldo

L'ESCOLA DEL CLOT -17-

Enric Puig i Jofra

EL NAIXEMENT DEL CLUB D'ESCACS SANT MARTÍ -23-

David Vivancos

SANT MARTÍ DE PROVENÇALS -27-

Pere Illa

GENT MARTINENCA

EXILIADOS, APÁTRIDAS Y TROTAMUNDOS: ÉMILE HENRY CAUBET -37-

Juan Giraldo

GENT VERNEDENCA

N'HI HA QUI LLUITEN TOTA LA VIDA... -41-

TALLER D'HISTÒRIA

LES BOTIGUES CINQUANTENÀRIES A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ -43-

Ester Riera

PUBLICACIONS

EDUARD MIRALLES. LA CULTURA COM A PASSIÓ -47-

EXPOSICIONS

L'ÚLTIMA COLLITA -48-

EN FUGIDA. REFUGIATS -48-

DOCUMENTS

PREGÓ DE LA FESTA MAJOR DEL CLOT I DEL CAMP DE L'ARPA (1980) -49-

Josep Freixa

ESCUELA DE ADULTOS LA VERNEDA-SANT MARTÍ -53-

Elisenda Giner

PATRIMONI

EL MURAL FOTOGRÀFIC DE VIA TRAJANA -67-

EN LÍNIA

ENVISITADECORTESIA.COM -68-

ANTIC MUNICIPI

LÁPIDAS Y ESCUTS DE LA TORRE DE SANT JOAN -69-

Ramón Arabía y Solanas

TEXTS BÀSICS

GUÍA DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS -74-

Gayetá Cornet y Mas

SANT MARTÍ DE PROVENÇALS, DE LA VILA AL BARRI -76-

Néstor Bogajo

ANTIC SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

AVANÇ propers sumaris

*El llibre de viatge com a eina
de coneixement històric*

L'escola Casas

*Conduccions d'aigua de la
fàbrica Damm a La Verneda
de Sant Martí*

*Burgueses contra
el municipalismo*

*Une famille de la campagne
barcelonaise et ses activités
économiques en l'an Mil*

*Salut als Barris.
Diagnòstic de
la Verneda i la Pau*

*Patrimoni: el passatge
d'Antoni Gassol*

*La Colla del Besòs. Una
experiència de compromís,
il·lusió, reptes i aprenentatge*

Dones de Sant Martí

EDITA

SOCIETAT D'ESTVDIS DE
LA VERNEDA DE SANT MARTÍ
(SELAV)

WEB

altzadiako.wordpress.com

CORREU ELECTRÒNIC

lavernedadesantmartiSE@gmail.com

CONSELL EDITORIAL

José-Ángel Borlán; César Aguado;
Ester Riera; Pilar de Diego;
Joan Gispert; Josep Manera;
Josep Maria Sarabia; Maxi Martos;
Jacoba Castillo; Teresa Prats;
Jordi Salas

CONTACTE auro invento

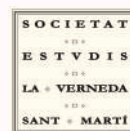
auroinvento@hotmail.com

EDICIÓ DIGITAL

auro invento no s'identifica
necessàriament amb les opinions
expressades en els articles publicats
i respecta la llibertat d'expressió dels
qui els escriuen.

La publicació és totalment gratuïta.

ISSN 3081-166X

Inscrita al Registre d'Associacions
amb el número 5.005

Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana

Membre de la Coordinadora de
Centres d'Estudis de Parla Catalana

SOCIETAT d'estudis

PERILL DE GENTRIFICACIÓ

El diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans defineix gentrificació així: "Transformació d'una àrea urbana, generalment degradada, caracteritzada per la rehabilitació urbanística o arquitectònica, que afavoreix l'arribada de població amb poder adquisitiu més alt i del turisme i el desplaçament de la població original". És un fenomen conegut a uns quants barris de la ciutat i que podria afectar a La Verneda de Sant Martí un cop posada en marxa l'estació intermodal de La Sagrera i la construcció de més de tres mil habitatges al triangle format pels carrers de Santander, Prim i ronda de Sant Martí.

Un tema preocupant pel veïnat actual i que serà objecte d'una jornada d'anàlisi organitzada per la SOCIETAT D'ESTUDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV) en algun moment per determinar de l'any 2025. La SELAV fa temps que reclama que sigui el Consell del Districte de Sant Martí qui la porti a terme, però no sembla estar disposat. Per anar fent boca, el primer article d'aquest **auro invento** està dedicat a definir el problema. Es tracta del text d'una xerrada sobre població organitzada per la SELAV el set d'octubre, dins del cicle "La Verneda de Sant Martí, pam a pam" que tracta cada dilluns d'apropar la història i la realitat vernedenc a al veïnat.

UN NOU ROMANÇO

Pròximament, la SELAV farà pública la nova gravació del "Romanço de Sant Martí de Provençals". L'ha realitzat l'autor, el músic i folklorista Jaume Arnella, en estudi. Això garanteix la qualitat sonora. És el primer pas per intentar

Recreació de l'aspecte final de l'estació de La Sagrera des del parc de Sant Martí

popularitzar aquesta obra de 1988, injustament oblidada, i que pot servir als infants i joves de les institucions escolars de l'antic territori del poble de Sant Martí de Provençals per conèixer la història del municipi independent. Al llarg de 2025, es produiran materials didàctics que facilitin els docents de Música i d'Història el seu treball sobre els continguts de l'obra. També s'està contactant amb les corals del barri per animar-les a incloure algun fragment en el seu repertori.

El fenomen de la gentrificació podria afectar a La Verneda de Sant Martí un cop posada en marxa l'estació intermodal de La Sagrera i la construcció de més de tres mil habitatges

LLIBRE DE DIBUIXOS

Coincidint amb l'exposició sobre com es va fer el llibre de dibuixos *La Verneda de Sant Martí* de Daniel Castro Alonso (entre el 4 i el 19 de desembre, a la Sala La Tercera del Centre Cívic Sant Martí), l'Ajuntament de Barcelona ha fet una nova edició donat que la primera, amb set-cents exemplars, es va esgotar en tres mesos. Ara hi haurà mil exemplars més a l'abast dels vernedencs i vernedenques que el vulguin comprar i/o regalar als seus coneguts. L'autor va estar signant llibres per Sant Jordi a les dues llibreries que el venen al barri, Ronsol (Provençals, 268) i Silmar (Torà, 4).

ASSEMBLEA

El pròxim setze de gener se celebrarà l'Assemblea General Ordinària de la SOCIETAT D'ESTUDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ, una cita anual de les gairebé cent sòcies i socis de l'entitat per trobar-se, analitzar i planificar les activitats futures. El balanç de 2024 ha estat fructífer: vint-i-set xerrades del cicle dels dilluns *La Verneda de Sant Martí, pam a pam*, amb una assistència mitjana de vint-i-vuit persones; deu itineraris per descobrir el barri, amb una mitjana de vint persones; els dos nivells del Taller d'Història de La Verneda de Sant Martí, amb la participació de vint-i-sis persones; tres xerrades a la biblioteca Gabriel García Márquez, de la sèrie *Història General de La Verneda de Sant Martí*; la presentació del llibre de dibuixos sobre el barri (obra de Da-

Llibre de dibuixos "La Verneda de Sant Martí", de Daniel Castro Alonso

niel Castro Alonso i editat per l'Ajuntament de Barcelona en la seva col·lecció Carnet de Voyage), primer a la biblioteca García Márquez (27 de febrer) i després a l'institut Bernat Metge (10 d'abril); també amb la biblioteca es va organitzar una ruta, el 28 de setembre, dins la sèrie organitzada per les biblioteques del districte *Sant Martí, barri a barri*; i l'exposició sobre el llibre de dibuixos.

EXPOSICIONS

En els números 1 i 7 de l'**auro invento** es parlava de l'exposició permanent del Museu d'Història de la Ciutat titu-

L'exposició La Verneda de Sant Martí Flashback: una història en imatges, recorre els moments i indrets més significatius de la història del barri

lada "Barcelona Flashback". En ella es resumeix la història de Barcelona a través dels objectes significatius que la defineixen. Per als assistents al Taller d'Història és visita obligada cada any.

La SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV) sempre ha volgut muntar al barri una exposició basada en la idea de "Barcelona Flashback". De moment, però, és materialment impossible, tant per la manca d'un local adient com pel pressupost que necessitaria. Tanmateix, el Taller d'Història de la SELAV està preparant una versió "suau" de l'exposició. S'exhibirà a la sala d'actes del Centre Cívic Sant Martí entre el 5 i el 28 de febrer. En lloc d'objectes, es mostraran imatges. Sota el títol *La Verneda de Sant Martí Flashback: una història en imatges*, recorre els moments i indrets més significatius de la història del barri.

NOVA PUBLICACIÓ

Un dels projectes més esperats pel 2025 és l'aparició d'un còmic amb la història del barri. L'està dibuixant Dani Torrado, antic professor de còmic als tallers del centre cívic i

Esborrany de la primera pàgina del còmic sobre la història del barri de Dani Torrado

Un dels projectes més esperats pel 2025 és l'aparició d'un còmic amb la història del barri

un dels autors dels cromos de l'àlbum "Petita Història de La Verneda de Sant Martí". A través de la mirada d'una antropòloga forense es detallen els moments més assenyalats de la història vernedenc.

SUMARI

N'hi ha dos llibres que contenen la major part de la història de La Verneda de Sant Martí: *Records de la lluita per un barri millor: l'associació de veïns de La Verneda Alta i Sant Martí de Provençals, de la vila al barri*. Del primer, el butlletí **auro invento** ja va publicar un fragment (número 4). Del segon, publiquem un capítol en el present número a Texts Bàsics. A Estudis, aprofitant el seu cinquantè aniversari, editem l'inici del llibre sobre el Club d'Escacs Sant Martí.

Destaquem a Publicacions el llibre editat pel Consell Nacional de la Cultura i de les Arts amb els textos fonamentals d'Eduard Miralles, teòric de la gestió cultural, vernedenc, exdirector del Centre Cívic Sant Martí i fundador de la SELAV.

A Patrimoni, un cop més, ens fem ressò d'una altra agressió contra el patrimoni vernedenc: la lenta i immisericable destrucció del mural amb tres mil fotografies que es troba a la Via Trajana, en la façana de l'equipament Casal Infantil El Drac. ❖❖❖

estudis

Guillermo Aguirre Núñez

INTRODUCCIÓ ALS PROCESSOS DE GENTRIFICACIÓ

Aquest article sorgeix de la xerrada que es va fer el 7 d'octubre de 2024 al Centre Cívic de Sant Martí, en el marc d'una activitat organitzada per la Societat d'Estudis de la Verneda de Sant Martí.

La gentrificació és un concepte cada vegada més present i més visible a la nostra realitat urbana. A l'àmbit acadèmic fa unes quantes dècades que es fa servir a l'hora d'estudiar les transformacions de les ciutats, però els darrers anys també ha començat a aparèixer amb freqüència als mitjans de comunicació i, darrerament, també en àmbits populars, *al carrer*, com se sol dir. Moviments i col·lectius socials de tot tipus (sindicats d'habitatge de barri i altres organitzacions que breguen per defensar el nostre dret a viure a la ciutat) també s'han apropiat del concepte i el fan servir a les seves reivindicacions, i això és positiu perquè contribueix a posar-li nom a una sèrie de dinàmiques urbanes amb la intenció de desnaturalitzar-les, de no donar per fet que *sempre han estat així* que són inevitables. Reflexionar i debatre al voltant de la gentrificació vol dir, en part, posar en comú tot un seguit de pràctiques urbanístiques i immobiliàries que cada vegada afecten més habitants dels nostres barris i ciutats. Parlar-ne ens ajuda a entendre que aquestes pràctiques tenen unes causes i unes conseqüències, així com uns responsables que cal assenyalar. Per tal de formar-nos una idea general sobre els processos de gentrificació, amb aquest article voldríem repassar-ne una definició de mínims i enumerar alguns exemples dels seus efectes més típics i alguns dels signes que indiquen que un barri o una zona de la ciutat es troba immers en un d'aquests processos.

En termes generals, diem que la gentrificació és un procés de transformació urbana que implica un desplaçament de població, és a dir, una expulsió i posterior substitució de població: s'expulsa els habitants d'un indret, normalment veïns de classe obrera, per acollir-ne uns de nous de classe mitjana o alta. Quan es dona aquest procés, se sol dir que la

zona afectada viu un procés de *renovació, regeneració, rehabilitació, revitalització...* urbanística. El motiu d'enumerar quatre maneres diferents de fer-hi referència és perquè aquests termes que es fan servir des de l'Administració pública o des del sector immobiliari per referir-se a aquest tipus de processos no són innocents ni neutrals, al contrari, tenen una forta càrrega simbòlica. Parlar de *revitalitzar* un barri implica que aquest està *mort*; *regenerar-lo* dona per fet que havia *dege-nerat*, i així successivament. Fer servir aquestes idees contri-bueix a crear un estat d'opinió segons el qual la zona en concret requereix un canvi d'aspecte, quan potser no sempre és així. La renovació que se sol fer en aquests casos té unes conseqüències que veurem a continuació.

Es tracta, doncs, d'una substitució sobretot en termes residencials, canviar els habitants d'un barri, però donat que el terme gentrificació encara genera debats i discussions als àmbits acadèmics d'on va sorgir, no hi ha una única i senzilla definició acceptada. Hi ha qui l'entén com un canvi principalment residencial, però també comercial, doncs també comporta una substitució d'usos i pràctiques socials i de consum. Allò que sí que és bàsic en la definició de gentrificació és que aquesta té un fort component de classe. Els acadèmics més crítics reivindiquen aquesta qüestió, no oblidar la importància del factor de classe com la clau del concepte.

Així doncs, els efectes més visibles d'aquests processos són la marxa forçada dels veïns i veïnes de classe popular d'un barri, l'augment dels preus dels lloguers o del valor dels pisos en general, el tancament dels comerços *de tota la vida* i l'obertura d'uns de nous més cars i enfocats a gent amb més diners (recordem la qüestió de classe).

A l'àmbit acadèmic, sovint, hi ha qui es pregunta per què no fer servir altres termes per parlar d'aquest procés, per exemple *elitització, ennobliment, aburguesament...* dels barris. Per què fer servir aquesta paraula que va encunyar la sociòloga britànica Ruth Glass ara fa exactament seixanta anys (el 1964) per referir-se al canvi residencial de les classes mitjanes angleses a zones que històricament havien estat

Guillermo Aguirre Núñez és investigador en Antropologia Social a la Universitat de Barcelona.

poblades per la classe obrera? El terme ve de la paraula anglesa *gentry*, que en aquell context feia referència a la petita burgesia rural del moment, que buscava viure a la ciutat de Londres. Per què, doncs, es pregunten alguns, agafar en préstec aquest concepte i fer-lo servir al nostre context? La resposta que solen donar els acadèmics crítics és que els altres sinònims o substituïts tenen a veure amb aquest fenomen, però ens parlen d'altres processos més concrets que, efectivament, poden estar relacionats amb la gentrificació, però no descriuen ben bé aquest procés socio-espacial específic.

RESPONSABLES/BENEFICIARIS

La gentrificació és un procés molt típic del sistema capitalista, que té la ciutat com a màxim exponent, en el qual l'espai esdevé una mercaderia i, per tant, interessa que hi hagi fluctuacions en el preu del sòl. No és responsabilitat d'un sol actor, com es podria pensar (sovint imaginem una gran corporació privada com a responsable), sinó que té una constel·lació d'agents implicats.

D'una banda hi ha els que fan les polítiques públiques, regulatòries o des-regulatòries, per permetre o promoure, per exemple, un tipus de processos urbanístics on es pugui edificar sense traves, o on sigui més fàcil fer fora els llogaters dels edificis. Es tracta d'aquells que fan les lleis urbanes, els que s'encarreguen de controlar (o no) l'acció de les empreses immobiliàries.

D'altra banda hi ha, precisament, els promotors i agents immobiliaris, els constructors, etc. Algú amb un interès econòmic molt concret que posa l'ull a una o diverses parts d'una ciutat que li sembla que poden ser susceptibles de ser revaloritzades i, per tant, fer-hi negoci. Aquests gestionen allò que podem anomenar una violència immobiliària consistent a desnonar la gent de les seves cases (ja sigui amb l'ajuda de la policia o d'empreses privades de desnonaments, com la ja tristament famosa *Desokupa*), i enderrocar els edificis un cop buits. Com dèiem, duen a terme una expulsió (a vegades directa i a vegades indirecta, com veurem) de la població.

EL PROCÉS

En algunes ocasions, després d'expulsar els veïns d'un (o més d'un) edifici i d'enderrocar-lo, ens trobem amb que el solar resultant queda anys abandonat sense que s'hi faci res. Això no és un fet casual, té a veure amb la lògica de *des-* i *re-*valorització. Són terrenys que es deixen, diguem-ne, en guaret, a l'espera que el seu preu torni a augmentar fruit de la posada en marxa de la re-valorització de la zona.

Hi ha, d'una banda, una forma d'expulsió més directa, com dèiem, consistent en el desnonament de veïns i veïnes, o en el desallotjament de centres socials i altres espais okupats,

etc. Però d'altra banda, també n'hi ha una d'indirecta o més lenta que pot començar amb el canvi progressiu dels comerços de la zona, que passen de ser de proximitat a convertir-se en locals més cars destinats a un públic diferent de l'habitual del barri, la qual cosa suposa un augment del cost de la vida i un canvi en la fisonomia de la zona. Quan, fruit d'aquests canvis, alguna gent del barri comença a marxar, això provoca que molta altra gent, en anar perdent llaços socials i comunitaris (la seva xarxa quotidiana de veïns, serveis, etc.), també en vagi marxant progressivament.

En el context de la gentrificació també són importants els discursos i narratives que es generen al voltant d'una zona o barri en concret, aquells que sobtadament apunten que tal o qual lloc és molt *interessant* per viure-hi, o bé molt *bohemi*, o *amb molta vida*, *ideal per a famílies joves i dinàmiques, cultural...* I d'aquesta manera el valor del barri comença a augmentar. Però també a l'inrevés, quan els discursos promouen la idea que un lloc és *ple de misèria*, *de droga*, *de mala vida...* I s'estigmatitza així una àrea concreta i la seva població per tal de fer baixar el preu dels edificis que els promotors immobiliaris s'encarregaran de comprar a baix preu i esperar que aquest torni a pujar. Aquests discursos no es donen de forma natural, són promoguts tant per l'Administració pública com per actors privats del sector immobiliar. I sovint són reproduïts per la gent, que a força de sentir-los se'ls acaba creient.

La gentrificació és un procés molt típic del sistema capitalista, que té la ciutat com a màxim exponent, en el qual l'espai esdevé una mercaderia i, per tant, interessa que hi hagi fluctuacions en el preu del sòl

Quan es decideix reformar un d'aquests barris prèviament estigmatitzats, sovint es compleix la següent lògica: rehabilitar-lo acabarà suposant inhabilitar els qui van ser els seus habitants de continuar-hi vivint. Per desgràcia, ells no seran l'objectiu (el *target*, per dir-ho en el llenguatge del màrqueting urbà) de la reforma, és a dir, no es podran beneficiar de les millores que es facin al seu barri. En canvi, qui sí que ho farà serà la nova població de classe mitjana o alta que arribarà quan ells marxin.

A l'hora d'identificar l'inici d'aquest tipus de processos, no necessàriament seran nous edificis luxosos o botigues cares

Pintada en un carrer del barri de Vallcarca de Barcelona

els indicadors de l'arribada dels nous agents gentrificadors que faran revaloritzar el barri; a vegades pot ser una nova facultat universitària, un nou museu, una nova biblioteca (com la Gabriel García Márquez, per exemple)... Pel que fa a aquest últim cas, és clar que una biblioteca és un servei principalment destinat a la gent del barri, però quan es fa en un sentit monumentalitzador (com és el cas de la de la Verne- da) i eventualment rep un seguit de premis d'arquitectura i de disseny, o comença a ser objecte de visites turístiques guiades, etc. com a mínim fa dubtar que la seva única funció sigui satisfer les necessitats dels veïns i veïnes. La cultura, en aquest sentit, sol ser un bon argument (o una bona excu- sa) per gentrificació un barri, i només ens cal pensar en el cas del barri del Raval, on en pocs anys s'hi van fer importants transformacions (es van enderrocar nombrosos edificis i es van obrir nous carrers com la Rambla del Raval) i s'hi van instal- lar el CCCB, el MACBA, la facultat de la Universitat de Barcelona, la de la Universitat Ramon Llull (Blanquerna), la Filmoteca de Catalunya... Un seguit de serveis que suposa- dament havien de *portar cultura* al barri però que també van suposar l'atracció de noves classes mitjanes a la zona, l'obertura de nous tipus de comerços cars i l'augment dels preus a una part del Raval. El cas de la nova biblioteca de la

És clar que una biblioteca és un servei principalment destinat a la gent del barri, però quan es fa en un sentit monumentalitzador (com és el cas de la de la Verne- da) i eventualment rep un seguit de premis d'arquitectura i de disseny, o comença a ser objecte de visites turístiques guiades, etc. com a mínim fa dubtar que la seva única funció sigui satisfer les necessitats dels veïns i veïnes

Verneda, a més, també podria ser explotat per l'Ajuntament en el seu afany de *descentralitzar* el turisme, que consisteix en alleugerir la massificació turística del centre de Barcelo- na tot desplaçant-la, i que comporta el perill de turistificar, de passada, els barris allunyats del centre de la ciutat.

Però tornant al concepte en si, a l'àmbit acadèmic hi ha hagut dues posicions clàssiques per entendre la gentrificació. D'una banda, una l'entén com vinculada al consum. Així, el procés començaria per l'interès de grups socials concrets (amb un alt poder adquisitiu) per espais determinats d'una ciutat, anant-hi a consumir i, a la llarga, fent augmentar els preus de la zona davant la nova demanda generada. L'altra postura relaciona la gentrificació amb la producció, i posa com a responsable no tant el consum individual de la gent sinó els interessos financers i immobiliaris d'actors privats que volen fer créixer els seus beneficis a partir de l'especulació revaloritzant zones concretes de la ciutat.

Cal ser conscients que l'única manera de tallar d'arrel les dinàmiques de la gentrificació és municipalitzant (o socialitzant, evidentment) el sol urbà

La realitat és que totes dues postures tenen influència als processos de gentrificació, les dues estan relacionades. Aquests processos no només tenen a veure amb el mercat de l'habitatge, com dèiem, sinó també amb els tipus de consum econòmic que es fan als barris. Per exemple, si un carrer és fortament privatitzat per les terrasses de bars i restaurants; o si un altre es converteix en una via exclusiva de pas i no de sociabilització (és a dir, si no s'hi pot fer vida, només passar-hi i consumir); o si un carrer passa a dedicar-se exclusivament al turisme, convertint-se en una mena d'aparador enfocat únicament al consum i no a viure-hi... Tots aquests casos també poden influir. La gentrificació, en aquest darrer sentit, també va cada cop més fortament lligada a les dinàmiques de turistificació de les ciutats, cada vegada és més complicat veure on comença l'una i on acaba l'altra.

Aquests processos, doncs, tenen a veure amb la desigualtat, l'explotació, la desposseïció (material o simbòlica), els processos d'acumulació, el desplaçament... En termes generals contribueixen, resumint, a dividir, separar, mercantilitzar i fragmentar les ciutats i transformar-les en espais de consum. D'altra banda, a més, la gentrificació no només s'estén i s'expandeix geogràficament (cada cop afecta més ciutats i poblacions), sinó també temporalment: aquells que avui fan desplaçar o expulsen la gent d'un barri, poden ser els desplaçats el dia de demà, perquè el creixement econòmic i la cerca de beneficis continus són inherents a l'àmbit espacial del capitalisme, és a dir, al seu desenvolupament al territori. Per tant, sempre podrà arribar algú amb més poder

adquisitiu que faci fora l'anterior. Podem pensar, en aquest sentit, en el cas dels artistes. Quan es parla de gentrificació en segons quins ambients, a vegades es fa referència a la següent dita: "quan vegis aparèixer artistes al teu barri, preocupa't, doncs és possible que n'acabis sent expulsat". Més enllà de l'anècdota de l'expressió, aquesta explica que alguns dels actors que, directa o indirectament, poden contribuir a gentrificar un barri, eventualment també en seran expulsats perquè arribaran empreses i habitants més rics que ells i ja no podran pagar el preu de viure-hi.

QUÈ S'HI POT FER?

Si bé és cert que aquest tipus de processos són ja transnacionals i globals i depenen en gran mesura de les dinàmiques del sistema capitalista, i per tant només es podrien frenar amb l'acció dels governs, nosaltres, com a veïns i veïnes, tenim un seguit d'accions en les quals podem prendre part per intentar combatre aquest fenomen.

Per començar, podem aprendre a identificar aquells llocs on el procés tot just està començant o podria començar, intuir quines zones poden ser susceptibles d'interessar al capital immobiliari. També podem, òbviament i com en tants altres aspectes de la societat, manifestar-nos per pressionar els governs (local, autonòmic, estatal) perquè aprovin lleis per protegir els llogaters o els habitants de les ciutats en general, perquè promoguin una regulació real que posi fre a la voracitat del sector immobiliari que fa negoci amb un dret com és l'habitatge. També podem contribuir a accions que ajudin a regenerar el teixit social allà on s'estigui fragmentant, fet que sol passar en els barris objecte de forta especulació on interessa que els habitants estiguin atomitzats perquè sigui més fàcil fer-los fora. Si ens ajuntem amb els veïns sempre serà més fàcil que estiguem informats de què podem fer per romandre a casa nostra i no haver-ne de marxar. És per això que entitats com la Societat d'Estudis de la Verneda, o els centres cívics, els centres socials de tot tipus, els sindicats d'habitatge, els casals, etc. són crucials. Tots contribueixen, en menor o major mesura, a organitzar-nos i a fer visibles aquests processos, a posar-los sobre la taula i tenir clar, com dèiem, que no són quelcom *natural* ni irreversible. Pel que fa a la feina específica contra la gentrificació, volem destacar com a exemple el col·lectiu Torrent Gràcia, la tasca del qual inclou xerrades, esdeveniments i altres activitats informatives que pretenen conscienciar els veïns i veïnes sobre aquest tipus de processos, així com accions directes per assenyalar els responsables de la gentrificació del barri on treballen i l'organització amb els seus habitants.

Cal ser conscients que l'única manera de tallar d'arrel les dinàmiques de la gentrificació és municipalitzant (o socialitzant, evidentment) el sol urbà. Però mentre això no

Projecte de nous habitatges al Sector Prim de l'estació de La Sagrera

Un dels elements que sol aparèixer als barris immersos en processos de gentrificació —o que es troben a les fases prèvies— són cartells amb el text *Compro piso*. A vegades duen el sufix *no importa estado, o particular, o pago al contado*; i també és freqüent que apareguin signats amb un nom i sense cognom

passa, hi ha tot un seguit de mesures que es poden implementar, tals com nous plans d'usos urbans (que incloguin mesures com blindar les llicències de nous comerços, per exemple), límits als preus dels lloguers, promoure la construcció d'habitatge públic, etc.

ALGUNS ELEMENTS TÍPICIS

Com hem dit, aquest article sorgeix de la xerrada que es va fer al Centre Cívic de Sant Martí, on també vam voler parlar d'exemples més tangibles o més quotidians de les dinàmiques que hem descrit fins ara. Al barri de la Verneda,

la gentrificació encara no és un fenomen tan proper en la mesura que, afortunadament, encara no hi ha fet estralls. És per aquest motiu que es va debatre sobre alguns dels signes més visibles d'aquest procés, per tenir-los presents. Ara bé, com és lògic, els veïns i veïnes sí que estan familiaritzats amb algunes d'aquestes dinàmiques, doncs no són aliens a la realitat que viu gran part de la ciutat de Barcelona.

Un dels elements que sol aparèixer als barris immersos en processos de gentrificació —o que es troben a les fases prèvies— són cartells amb el text *Compro piso*. A vegades duen el sufix *no importa estado, o particular, o pago al contado*; i també és freqüent que apareguin signats amb un nom i sense cognom. La idea d'aquests cartells, que a vegades són escrits a mà i fotocopiats, és donar la idea que és un petit propietari que busca comprar un pis per a ell o la seva família i que no forma part de cap empresa immobiliària; és per això que el missatge apareix en singular. Al mateix temps, el sufix *no importa estado o pago al contado* semblen mostrar una certa urgència per la compra. La realitat d'aquests cartells és que a la gran majoria dels casos pertanyen a grups d'inversió immobiliària, els coneguts fons voltors; és a dir, grans empreses que es dediquen a l'especulació amb l'habitatge. És important conscienciar els veïns de la importància d'arrenjar aquests cartells, que sovint podem trobar empaperant tots els portals d'uns quants carrers seguits. A la part alta del barri de Gràcia, per exemple, després

L'expulsió dels veïns i veïnes de classe treballadora fa que desapareixin un seguit de costums i usos socials de l'espai públic, fa que es trenqui la relació entre la gent de l'escala d'un edifici, entre els clients i els treballadors de les botigues i bars del barri, entre la gent que es creua pel carrer quotidianament

de la pandèmia va començar a ser molt freqüent trobar-ne, però també a d'altres barris propers com el Guinardó o el Carmel, només per citar alguns exemples.

A Barcelona, hi ha una figura que últimament centra moltes de les converses sobre la gentrificació i la venda de la ciutat al turisme massiu i als rics d'arreu del món: el que se sol anomenar *expat*. Abreviació d'expatriat, el mot fa referència a persones estrangeres que arriben aquí a treballar, normalment enviats per una empresa del seu país que els trasllada a alguna de les seves seus a l'estranger. Algú els podria anomenar immigrants, però, novament, hi ha una diferència bàsica: la classe social. L'*expat* sol arribar des d'un país més ric que el que l'acull, i sol tenir un sou més elevat que el de la mitjana local; és a dir, podríem entendre que no ve mogut per la necessitat de sobreviure. Per tant, hem de pensar en algú que arriba a la ciutat i es pot permetre una major qualitat de vida perquè aquesta li resulta més barata. Quan sentim el terme, normalment pensem en gent provinent dels Estats Units o de països del nord d'Europa, però la realitat és que els seus països d'origen són més variats. És cert, en aquest sentit, que la definició és força abstracta i difícilment cobreix la realitat d'aquesta presència a la nostra ciutat, no tots els *expats* tenen les mateixes característiques, alguns s'integren més que d'altres a la realitat local i, per exemple, aprenen l'idioma o tenen hàbits de consum similars als dels locals. Però, en termes generals, podríem dir que els *expats* poden

contribuir en major o menor mesura (i directa o indirectament) a canviar els hàbits socials i de consum als barris de Barcelona, a l'augment del preu de l'habitatge i a la substitució de comerços tradicionals per nous negocis enfocats a un públic amb més diners. També hi ha els que s'autoanomenen *nòmades digitals*, que és una figura similar amb l'afegit que pot treballar a qualsevol indret de la ciutat (sovint, a la taula d'un bar, per exemple) i a qualsevol racó del món, sempre que disposi d'un ordinador portàtil.

Tot plegat contribueix, com dèiem, a canviar l'aspecte dels barris de la ciutat i els usos que fem del carrer. L'expulsió dels veïns i veïnes de classe treballadora fa que desapareguin un seguit de costums i usos socials de l'espai públic, fa que es trenqui la relació entre la gent de l'escala d'un edifici, entre els clients i els treballadors de les botigues i bars del barri, entre la gent que es creua pel carrer quotidianament. En definitiva, fa que es trenquin les xarxes socials i de suport mutu teixides de manera espontània al llarg dels anys.

Els processos de gentrificació tenen moltes més implicacions a les nostres vides, fins i tot a nivell de qualitat i esperança de vida, però també a nivell d'economia (local i global), política, etc. Amb aquest article (i amb la xerrada d'on sorgeix), però, tan sols hem intentat fer algunes pinzellades del tema en general i enumerar alguns petits exemples que ens puguin servir per donar-nos una primera idea general d'aquest tipus de processos que per desgràcia cada dia són més presents als nostres barris i ciutats.

REFERÈNCIES

- Llibre del geògraf escocès Neil Smith *La nueva frontera urbana. Ciudad revanchista y gentrificación*. Disponible en pdf: <https://traficantes.net/sites/default/files/pdfs/La%20nueva%20frontera%20urbana-TdS.pdf>
- Article de l'antropòleg Jose Mansilla: catalunyaplural.cat/ca/jose-mansilla-la-gentrificacio-produueix-canvis-en-el-to-politic/
- Conversa sobre gentrificació amb l'antropòloga Muna Makhlof: youtu.be/v30BLWk0IPM?si=AXmQ5sG9I12R7d-B ❖❖❖

Juan Giraldo

ARQUEOLOGÍA DEL FEMINISMO

"Somos lo que fuimos y más de las que fuimos... contadnos e investigad nuestros pensamientos reflejados en estas columnas; ni una sola de nosotras abandonó su puesto; ni uno sólo de los principios sustentados dejó de vivir en nuestros corazones. Mujeres, y como tales, víctimas de prejuicios e injusticias sociales, nos unimos un día para combatirlos, levantando frente a la iglesia en la que pululan las mujeres, convertidas en siervas, la enseñanza liberadora de la conciencia, que llama a nuestras hermanas a la cátedra de la razón y la conquista de la igualdad".

Belén Sárraga, *La Conciencia Libre*, 1905

LAS PRECURSORAS DE LA PRENSA FEMINISTA

La primera mujer de la que tenemos noticia que dirige una publicación periódica es la guipuzcoana Francisca de Aculodi, quien al enviudar en 1678 quedó al frente de la "Impresora de la muy noble y muy leal provincia de Guipúzcoa" por voluntad testamentaria de su esposo, hasta que sus hijos alcanzan la mayoría de edad. Son las circunstancias las que determinan que esta mujer se ponga al frente de una publicación periódica por primera vez en la historia. Entre los años 1687 y 1689 publica y dirige "*Noticias Principales y Verdaderas*", una publicación quincenal que era una traducción de un periódico de Bruselas, incorporando algunos comentarios y noticias locales destinada al público masculino, único consumidor de la incipiente prensa.

Casi un siglo después tenemos en Cádiz, la capital más ilustrada y progresista de la España de Carlos III, a una mujer que publica porque quiere expresar sus ideas e inquietudes, respondiendo de paso a las opiniones misóginas expresadas desde "*El Pensador*" (Madrid 1762 – 1767) por José Clavijo y Fajardo. Beatriz Cienfuegos respondió publicando en 1763 "*La Pensadora Gaditana*". Está considerada como la primera periodista y su periódico el primero que aborda el feminismo. En sus "pensamientos" se analiza el papel de las mujeres en el modelo social de la época con un carácter más reflexivo que noticioso. Plantea la necesidad de abrir un camino nuevo, sin tener que elegir entre la "sujeción penosa del matrimonio" o el perpetuo encierro del convento. Sus opiniones generaron críticas que llevaron a Beatriz a finalizar su publicación.

El testigo gaditano llega hasta Salamanca, donde lo toma Escolástica Hurtado Girón y Silva de Pico (Salamanca 1751) huérfana de veintiséis años que publica "*La Pensatriz Salmantina*" en 1777. Sigue el modelo establecido en "*La Pensadora Gaditana*", en vez de "pensamientos" ahora son "ideas", en las que se reivindica como mujer y como escritora. La publicación estaba dirigida no solo al público masculino, también a mujeres como la condesa de Francos, que se burlaba de sus capacidades literarias. Suscribe conceptos formulados por Beatriz Cienfuegos en su publicación gaditana. El hecho de que una mujer estuviera al frente de una publicación causaba tal extrañeza que tanto en Cádiz como en Salamanca corrieron rumores de que detrás de la publicación estaba un hombre.

Hay otro caso en el que una mujer se puso, otra vez en Cádiz, al frente de una publicación en el año 1811, durante la ocupación francesa. María del Carmen Silva, nacida en Lisboa en el último tercio del Setecientos, continuó la edición de "*El Robespierre Español. Amigo de las leyes: o cuestiones atrevidas sobre la España*" durante el tiempo que el médico y periodista Pedro Pascasio Fernández Sardinó, autor de la publicación, estuvo encarcelado y con el que María del Carmen contrajo matrimonio durante el cautiverio. Al salir en libertad, su marido continuó la publicación y ella abandonó toda actividad. En 1823, con el fin del trienio liberal, la pareja se refugió en Londres y ahí se les pierde la pista dos años después.

También hay que hacer referencia a Eulàlia Ferrer i Montserrat (Barcelona 1790-1841) de familia de impresores y librereros, que heredó el negocio familiar con doce años. Se casó con otro impresor y librero Antoni Brusi Mirabent, fundador y director de "*El Diario de Barcelona*" y a su muerte se hizo cargo de la dirección del periódico.

Juan Giraldo, membre de la Societat d'Estudis de La Verneda de Sant Martí.

LAS PRIMERAS FEMINISTAS ORGANIZADAS

“Para la consecución de los ideales hace falta rebeldía. Esa santa emulación que conduce al triunfo.”

Belén Sárraga

El final de siglo XIX fue de un activismo feminista extraordinario, hasta el punto que se hablaba de “la República de las Librepiensadoras” para referirse a un nutrido grupo de colaboradoras habituales del semanario “Las Dominicales del Librepiensamiento” que a través de ese medio hicieron visible su feminismo anticlerical y librepiensador enfrentando el machismo dominante. En Barcelona existía un grupo muy activo al que se fueron incorporando mujeres que habían llegado desde Málaga como Dolores Zea o desde Sevilla, de donde provenían Amalia Domingo y Ángeles López de Ayala.

Es Amalia Domingo quien dirige la primera publicación hecha por y para mujeres, “La Luz del Porvenir”, que aparece en 1879. El semanario espiritista se imprime durante los cinco primeros años en los talleres de Juan Torrents i Coral, en la Rambla de Poblenou, que es quien lo edita y financia. En sus páginas publican sus opiniones mujeres de toda clase y condición, repartidas por todo el país (recordemos que “el país” por entonces incluía Cuba, Puerto Rico o Filipinas) y por otros países de América Latina como Argentina, Uruguay y Méjico.

La década de 1880 supuso un avance importante para la educación laica. Precisamente en ese año se crea la Sociedad Catalana de Amigos de la Enseñanza Laica, una entidad masónica que agrupaba a nueve escuelas laicas de las once existentes. En marzo de 1881 la revista “Los tres puntos” informa de la apertura de una nueva en Barcelona y a princi-

La década de 1880 supuso un avance importante para la educación laica. Precisamente en ese año se crea la Sociedad Catalana de Amigos de la Enseñanza Laica, una entidad masónica que agrupaba a nueve escuelas laicas de las once existentes

pios de 1882 se abre otra escuela laica entre Sant Martí y Pueblo Nuevo.

En Barcelona se crea la “Sociedad Autónoma de Trabajadoras de Barcelona y su Llano” en 1891 que agrupa a un colectivo de mujeres masonas, anarquistas, librepiensadoras,

Belén Sárraga

teósofas, espiritistas, socialistas, feministas y republicanas dedicadas a la educación laica y racionalista de la mujer. Fue impulsada por Teresa Claramunt, obrera textil y la camisera Joaquina Matas. Tuvieron el apoyo de Amalia Domingo Soler y la dramaturga feminista Ángeles López de Ayala que, junto a

En Barcelona se crea la “Sociedad Autónoma de Trabajadoras de Barcelona y su Llano” en 1891 que agrupa a un colectivo de mujeres masonas, anarquistas, librepensadoras, teósofas, espiritistas, socialistas, feministas y republicanas dedicadas a la educación laica y racionalista de la mujer. Fue impulsada por Teresa Claramunt, obrera textil y la camisera Joaquina Matas

Claramunt, eran afiliadas a la masonería e integrantes de la logia Lealtad de Gracia. También fundaron escuelas laicas Teresa Fabra, Julia Aymà i Morsa, de la logia Hijos del Trabajo o Dolores Zea Urbano, de la logia Constancia, que creó la

Ángeles López de Ayala

Escuela Libre “Flammarion” en homenaje a un astrónomo espiritista francés que se dedicó a la divulgación científica en la última década del siglo XIX.

También destaca Clotilde Cerdà i Bosch, hija del urbanista y la pintora Clotilde Bosch, brillante concertista de arpa, feminista y masona que, con el apoyo de Dolors Aleu (primera mujer licenciada en medicina de España) creó en 1885 la “Academia para la Ilustración de la Mujer”. Esta institución era la continuación de la obra que en Barcelona inició el cervantista Nicolás Díaz de Benjumea con la creación en 1883 de “*La Ilustración de la Mujer*”, publicación quincenal en la que, además de las mencionadas, publicaron artículos Dolors Monserdà, Mª Josefa Massanés, María Mendoza y otras.

Merece la pena dedicar unas líneas a este ilustre y casi desconocido intelectual sevillano que pasó sus últimos años en Barcelona, donde falleció en 1884. Director en Madrid de “*El Museo Universal*”, ya en 1868 manifestó su apoyo decidido a “la gran revolución en favor del bello sexo”. Sobre este tema escribió una serie de doce artículos en 1878 y 79 que fueron publicados en la revista “*Cádiz*” de Patrocinio de Biedma, algunos como “O votos o rejas” significaron un claro y contundente apoyo a la causa sufragista y feminista. En el primer número de “*La Ilustración de la Mujer*” (01/06/1883) aparece un artículo “Nuestro programa”, sin firma pero atribuido a Benjumea, que viene a ser un manifiesto en el que se establece la línea ideológica de la publicación barcelonesa.

Denuncia que el tema de la liberación de la mujer no ha sido tratado con seriedad, ha sido objeto de “algazara y mofa”

La sección de propaganda de la Congregación de la Inmaculada Concepción y San Luis Gonzaga, erigida en la iglesia del Colegio del sagrado Corazón de Jesús de Barcelona, ha inaugurado una de sus secciones de enseñanza catequística para niños en la barriada de San Martín de Provensals. Cuenta actualmente con más de 70 educandos, algunos de ellos procedentes de las escuelas laicas que con tanto empeño como desgraciados resultados sostienen las sectas masónicas en aquel extenso distrito.

por parte de una sociedad misógina. La publicación ofrece una "Instrucción varia y deleitosa" con la aspiración de ser un instrumento útil para la mujer en su proceso de liberación. Pese a tener un marco teórico claro, hay ciertas concesiones a la frivolidad burguesa como suplementos dedicados a patrones y figurines de la moda femenina. Su estilo y lenguaje moderado dista mucho del empleado por las feministas anarquistas como Teresa Claramunt o la Guillermina Rojas, de oratoria incendiaria, que impulsó la Primera Internacional.

Al grupo de mujeres que hemos citado se añadieron otras recién llegadas a Barcelona como Belén Sárraga Hernández, joven vallisoletana de familia masónica y burguesa, que presidió con solo veinte años la "Asociación de Mujeres Librepensadoras", fundada en 1896. Estas activistas recorrieron la geografía española difundiendo un modelo de sociedad igualitaria en el que la mujer es protagonista de su proceso de liberación frente a la invasión clerical de la vida civil y contra la dominación patriarcal. Hay que hacer mención al grupo de mujeres masonas formado por Guillermina Rojas, las hermanas Carvia, Margarita Pérez de Celis y M^{ra} Josefa Zapata que desde Cádiz realizaron un gran trabajo de educación y divulgación del ideario feminista a través de escuelas laicas o publicaciones como *"los Pensiles"*.

Las reivindicaciones de género de las mujeres libertarias finiseculares no eran comprendidas ni siquiera por sus propios compañeros anarcosindicalistas, lo que obligó a Soledad Gustavo (madre de Federica Montseny) a posicionarse en su defensa, haciendo de esta cuestión su caballo de batalla. Instituciones como la universidad estaban vetadas para las mujeres, también la masonería, hasta entonces exclusivamente masculina, se vieron forzadas a aceptar en su seno a las mujeres, inicialmente en las logias de adopción pero

En la barriada del "Camp de l'Arpa", de San Martín de Provensals, va a establecerse dentro de poco una Casa-cuna con el nombre de Asilo de la Sagrada Familia. Las Hijas de la Caridad de San Vicente de Paul, encargadas de la dirección del nuevo establecimiento, ya tenían abierta desde Marzo en dicho punto una escuela gratuita de niñas. Ahora, con la mayor amplitud del nuevo local de la calle de Mallorca, esquina al Pasaje de la Montaña, no sólo se admitirán en la escuela mucho mayor número de niñas, sino que se abrirán clases nocturnas y dominicales y una sección de párvulos de ambos sexos.

pronto llegaron a ocupar cargos relevantes, como Teresa Fabra de Abela, maestra laica en una escuela del barrio del Raval, que alcanzó el grado de Gran Maestra de la Masonería Mixta. El activismo de esta avanzadilla feminista generó múltiples denuncias, procesos y detenciones, así comprobamos que Ángeles López de Ayala fue denunciada en ocho ocasiones y tres veces encarcelada. A Belén Sárraga, directora del periódico

Las reivindicaciones de género de las mujeres libertarias finiseculares no eran comprendidas ni siquiera por sus propios compañeros anarcosindicalistas, lo que obligó a Soledad Gustavo (madre de Federica Montseny) a posicionarse en su defensa, haciendo de esta cuestión su caballo de batalla

como *"La Conciencia Libre"*, se le abrieron en 1897 diecisiete procesos judiciales y fue encarcelada en Valencia por promover una campaña contra la guerra en Cuba. Modesta Perió, activista zaragozana, fue encarcelada por sus escritos antimonárquicos y liberada para morir de tuberculosis.

El avance del feminismo y la creciente dedicación a la educación igualitaria y laica de las mujeres más vanguardistas, provocó una contraofensiva clerical en la que la iglesia católica promovió la creación de órdenes religiosas dirigidas a neutralizar tan perniciosa ideología. Una muestra de ello lo encontramos en la información de *"El Católico"* fechada en diciembre de 1886 en la que se pretende la reconquista del terreno espiritual perdido en "la barriada" de San Martín de Provensals.

Aparecen congregaciones religiosas dedicadas a la educación y formación moral de las niñas, las Vedrunas (1826), Escolapias (1829), Corazón de María (1848), Dominicas (1856), Franciscanas (1889) y Concepcionistas (1892). No es casual que muchas de ellas se instalaran en barrios obreros de zonas industriales, donde las mujeres se empezaban a organizar en los nuevos movimientos que incorporaban la igualdad de género en su ideario. Algunas empresas textiles facilitaron la instalación de colegios regentados por estas congregaciones en sus colonias del Llobregat. Un ejemplo lo tenemos en la escuela de las Dominicas de la Colonia Vidal de Puig-Reig.

En Sant Martí de Provençals, “este pueblo tan trabajado por los sectarios del error” (según la jerarquía eclesiástica) las Escolapias se instalaron en 1862, tenían su casanoviado y aquí celebraron su Capítulo General en 1895. En 1889 las Franciscanas ponen la primera piedra de su convento del Paseo del Triunfo para dedicarse a la enseñanza. También en esta última década se establecieron en Sant Martí las Hijas de la Caridad de San Vicente de Paúl, muy interesadas también en la educación de las niñas. En 1898 se inauguró el colegio “Mare de Déu dels Àngels” en La Sagrera, regentado

El avance del feminismo y la creciente dedicación a la educación igualitaria y laica de las mujeres más vanguardistas, provocó una contraofensiva clerical en la que la iglesia católica promovió la creación de órdenes religiosas dirigidas a neutralizar tan perniciosa ideología

por las Misioneras de Nazaret y dedicado también a la educación femenina, actividad que continúa en la actualidad.

Parece que la labor de formar a la mujer como “ángeles del hogar”, piadosas y sumisas no acabó de calar entre las combativas obreras que participaron en movilizaciones políticas y sindicales como la que tuvo lugar en 1889 contra la anexión a Barcelona, que al parecer también tenía un carácter festivo. En otras ocasiones pusieron en práctica una férrea solidaridad de género y de clase ante cualquier agresión. La prensa de la época (1892) informa de una huelga de tres mil trabajadoras por la detención de seis compañeras que formaban parte de un piquete de huelga. El conflicto se resolvió tres días después cuando las detenidas fueron liberadas. Con la unión de sus fuerzas y sin sutilezas enfrentaron

En la fábrica de Matas y C.^a, se presentaron unas 1500 mujeres armadas con garrotes que llevaban ocultos bajo los vestidos, habiendo obligado a la suspensión de trabajos.

El mismo grupo se dirigió a una fábrica de camisetas frente a la ya citada de Matas, y exigió el paro. Como el dueño resistiese, una de las mujeres le encaró un revólver, y le amenazó con pegarle seis tiros sino hacía parar los trabajos, lográndolo.

los conflictos conscientes de su poder. Lo vemos en esta noticia de “*El Católico Balear*” del 17 de junio de 1892.

Tampoco era eso, debieron pensar los más progresistas defensores del “bello sexo”, pero la mecha feminista ya estaba encendida para la entrada en el nuevo siglo.

A GALOPE ENTRE DOS SIGLOS

El feminismo se había manifestado de manera clara y contundente una vez más en Cádiz, que siguió siendo la puerta de entrada a España de la modernidad europea y germen de movimientos revolucionarios como la masonería, el socialismo fourierista o el espiritismo. Allí aparecieron “los Pensiles” (1856-1866) que durante diez años de cierres y persecuciones mantuvieron su presencia con diferentes nombres: “*El Pensil Gaditano*”, cerrado por la censura, “*El Pensil de Iberia*” continuó su publicación con una serie de artículos titulados “La Mujer y la Sociedad” firmados con el seudónimo Rosa Marina, incorporó también artículos de hombres progresistas como Pi i Margall o Fernando Garrido. “*El Nuevo Pensil de Iberia*” publicó un artículo donde se comenta la opinión de Fourier sobre las mujeres, criticando el sistema que las priva de educación. Volvió “*El Pensil de Iberia*” pero las dificultades económicas y la censura aceleraron su cierre. “*La Buena Nueva*” fue la última publicación, estaba dirigida por Mª Josefa Zapata, aunque fue Margarita Pérez de Celis quien dirigió las anteriores publicaciones.

El último cuarto del siglo las mujeres rompieron las barreras sociales y su opinión escrita se tradujo en experiencias organizativas como la “Sociedad Autónoma de Mujeres de Barcelona y su llano”, creada en 1891 por Teresa Claramunt, Ángeles López de Ayala y Amalia Domingo. Por su parte Belén Sárraga se desplazó de Barcelona a Valencia donde en 1895 fundó la Federación de Grupos Femeninos y la publicación “*La Conciencia Libre*”. Un año después regresó a Barcelona para impulsar la Asociación de Mujeres Librepensadoras, lo que provocó su detención y la prohibición de la asociación. La persecución fue implacable y Belén optó en 1907 por el autoexilio a Uruguay, allí empezó su periplo por Latinoamérica donde extendió sus ideas de feminismo libertario por Argentina, Chile y finalmente Méjico.

En los últimos años del siglo XIX nació la Sociedad Progresiva Femenina de Barcelona (1898-1926), fundada por Ángeles López de Ayala. Su objetivo era la difusión de la cul-

Manifestación de mujeres en 1910

tura y la defensa de la emancipación moral, intelectual y económica de la mujer, en base a los principios republicanos de libertad, igualdad y fraternidad. Fundó escuelas laicas para niñas durante el día y para adultos por la noche, por lo general estaban sostenidas por las logias masónicas.

Ángeles creó la “Cruz Roja Laica”, un proyecto surgido a raíz de la Semana Trágica, que hace su presentación el tres de mayo de 1914, fecha en que se celebró el Día de la Paz. Realizó cursillos en los que se impartieron las nociones básicas de enfermería y abrió dispensarios en Gràcia. Pretendió ser alternativa a un servicio sanitario bajo control de órdenes religiosas (Hermanas de la Caridad y Siervas de María) a través de un cuerpo de enfermeras laicas. Como consecuencia de las presiones clericales el gobernador civil prohibió usar la denominación “Cruz Roja Laica” que fue sustituida por “Nivel Rojo”.

Los primeros años del siglo fueron trepidantes, la prensa progresista española contempló con asombro el poderío creciente de las mujeres. Lo comprobamos en la publicación burgalesa “*El Papa-moscas*” del ocho de diciembre del año 1901 cuando informa de un “meeting” anarquista en Sant Martí de Provençals: “*Al acto acudieron más de seiscientas*

mujeres y cincuenta hombres. Las primeras se distinguieron por la energía de la frase y los atrevimientos de concepto de sus discursos. Los últimos nada hicieron de notable. Progresamos: el movimiento evolutivo es indiscutible.”

En Sant Martí de Provençals “la Progresiva” tenía una delegación, posiblemente se trataba de la “Unión Femenina de Sant Martí de Provençals”, establecida en la calle Enna, número 165, primer piso, que en 1901 buscaba una profesora libre para dedicarse a la enseñanza laica. También eran maestras y enfermeras laicas la andaluza María Marín que atendía el barrio de Pekín y Paquita Duaigües que desarrollaba la misma labor en el Somorrostro. Estos dos barrios del antiguo municipio de Sant Martí eran extremadamente pobres, habitados por emigrantes que llegaban del campo para buscar trabajo en las fábricas, pescadores chinos y filipinos, gitanos y otros colectivos en situación de desempleo y miseria.

La Sociedad Progresiva tenía como órgano de expresión “*El Gladiador*”, que cambió de nombre cuando tuvo lugar la “Semana Trágica” y pasó a llamarse “*El Libertador*”, a través del cual se convocó a la primera manifestación de mujeres celebrada en el año 1910 en reivindicación de sus derechos políticos.

Las Damas de la Cruz Roja Laica o del “Nivel Rojo” iniciaron su actividad en 1914, con personal de guardia permanente y registrando con detalle sus intervenciones sanitarias. Un año después se creó la Escuela de Enfermería de la que tres años más tarde salió la primera promoción de enfermeras tituladas. “La Progresiva” también contó con un orfeón y una compañía de teatro que actuaban en centros y ateneos obreros. La participación en su seno de las Damas Radicales acabó identificando la Asociación con el Partido Radical de Lerroux. “La Progresiva” se mantuvo activa hasta el año 1920. ❖❖❖

estudis

Enric Puig i Jofra

L'ESCOLA DEL CLOT

Fragment del llibre *L'Escola del Clot. Cent anys educant i aprenent*, editat per la mateixa escola l'any 2000.

El 17 d'abril de l'any 1900 era dimarts de Pasqua de resurrecció. Aquell dia inicia la seva activitat l'escola del centre. Més endavant, en començar altres nivells, en dirien «les escoles», perquè així es considerava cada nivell: «escola de pàrvuls», «escola elemental» i «escola superior» als nivells en règim diürn, i «escola de dibuix» i «escola general» als de règim nocturn.

Feia anys que la Congregació de la Immaculada fundadora del Centre de la Mare de Déu del Carme i Sant Pere Claver i el seu director, el P. Lluís Fiter, SJ, volien obrir, des de poc després de començar l'activitat del centre, una escola a Sant Martí de Provençals i diuen les ressenyes de l'època que «dos gravísimas dificultades se oponían: la falta de local i la escasez e inseguridad de los recursos». Dos problemes que, amb major o menor intensitat, han acompanyat l'escola en tota la seva història.

La població de Sant Martí es dedicava a l'agricultura, hi havia moltes cases de pagès —algunes han arribat fins als nostres dies— i al Poblenou, un bon nucli de pescadors. A la segona meitat del segle passat es va viure un important procés d'industrialització, sobretot fàbriques tèxtils i metal·lúrgiques, que s'afegiren a la construcció de la línia del ferrocarril, i el nombre d'habitants augmentà.

La vida associativa era rica i abastava societats culturals, recreatives, polítiques, cooperatives, religioses...

El centre administratiu del municipi, que fou agregat a Barcelona l'any 1897, era a finals del segle XIX a la plaça Valentí Almirall, on estava situada la Casa de la Vila, avui seu del districte municipal. El centre religiós inicial era l'església de Sant Martí de Provençals, encara que posteriorment, en augmentar el nucli de població del barri del Clot, fou construïda una església a l'avui plaça del Canonge Rodó, que esdevingué la seu de la parròquia i que conservà durant molts anys la denominació original de Provençals.

Enric Puig i Jofra, jesuïta, va ser director general de la Joventut de la Generalitat de Catalunya (1980-1989).

La realitat social de Sant Martí i les condicions de vida de les persones eren molt diferents de les actuals i estaven marcades, pel que fa a molts dels seus habitants, per la precarietat material i per la duresa de les condicions de treball. Les jornades laborals eren molt llargues: es treballava de dilluns a dissabte —algunes persones fins i tot el diumenge—, no es tenia seguretat social, la majoria no feien vacances, els infants començaven a treballar molt aviat i deixaven l'escola amb poca preparació i nivell cultural, els habitatges eren senzills i sense massa condicions, l'esperança de vida era menor que l'actual, el nivell cultural era baix i l'analfabetisme o una alfabetització molt elemental, estesos. Les activitats de lleure, limitades, la manca de formació religiosa, generalitzada i la pràctica era baixa, molt baixa.

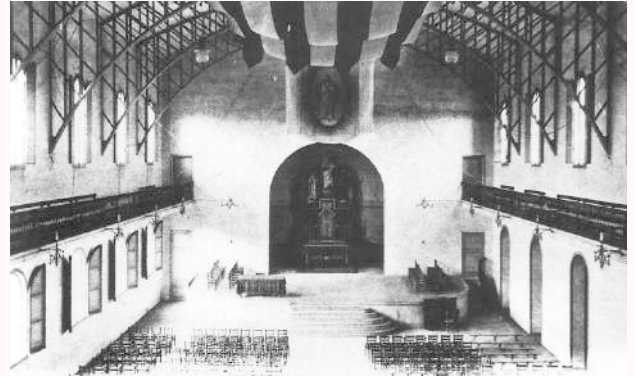
Mn. Miquel Roura, rector de la parròquia de Sant Martí de Provençals, deia amb paraules i estil del moment: «... Aunque parezca orgulloso, pocos pueden emplear como yo las palabras que siguen de la Carta primera de san Juan, cuando dice: "Quod audivimus; quod vidimus oculis nostris; quod perspeximus et manus nostrae contactaverunt... anuntiamus vobis": Lo que vimos, lo que oímos, lo que miramos y palpamos nuestras manos..., eso os anunciamos. ¿Y qué he visto? He visto una inmensa parroquia, sin fe, sin esperanza, sin caridad. He visto tinieblas y sombras de muerte. He oído un inmenso clamor de la multitud de niños sin instrucción, sin luz, sin guía, llorando y pidiendo pan que nadie les repartía. He visto cómo aumentó el comercio, la riqueza llamada pública, las fábricas, los talleres, el inmenso número de chimeneas y todo lo que el mundo tanto estima; mas, por desgracia nuestra, ¡no aumentaron los medios de santificación y de moral cristiana! Finalmente, he oído un gran clamor, y era de multitud de niños, jóvenes y viejos, buscando en su inmensa aflicción un lugar de refugio, sabios maestros, padres amorosos y llenos de caridad, que curasen sus heridas, que enjugaran sus lágrimas...». (1)

En aquest context aquella colla de congregants, amb la seva voluntat apostòlica d'evangelització i servei, volien —encara que, en ocasions, amb un cert to paternalista, per altra banda, també, molt propi de l'època— apropar la cul-

Vista general de l'escola del centre (1901)

Sala d'actes del centre (1903)

tura, la qualificació professional, unes formes de lleure que comportessin formació per a la persona, millorar la qualitat de vida dels individus i de les famílies, dignificar la condició dels treballadors, ajudar els més necessitats, donar pistes i recursos per descobrir i enfortir la vida espiritual que neix del descobriment i coneixement de Jesús, d'estimar-lo i seguir-lo.

Els joves congregants que iniciaren el centre a partir del catecisme de la Sagrada Família, procedents del passeig de Sant Joan, amb la pretensió d'arrelar-se al barri, s'endinsaren en el territori de Sant Martí, primerament al carrer Independència i, després, a l'actual ubicació, arribant al Clot, l'antic «Clot de la mel», perquè era on es recollia la mel que consumien els comtes de Barcelona i el personal de la seva casa.

LES LÍNIES D'ACTUACIÓ FUNDACIONALS I LA SEVA EVOLUCIÓ

Des de 1891 els congregants de la Immaculada i Sant Lluís Gonçaga donen un estil al seu treball, unes respostes als reptes que els envolten, que dibuixen una institució peculiar, complexa, difícil de definir i de classificar i amb diversitat de camps d'acció.

Diu N. Noguera «... le dará a alguno curiosidad de saber desde luego el género o linaje de obra de que se trata. ¿Es puramente piadosa o también social? ¿Es cofradía, es gremio, es patronato, círculo de obreros,...? De todo tiene, curioso preguntante, y aún con eso no has agotado el repertorio, porque es obra "sui generis", en que desde los primeros pasos que da el niño "obrero", le toma el «Centro» en sus brazos, le acompaña durante toda su vida, le hace bien en el cuerpo y en el alma, le instruye, auxilia y recrea, ...» (2). Malgrat aquesta manca de definició convencional es perfilen quatre objectius o línies d'actuació que marquen els inicis de l'activitat del centre, la seva configuració i consolidació, i que determinaran el seu desenvolupament en el temps.

La primera línia d'actuació accentua el caràcter assistencial de l'acció que es desenvolupa amb una clara intenció de millorar la qualitat de vida dels socis del centre. L'Associació de socors mutus, la cooperativa de consum, el dispensari, la barberia, el servei de farmàcia, el secretariat del poble, l'assessoria jurídica, el servei d'estalvi, les rifes de paons,

neules, torrons, bens, mones, castanyes, panellets,... en són accions concretes que es succeeixen en el temps. En els anys quaranta s'ajuda les famílies amb aliments i roba d'abric, i l'acció social va evolucionant. Els destinataris són cada vegada menys, els alumnes i els socis del centre i l'acció social amplia el seu camp a les famílies necessitades del barri per Nadal, les visites a hospitals, les missions. Posteriorment s'hi afegirà l'ajuda al Tercer i Quart Món: la col·laboració amb ONGs (Intermón, Mans Unides, Akwaba,...), la creació del grup de projecció (les visites i activitats amb els infants del Psicopedagògic Mundet i els acollits a Torreblanca, la recollida d'aliments per Nadal a l'escola i a alguns supermercats del barri i l'assistència durant l'any a famílies que ho necessiten), l'agermanament amb la parròquia de San Ignacio de Moixos (Bolívia) per ajudar en la seva activitat promocional de la feligresia, l'agermanament amb l'IAI d'Oruro, també de Bolívia, per compartir maquinària, llibres, diners, plans d'estudi... D'una acció assistencial a favor de l'alumne de l'escola i del soci del centre s'ha passat, sense

D'aquells 24 alumnes del primer dia de classe s'ha passat als quasi 3.000 del curs 1999-2000

excloure les ajudes concretes quan són necessàries, a una acció solidària envers els més necessitats, els qui no tenen les nostres possibilitats. I darrera la compassió —compartir el patiment— la caritat, l'amor, que neixen del manament de Jesús d'estimar el próxim.

La segona línia d'actuació que perviu en el temps s'inicia amb les activitats de lleure, tan senzilles, en un primer moment, com el cor, els jocs de xanques, el de les cuirasses, els gronxadors, les excursions..., i que amb el temps s'enriquen amb cafè, esports, schola cantorum, teatre, cinema per a infants, cinema familiar, cinefòrum, campaments, colònies..., i que generarien entitats amb identitat pròpia: les denominades «Montseny» —el club esportiu, amb diverses seccions, el club mixt, la secció excursionista, l'agrupació astronòmica, la secció de teatre...— el «Servei Campaments

**Entrada principal del centre,
al xamfrà València-Navas (1904)**

Vacances-Clot» i després el «Centre d'esplai Sant Pere Claver», el «Centre d'Esplai Lluís M. Chanut», els «Petits cantors de Sant Pere Claver», l'«Agrupament Escolta Sant Ignasi», més tard «Sant Pere Claver» i avui «Pare Chanut», el cineclub, les corals «Alosa», «Primer bri», «Xaloc», «Cants i rialles», grup de música, grup de muntanya Sant Pere Claver... espais on tants infants, joves i adults han desenvolupat les seves aptituds i han après, des de l'experiència quotidiana i del testimoni dels seus animadors, un seguit d'actituds que els han ajudat a ser persones i bons ciutadans amb desig d'«en tot servir i estimar».

La tercera línia d'actuació és la d'educació escolar que evolucionarà cap a l'educació i formació reglada i no reglada, que s'inicia posteriorment i que tanta importància adquirirà amb el temps. D'aquells 24 alumnes del primer dia de classe s'ha passat als quasi 3.000 del curs 1999-2000. A les escoles de pàrvuls, elemental, superior, general i de dibuix han seguit tots els nivells educatius: Primària, Batxillerat — elemental i superior—, Ensenyament General Bàsic,

No es pot negligir la memòria de tantes activitats de formació no reglades que s'han impartit a la casa des de diverses instàncies: secció d'estudis socials, centre d'estudis i activitats laborals, cercle Claver d'orientació familiar, jornades matrimonials, centre de cultura popular, escola de pares, escola social, serveis educatius, servei formació ocupacional, continuada i a distància...

Batxillerat Unificat Polivalent, Curs d'Orientació Universitària, Preaprenentatge, Oficialia, Mestria, Formació Professional de primer i segon grau, Mòduls i Cicles formatius de grau mig i superior, Batxillerats,... I tot això pel que fa als ensenyaments reglats. Però no es pot negligir la memòria de tantes activitats de formació no reglades que s'han impartit a la casa des de diverses instàncies: secció d'estudis socials, centre d'estudis i activitats laborals, cercle Claver d'orientació familiar, jornades matrimonials, centre de cultura popular, escola de pares, escola social, serveis educatius, servei formació ocupacional, continuada i a distància... i tantes i tantes conferències,

taules rodones, jornades d'estudis, ajudar a «créixer en edat i saviesa davant Déu i els homes».

I arribem a la quarta línia, que no per ser la darrera és la menys important: l'evangelitzadora i pastoral. És més, en la voluntat dels fundadors, era la principal. Així ho recull l'articulista: «Campea, sobre todo, la formación religiosa, que es el alma del Centro. ¡Cómo no, si fué su cuna un catecismo de niños! La Sección catequística de la Congregación de la Inmaculada Virgen María y San Luis Gonzaga, de Barcelona, enseñaba todos los días festivos la teología fundamental, que debe saber todo buen cristiano, a centenares de niños en el Templo Expiatorio de la Sagrada Familia, situado en unos barrios de los más ignorantes de las verdades eternas y de los más trabajados por la impiedad ...». (3)

La missa dominical, inicialment al temple parroquial de Sant Martí, després a la capella del centre, era l'acte central que cada diumenge congregava els socis i les seves famílies, sense oblidar el catecisme, les classes d'història sagrada, els exercicis espirituals i les activitats de perseverança, els actes de la congregació, les confessions, els romiatges a Montserrat —cada any— i de tant en tant a Verdú —vila nadiua de Sant Pere Claver—, les processons, el cos de portants, la conferència setmanal, la direcció espiritual... Es celebrava solemnement la Setmana Santa i la Pasqua, el viacrucis del divendres Sant, la processó de Corpus... i així fins avui en un llarg recorregut: els cercles d'estudi, la creuada eucarística, les catequesis d'infants, de joves i d'adults, les reunions d'equip, la felicitació sabatina, els cercles d'estudi, els recessos, les trobades de Pasqua, els exercicis espirituals en la vida ordinària o en recés, les pregàries i les eucarísties de joves, l'eucaristia comunitària del dissabte, la catequesi del "bocata", els seminaris, els catecumenats, les reunions d'equips de matrimonis, grups de vídues i de separades, les convivències, l'acompanyament espiritual, les pregàries d'infants, les pregàries en temps d'esbarjo, els grups de comunitat, les homilies per a infants, els temps de fe, els grups d'iniciació a la vida comunitària, les representacions dels pastorets i de la passió, l'administració de sagraments...

No es pot deixar d'esmentar, en aprofundir en aquesta

línia l'actuació de moviments i associacions: «Equips de la Mare de Déu», «Congregació de la Maternitat de la Mare de Déu i Sant Pere Claver», la «Joventut Obrera Cristiana» (JOC) que contribuï a evangelitzar molts joves obrers que assistien a les classes de formació professional a la dècada dels seixanta, i a l'acció del seu butlletí mensual «Conquesta», la delegació diocesana d'escoltisme —després, «Minyons Escoltes i Guies Sant Jordi»— el moviment internacional «Comunitat de Vida Cristiana» (CVX), successor del de les congregacions marianes, el «Servei Colònies de Vacances» de Càritas Diocesana —després, «Moviment de Centres d'Esplai Cristians»—... Tot amb el desig de ser fidels al Pare que s'ha manifestat en Jesús i que, per la força de l'Esperit, és entre els homes i dones, perquè vetlli per aquesta casa i pels adults, joves i infants que s'hi apropen per fer comunitat educativa, per fer comunitat cristiana en l'Església, oberts al món, als homes i dones, oberts a Déu.

Iniciades les línies d'actuació assistencial i solidària, d'educació en el lleure i evangelitzadora i pastoral, es planteja la creació d'una escola

Iniciades les línies d'actuació assistencial i solidària, d'educació en el lleure i evangelitzadora i pastoral, es planteja la creació d'una escola. És per això que es porten a terme les gestions per trobar una ubicació per al centre que permetés desenvolupar les activitats més folgadoament. Les característiques del solar escollit —especialment pel que fa a una de les seves dedicacions anteriors— és com una premonició i té una gran relació amb els ensenyaments professionals que s'hi impartiran. Formava part d'una finca en la qual la societat Font, Alexander i Companyia tenia instal·lada una foneria que funcionà de 1857 a 1860. El seu objecte era la fusió del mineral de ferro en forns alts i l'elaboració de tota classe de peces. La proximitat amb la línia del ferrocarril de Barcelona a Granollers facilitaria el subministrament de carbó quan el tren arribés, segons promesa del govern, a Sant Joan de les Abadesses. Els jaciments de ferro eren a la vila de Gràcia. Eusebi Font del Sol i Ferrer, advocat, i el seu soci David Alexander Easton, escocès, iniciaren l'activitat de la nova indústria el 16 de maig de 1857. Però la seva vida fou curta. La pobresa dels jaciments minerals de Gràcia i la lentitud en la construcció de la prolongació de la línia del ferrocarril, que obligava a importar el carbó, enfonsaren l'empresa i l'any 1860 s'inicià el procés de la seva liquidació. L'efímera existència de la

La classe superior després de l'incendi (1909)

foneria no fou obstacle perquè aquesta fos molt coneguda i visitada per la modernitat del seu procediment de treball, per la qualitat de les peces que fabricava i per la grandària d'algunes d'elles (4).

Gràcies al mecenatge del senyor Pere Turull i Comadran es compra el solar i l'arquitecte Enric Sagnier i Villavecchia, autor d'un gran nombre d'edificis a Barcelona —Temple expiatori del Sagrat Cor del Tibidabo, església i residència dels caputxins de Pompeia a la Diagonal, el col·legi de Jesús Maria de Sant Gervasi, el dels salesians de l'Av. Sant Joan Bosco, la capella del Santíssim de l'església del Sagrat Cor dels jesuïtes del carrer Casp i edificis de vivendes, molts a l'eixample i obres fetes en col·laboració amb altres arquitectes, com el Palau de Justícia— projecta i dirigeix la construcció d'un complex d'edificis que responguin a les necessitats de les línies d'actuació del centre.

Amb la inauguració de l'Escola, el centre de la Mare de Déu del Carme i Sant Pere Claver inicia una reeixida etapa. Les múltiples activitats que es promouen i que, estudiades, han permès formular aquestes quatre línies d'actuació, es desenvolupen i consoliden i s'aniran mantenint en el temps, adaptant-se, transformant-se, desapareixent, quan han perdut vigència, apareixent-ne de noves quan eren necessàries noves respostes, segons les necessitats de cada moment i els condicionaments interns i externs que les matisaran.

En determinades etapes d'aquests cent anys d'escola o cent nou de l'inici d'activitats, una d'aquestes línies ha destacat sobre les altres, però sempre s'han mantingut efectives les quatre. Les primeres dècades fou l'assistencial, els anys vint la pastoral, a partir de la dècada dels quaranta l'escola adquireix més relleu especialment pel que fa als ensenyaments professionals, en els seixanta té una especial importància l'acció evangelitzadora entre els joves obrers, la sensibilitat social marcà els setanta, les activitats de lleure tenen un refloriment en els seixanta-setanta, l'actuació amb els matrimonis i els pares rep una bona embranzida a partir dels setanta, els vuitanta marquen la recuperació de la catequesi de joves i de la pastoral juvenil educativa, els noranta es caracteritzen per la implantació de la Reforma, l'apertura a Europa, la col·laboració escola-empresa,... Ha estat real,

encara que no formulada, la fidelitat a les intuïcions de fons d'aquells congregants i jesuïtes fundadors, fidelitat en el temps a aquell conjunt d'activitats difícils de classificar institucionalment llavors i que donaren unes peculiaritats a l'obra del Clot, que encara es mantenen.

ALTRES TRETS CARACTERÍSTICS I DEFINIDORIS

Complementant aquestes línies i informant les seves activitats hi ha un seguit de trets que també han esdevingut característics i definitoris de l'obra del Clot.

La seva eclesialitat, el seu arrelament en l'església diocesana, manifestat en el gran nombre de sacerdots diocesans, membres de la secció de clergues de la Congregació de la Immaculada i Sant Lluís Gonçaga que exerciren el seu apostolat al centre. Destaca entre ells el Dr. Justí Guitart, que ocupà diversos càrrecs diocesans fins arribar a vicari general i que fou designat, posteriorment, bisbe de la Seu d'Urgell. Pel centre passà per diversos càrrecs fins a ser-ne president. Foren també freqüents les visites dels senyors bisbes de Barcelona que participaren en actes de tot tipus. La irradiació de l'acció catequètica a d'altres parròquies: Sant Martí de Provençals, San Joan d'Horta... a Barcelona, i Sant Isidre, a l'Hospitalet de Llobregat.

L'escola, el centre i la comunitat han compartit i participat en moltes de les reivindicacions veïnals. Membres del centre participen en la fundació de l'Associació de veïns

La col·laboració amb la parròquia de Sant Martí —fa anys “de Provençals” i també, ja en fa uns quants, “del Clot” — ha estat habitual. La missa dominical i els actes de la Congregació es feren a l'església parroquial una colla d'anys, fins que es disposà de capella pròpia. El «cos de portants parroquial» ha estat sempre integrat per socis del centre. Malgrat els alts i baixos i algunes vegades les tensions que aquesta relació ha experimentat, s'ha mantingut fins als nostres dies.

La comunitat cristiana està molt integrada en la vida de l'arxiprestat de Sant Martí. Fins i tot un dels rectors de l'escola, el P. Francesc Xicoy, en fou arxiprest. Jesuïtes del Clot han col·laborat i alguns encara hi col·laboren, en parròquies de l'arxiprestat: els PP. Armengol, Elias (abans a la de Crist Rei, d'un arxiprestat veí), Llargués i Cussó, a la de Sant Martí i el P. Francesc Xicoy, a la de Sant Ignasi de Loiola (abans a la de Sant Pius X i a la de Sant Esteve, d'un arxi-

Incendi del centre. Façana exterior de la sala d'actes (1936)

prestat veí). En d'altres parròquies de la diòcesi, el P. Joan Ollé, a la de Santa Eulàlia de Vilapicina, el P. Ernest Labeira a la de Sant Jaume de Badalona, el P. Antoni M. Serrallonga i el P. Antoni Riera, a la de Crist Rei i a la de Sant Ignasi de Loiola, el P. Raimon Negre, a la de la Mare de Déu de Betlem i el P. Antoni Barberan a les de Sant Martí de Provençals i Santíssim Sagrament, totes aquestes darreres, de Barcelona.

Esment especial demana la participació en el Moviment diocesà de la JOC dels grups del centre. Josep Castaño i Colomer, referint-se als anys cinquanta i seixanta diu: «Entorn de l'Escola Tècnica del Clot i la Congregació Mariana de Sant Pere Claver hi hagué un conjunt d'institucions dirigides pel pare Torres Gasset. Per allà passaren alguns milers de nois, la majoria dels quals s'adheriren a la JOC. Els grups jocistes d'allà tingueren sempre un to religiós molt pròxim al de les congregacions marianes, però amb un profund sentit d'encarnació en el món del treball. A més a més, en aquells locals s'hi acolliren diverses institucions populars obreres. Gràcies a la mà dreta del pare Torres, a Barcelona no hi hagué VOJ, sinó únicament JOC, malgrat les pressions dels superiors jesuïtes de Madrid i d'altres províncies, que volien desenrotllar la JOC a través de les congregacions marianes de treballadors, que a Madrid i a Burgos s'anomenaven VOJ». (5)

L'arrelament al barri és el segon d'aquests trets, arrelament que ha passat per etapes diverses i no sempre reeixides. La poca acceptació exterior en determinats casos i el tancament interior en d'altres, n'han estat algunes de les causes. Val a dir i constatar tanmateix, que les darreres dècades han estat de franca i oberta relació. L'escola, el centre i la comunitat

Vista exterior de l'edifici de l'escola i del centre (1943)

han compartit i participat en moltes de les reivindicacions veïnals. Membres del centre participen en la fundació de l'Associació de veïns, un de destacat en va ser president, l'Antoni Miró. Els locals de Sant Pere han estat i estan oberts a escoles, entitats —cal recordar aquí els assaigs inicials, l'any 1969, dels «Castellers de Barcelona», o les representacions del grup de teatre «El Partiquí» o els festivals de l'«Esbart Sant Martí»—, activitats de festa major, teatre escolar, reunions de comunitats de veïns... i recuperada la legalitat democràtica, quan encara no es disposava d'altres locals, s'hi feren un bon nombre de presentacions de programes electorals. La comunitat cristiana participa en la Coordinadora d'entitats del barri i l'escola en els organismes corresponents del districte municipal: el Consell Escolar, les reunions de directors d'escoles, comissions de treball —la darrera, la que redactà el Pla Estratègic del Clot— i té relació amb altres serveis com l'Arxiu Històric. Sant Pere Claver i l'ETPC, les seves activitats i les persones que els donen vida, algunes arrelades al Clot des de fa molts anys, han estat referents i amb el seu treball de cada dia han contribuït a la promoció del barri i de les persones socialment, cultural, econòmica, professional i religiosa.

Els locals de Sant Pere han estat i estan oberts a escoles, entitats, activitats de festa major, teatre escolar, reunions de comunitats de veïns...

El tercer tret a destacar és que el nombre de jesuïtes a l'escola, al centre i a la comunitat, ha estat més aviat reduït i això, des de bon començament. L'obra del Clot que fou iniciada per laics, els congregants de la Immaculada i Sant Lluís Gonçaga, s'ha caracteritzat sempre per una important presència de seglars, ells i elles, que l'han animat i dinamitzat, fins i tot, quan encara no era massa habitual, en obres similars i han contribuït a mantenir-la i fer-la créixer participant en llocs de responsabilitat. Cal esmentar que l'escola tingué un Consell General —prèviament assessor— abans que preceptivament es creessin els Consells Escolars. Els pares de família, mitjançant la seva associació, han participat significativament en la marxa de l'escola i en les activitats extraescolars. Aquesta participació del laicat està molt en la línia dels documents de la darrera Congregació General de la Companyia de Jesús.

Un quart aspecte és la preocupació per la promoció de la classe obrera. Preocupació que es desenvolupa de diverses

maneres i que en ocasions, comparades, poden resultar, fins i tot, un xic contradictòries. Les classes nocturnes per a obrers, iniciades a l'any següent de la inauguració de l'escola, són una primera acció a la qual en seguiran d'altres. Destaquen la creació de les unions professionals i l'activitat del Secretariat Sindicalista del Clot, que les uneix a la Federació Social Obrera i a tota l'activitat del P. Gabriel Palau que dissortadament, no reeixiria. Acabada la guerra civil, l'opció preferencial per als ensenyaments professionals, oferint aules perquè la Germandat d'Enginyers Industrials iniciés l'Escola Tècnica Professional del Clot i posteriorment assumint l'ETPC que acabaria integrant tots els nivells d'ensenyament de l'escola del centre, és una bona mostra d'aquesta preocupació.

La introducció de la JOC accentua aquesta opció i amplia el seu abast cap al treball per la consecució de les llibertats democràtiques. Durant la dècada dels seixanta i fins a la meitat dels setanta, sota la direcció del P. Joan Torres, es fa una important tasca de formació social al centre, des dels equips del JJOC i a l'escola, en els ensenyaments nocturns, amb la influència dels militants jocistes i amb professors com Alfons Carles Comín, Antoni Navarro, el P. Lluís Cortés, SJ i altres, entre ells, alguns jesuïtes estudiants que també donaven classes.

NOTES

- (1) NOGUER, N., "Un 'Centro' notable de acción social y religiosa para obreros". Revista *Razón y Fe*. Madrid, enero de 1917, p. 12.
- (2) NOGUER, N. Article citat. p. 2.
- (3) NOGUER, N. Article citat. p. 3.
- (4) Informació detallada sobre Font, Alexander i companyia a CABANA, Francesc, *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la Revolució Industrial a Catalunya*, Volum I. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992. p. 27-29.
- (5) CASTAÑO I COLOMER, Josep, *Memòries sobre la JOC a Catalunya. 1932-1970*. Col·lecció Saurí. Centre de Pastoral Litúrgica. Facultat de Teologia de Barcelona. Institut Catòlic d'Estudis Socials. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1974. p. 134. ❖❖❖

David Vivancos Allepuz

EL NAIXEMENT DEL CLUB D'ESCACS SANT MARTÍ

En el 50è aniversari de la creació del Club d'Escacs Sant Martí, publiquem un fragment del llibre de David Vivancos, editat el 2005 per l'Ajuntament de Barcelona, *Història del Club d'Escacs Sant Martí*.

L'Associació de Veïns del barri de Sant Martí neix l'any 1972, arran de la decisió del *Montepío Textil* d'augmentar el lloguer dels habitatges del polígon de Sant Martí, construïts l'any 1963, en concepte de serveis de porteria. Els veïns es reuneixen en grups, si fa no fa clandestins, fins a esdevenir l'organització d'una associació de barri.

L'any 1974, l'Associació de Veïns de Sant Martí de Provençals, preocupada per captar socis per a les cases del Tèxtil i poder fer valer les seves reivindicacions davant el *Montepío Textil*, decideix crear diferents seccions amb seu dins la mateixa Associació. Els interessa promoure el major nombre possible de seccions per aglutinar els veïns d'un barri majoritàriament immigrant, amb manca d'entitats i de tradició. Una n'és la Secció d'Escacs. Amb aquesta finalitat, l'Associació es posa en contacte amb el senyor Manuel Vall, gran aficionat als escacs i arrendatari de la farmàcia propera a la seu de l'Associació, perquè busqui entre els seus clients veïns que comparteixin la mateixa afecció. D'aquesta manera quasi detectivesca, Manuel Vall es posa en contacte amb veïns del barri com ara Joan Prat, Francisco Rojas, José María Boltés, Emeterio Frago, Manuel Riera, Luis Ríos Cherto, Juan Castelló o Jorge Labrador.

La secció es funda el gener de 1975 segons consta en la instància a la aleshores anomenada *Federación Catalana de Ajedrez*, instància mitjançant la qual se sol·licita la inscripció de la *Sección de Ajedrez de la Asociación de Vecinos de San Martín de Provensals* i que es lliura el 17 de juny de 1975. No obstant aquest fet, en la documentació consultada i disponible en el club, l'ingrés dels socis fundadors data del 20 de desembre de 1974. Malgrat això, tot sembla indicar que la primera reunió té lloc l'1 de desembre i que la fundació definitiva es produeix el 26 de desembre, festivitat de Sant Esteve. Els màxims responsables en són Manuel Vall, Joan

Prat —antic soci de la UGd'E—, Luis Ríos Cherto, Juan Castelló, Jorge Labrador, José María Boltés —exjugador del Centre Aragonès—, Emeterio Frago i Francisco Rojas —exjugador de l'Aurora i del Motor Ibérica, S.A.—. El primer local del Sant Martí és el de l'Associació de Veïns, situat en els habitatges interiors del carrer de Fluvià, actualment el número 96 de la plaça de Mercè Capsir. Segons el llibre de comptes original de la Secció d'Escacs, les primeres despeses, compra de material, etc., a nom de la Secció, daten del 27 de desembre de 1974. En aquest mateix llibre consten les despeses per a la celebració dels aniversaris de 1975, 1976 i 1977, sempre amb data de 26 de desembre, cosa que reforça la hipòtesi de la fundació a la darrera de 1974.

Els diaris de tot el món obren les edicions del 26 de desembre de 1974 amb la notícia del devastador pas del cicló Tracy per Darwin, Austràlia. Aquell mateix any, els Estats Units estableixen relacions diplomàtiques amb la República Democràtica d'Alemanya, Etiòpia es declara estat socialista un cop derrocat l'emperador Haile Selassie, l'illa de Granada assoleix la independència de la Commonwealth, dimiteix el president nord-americà Richard Nixon, el *Mariner 10* fotografia el planeta Mercuri, *El Padrino* obté l'Oscar de l'Acadèmia de Hollywood a la millor pel·lícula, la República Federal d'Alemanya guanya el Campionat Mundial de Futbol, Eddy Merckx guanya tant el Tour com el Giro i moren el músic Duke Ellington i els presidents de França i Argentina, Georges Pompidou i Juan Perón.

El nostre club neix quan la Federació Catalana d'Escacs és presidida pel senyor Pere Casajuana. El seu secretari, Joan Torquet, proposa amb posterioritat que el club canviï de nom, ja que l'original resulta massa llarg. Els responsables de la nostra entitat no observen cap inconvenient en el canvi, i, d'aquesta manera, el nom es redueix a Club d'Escacs Sant Martí. El nom no era gaire original, tenint en compte que ja existia un altre club d'escacs, situat en la confluència dels carrers Independència i Provença, anomenat Sant Martí. Abans ja s'havia fundat la *Peña de Ajedrez San Martín* i

David Vivancos Allepuz, escriptor i membre del Club d'Escacs Sant Martí.

HISTÒRIA del CLUB D'ESCACS SANT MARTÍ

alguns membres d'aquesta penya havien constituït, el 30 de setembre de 1948, el C.E. Sant Martí del Foment Martinenc que, a l'octubre d'aquell any, va passar a rebre el nom amb el qual el coneixem actualment: Foment Martinenc.

En principi, la Junta Directiva és la mateixa que la de l'Associació de Veïns, amb Manuel Vall en qualitat de vocal. En veure que el projecte avança pel bon camí, s'aconsegueix certa autonomia i es preveu la creació d'una junta pròpia: la primera Junta Directiva està formada per Manuel Vall, president; Joan Prat, delegat esportiu, i Francisco Rojas, vocal.

En aquesta època s'imprimeixen els primers carnets del club d'escacs per cortesia d'un membre de l'Associació de Veïns, Ginés Ballestegui, amb data d'1 de gener de 1975. A l'anvers, amb les dades de cada soci, apareix l'escut de l'Associació de Veïns i, sota, les figures d'un cavall i una torre de color blanc, realitzades amb les pestanyes d'un joc típic per a partides per correspondència. Al revers dels carnets es llegeix la publicitat del negoci de Ginés Ballestegui, Confec-ciones Stil, comerç ubicat al número 12 del carrer de la Primera Centúria Catalana, avui anomenat Julián Besteiro.

Durant els mesos de març i abril de 1975 es disputa un primer campionat d'escacs obert a tots els jugadors del barri a deu rondes, organitzat per l'Associació de Veïns i dut a terme amb moltes dificultats per la falta d'espai i pel nombre escàs d'escaquers disponibles. Així doncs, es prega als jugadors que disposin de joc propi que el duguin cada dissabte per poder jugar les partides. S'hi inscriuen trenta-quatre jugadors, alguns dels quals han de disputar les seves partides a la rebotiga de la farmàcia de Manuel Vall. Els primers classificats són: 1r, Joan Prat —10 punts—; 2n,

Luis Ríos Cherto —8 punts—; 3r, Francisco Rojas —7,5 punts—; 4t, Jorge Labrador —7 punts—, i 5è i 6è, Ignacio Abascal i Fernando Geijo respectivament —6,5 punts—. En aquest campionat no s'atorguen premis perquè no es disposen de recursos suficients. Gràcies a aquesta competició, s'apunten en el nou club Ignacio Abascal —exjugador del C.E. Congrés— i Fernando Geijo. Des d'aleshores, gairebé tots els torneigs socials es disputen anualment a la tardor, els dissabtes a la tarda.

Com hem comentat, el 17 de juny de 1975 se sol·licita a la Federació que el club en formi part. La composició de la Junta Directiva presentada a la Federació és la següent: Manuel Vall, president; Juan Castelló, secretari; Ignacio Abascal, tesorero; Joan Prat, delegat esportiu, i Francisco Rojas i Fernando Geijo, vocals. Poc després, Juan Castelló és substituït en el lloc de secretari per Ignacio Abascal, Fernando Geijo ocupa la plaça de tesorero i Francisco Rojas queda com a únic vocal.

El president de l'Associació de Veïns, el senyor Jorge Coderch, facilita a Manuel Vall un llistat amb les adreces corresponents als dos-cents socis de l'Associació per cobrar-los les quotes i, d'aquesta manera, considerar-los per extensió socis de la Secció d'Escacs. De fet, els primers carnets de soci de la Secció d'Escacs inclouen els socis de l'Associació. Els primers carnets corresponen a:

- Soci número 1: Jorge Coderch Brio
- Soci número 2: Manuel Vall Fortuny
- Soci número 3: Antonio Hermida Pérez
- Soci número 4: Ginés Ballestegui Paredes
- Soci número 5: Joan Prat Serra
- Soci número 6: Anastasi Sánchez Torrecabota
- Soci número 7: Vicente Jubany Gómez
- Soci número 8: Jesús Martínez Linares
- Soci número 9: José Corachán Camps
- Soci número 10: Rafael Llebot Tomás

La immensa majoria d'aquests veïns no paguen la quota i es donen de baixa de la Secció d'Escacs. No obstant això, amb la recaptació i l'aportació desinteressada d'algunes persones es poden comprar sis escaquers i també jocs de peces.

Entre finals del mes d'agost i inicis de setembre de 1975 s'inicien una sèrie d'encontres amistosos que enfronten Ignacio Abascal, Luis Ríos Cherto i Juan Castelló. Aquests enfrontaments es repeteixen fins a la temporada 1979-1980, última en què federen Luis Ríos Cherto i Juan Castelló. ❖❖❖

Personalment, repassar la història del Club d'Escacs Sant Martí és un agradable exercici de revisió de l'aventura en la qual em vaig implicar l'any 1975. El treball de recopilació d'aquesta història per part de David Vivancos em produeix gran admiració per l'esforç d'ordenar i de sistematitzar la ingent quantitat de documents i notes que el club ha generat al llarg de tots aquests anys així com la tenacitat a l'hora de posar-se en contacte i d'entrevistar-se amb els protagonistes dels primers anys d'aquesta història.

David, escriptor de contes entre moltes altres facetes, no ha deixat en cap moment que li volés la imaginació en la redacció final d'aquesta història. El seu relat reflecteix fidelment la vida del club al llarg d'aquests anys, exceptuant, com ell mateix apunta, els inicis, època per a la qual la font d'informació fonamental ha estat la tradició oral, que sovint distorsiona la realitat.

No puc dir que el text presentí inexactituds pel que fa als primers anys del club. A l'estiu de 1998, quan vaig tenir les primeres converses amb en David sobre els inicis del club mentre jo participava amb resultats poc gratificants en el Torneig Ciutat de Badalona, el vaig advertir que rebria diferents versions sobre els fets d'aquella època. De fet, em va respondre que ja ho sabia prou.

S'ha dit que la vida no és allò que hem viscut, sinó allò que recordem i com ho expliquem. Això ens passa a alguns dels qui vam participar en els primers anys del club i per aquest motiu, malgrat els esforços d'en David, el redactat final d'aquesta història no coincideix amb els records de tots.

Pel que fa a la resta, en la present obra es poden trobar a faltar algunes qüestions sobre la vida del club que crec que són de menor transcendència. Qui no conegui la nostra història apreciarà l'absència de referències a crisis internes de l'entitat, però, afortunadament, puc dir que aquest és un capítol que a dia d'avui encara no hem iniciat.

Però si he de reflexionar sobre la història del club, l'aspecte que més m'atrau és l'anàlisi del context en què un grup de veïns meus —al qual em vaig incorporar dos mesos més tard— es van endinsar en l'aventura a la qual m'he referit. En aquest sentit, el primer aspecte que cal assenyalar és que en aquells anys —1974 i 1975— Sant Martí de Provençals era un barri nou, amb una població majoritàriament jove i sense entitats de cap tipus. A diferència d'altres barris històrics dels voltants, com ara el Clot, Sant Andreu o el Poblenou, amb una vida associativa consolidada malgrat les circumstàncies polítiques que condicionaven qualsevol activitat, Sant Martí de Provençals era en aquells anys un desert associatiu. Amb l'excepció de l'associació de veïns i d'alguns grups parroquials i esportius, no hi havia activitats socials a la zona. Pel que fa als escacs, els clubs més propers geogràficament eren el Foment Martinenc —Clot—, l'Ateneu Colon —Poblenou—, el Sant Andreu i La Lira —Sant Andreu— i el Sant Adrià.

IGNACIO ABASCAL VICENTE

TOTS ELS BUTLLETINS

Es poden trobar en PDF a altzadiako.wordpress.com/butlleti-auro-invento
o en paper a la col·lecció local de la biblioteca Gabriel García Márquez
o a l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí

00 - Desembre 2020

01 - Març 2021

02 - Juny 2021

03 - Novembre 2021

04 - Març 2022

05 - Juny 2022

06 - Desembre 2022

07 - Primavera 2023

08 - Estiu 2023

09 - Tardor-Hivern 2023

10 - Primavera 2024

11 - Estiu 2024

estudis

Pere Illa

SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

Treball del seminari de síntesi del grau en Història, Arqueologia i Arts Cristianes de l'Ateneu Universitari Sant Pacià, presentat el 2022.

INTRODUCCIÓ A LA GEOGRAFIA I A LA HISTÒRIA

L'ENTORN GEOGRÀFIC

L'antic terme de Provençals s'estenia al llevant de Barcelona, des de les muralles fins a les voreres del riu Besòs i de la mar fins al turó del Carmel.

El seu nom podria provenir d'un grup de *provençals* establerts en aquests indrets als inicis del segle IX, després que Lluís el Pietós conquerís Barcelona l'any 801, si bé alguns autors, com Carreras Candi, consideren més probable que l'origen del topònim provingui dels *agri provinciales: camps provincials*, de l'antiga colònia romana de Barcino que estaven destinats a pastures públiques. (1) I com ambdues versions resulten versemblants i l'una no exclou necessàriament l'altra, potser caldria cercar un relat conciliador que les tingués parcialment en compte.

Els primers referents documentals que posseïm són de finals del segle X, quan l'any 989 en la venda d'un hort realitzada pel comte Borrell a Vives i Ermovigia, apareix l'expressió *in termino de villa Provinciales*. Més tard, en 994 la menció *Provinciales oppido*, abona la hipòtesi d'un lloc fortificat per protegir les dues vies que travessaven la demarcació: la Marina que apropava el Maresme i l'anomenada *Strata Francisca* que, sortint del Vallès, es dirigia a la ciutat de Barcelona.

L'església de Sant Martí, al peu de la via Marina apareix documentada a l'inici del segle XI, en aquest moment dins l'àmbit parroquial de Sant Andreu del Palomar i, possiblement com a patrimoni de la família Vives de Provençals, grans propietaris de la contrada. L'any 1052, després d'un conveni signat pel bisbe Guislabert i els germans Pere, Bonux i Bonfill, fills i hereus del difunt Vives, l'església de Sant Martí i el seu terme passaren a dependre de Santa Maria del Mar. (2)

Una tradició llegendària posterior i poc probable, veu l'origen del poble en l'establiment, vers el 1112, del seguici

de la comtessa Dolça de Provença, muller de Ramon Berenguer III de Barcelona.

Del pasturatge al conreu

Al segle X, la construcció del Rec Comtal, una séquia o canal que apropava les aigües del riu Besòs a Barcelona, afavorí l'augment de població aprofitant el curs fluvial en unes terres que, fins aleshores, havien estat destinades fonamentalment al pasturatge. Un nou creixement és observable a partir del segle XIII pels nombrosos molins establerts al llarg del rec i grans masies construïdes al seu voltant.

Durant els segles centrals de l'edat mitjana, Sant Martí de Provençals constituí una font de proveïment per la ciutat de Barcelona, especialment en productes hortícoles generats pel rec Comtal i sobretot per la importància que assoliren els molins bladers, com els del Clot. La documentació del segle XIII anuncia la presència de nombroses cases fortes o torres defensives propietat de ciutadans barcelonins interessats en el control d'un territori cada vegada més profitós.

L'any 1284, el *Recognoverum proceres* integra aquest territori i altres parròquies, com Santa Maria de Sants, Sant Vicenç de Sarrià o Sant Gervasi de Cassoles en l'anomenat «Hort i Vinyet» entrant a formar part del domini del Consell de Cent.

Entre els segles XIV al XVII es va consolidant el seu caràcter fonamentalment agrícola amb ocupacions permanents o esporàdiques per part de pescadors, caçadors i ramaders, situació que es tradueix en una morfologia urbana desagregada, reflectida en els vestigis que n'han quedat: edificacions senzilles que corresponen a cases pairals, de les quals en citeu algunes que mantenen un ús públic, com Can Cadena, masia dels segles XVI-XVII organitzada en planta baixa, un pis i golfes, coberta a dues aigües amb carena perpendicular a la façana que hi té adossat un cos auxiliar, actualment és una ludoteca [sic]; Can Planas és una altra masia de la mateixa època, de planta baixa i dos pisos, amb estructura de murs de maçoneria arrebossada i coberta a dos vessants, en l'actualitat és un centre d'atenció als sense-sostre; i finalment esmentem Ca l'Arnó, de planta baixa i pis, coberta de teules a dues aigües i que resulta interessant per

Pere Illa té diversos articles publicats a "Estudios Franciscanos".

Església de Sant Martí de Provençals (J. Francés, 1997)

la finestra gòtica de la façana, probablement recuperada d'algun altre edifici ja que aquest és del segle XVII com indica una làpida amb un escut i la data 1689, en l'actualitat és un centre agrícola que disposa d'un hort urbà i una granja, funcions que connecten directament amb les arrels del barri.

Aquestes masies, com d'altres que encara es mantenen en peu, tenen en l'actualitat destinacions de caire social, però sense vinculació a la parròquia més enllà de llur proximitat.

Camí a la industrialització

Amb la divisió administrativa i jurisdiccional que suposà el Decret de Nova Planta de Felip V (1714) Sant Martí, com altres pobles del Pla de Barcelona, es va constituir municipi independent. A partir d'aquell moment s'inicià un

L'any 1835 Sant Martí de Provençals s'independitzà de Santa Maria del Mar, i el 1868 s'inicià la construcció d'una nova església en un lloc diferent al de l'antiga, quedant erigida en 1882, sota la mateixa advocació a Sant Martí, al barri del Clot

procés d'industrialització que cobriria amb escreix tot el segle següent i bona part del XX, provocant el naixement de tres barris diferenciats: Clot, Poble Nou i la Sagrera, com tindrem ocasió de detallar més endavant i que va suposar la definitiva dissolució de l'antic nucli rural.

L'any 1835 Sant Martí de Provençals s'independitzà de Santa Maria del Mar, i el 1868 s'inicià la construcció d'una nova església en un lloc diferent al de l'antiga, quedant erigida en 1882, sota la mateixa advocació a Sant Martí, al barri del Clot. L'església antiga, dita de Sant Martí Vell, passà a ser-ne filial el 1883.

Sant Martí de Provençals, com antic municipi del Barcelonès fou agregat a la ciutat de Barcelona l'any 1897.

El 1924 s'inicià la construcció d'un nou temple i Sant Martí Vell tornà a funcionar com a parròquia independent el 5 de desembre de 1948. (3)

Durant la guerra civil (1936-1939), l'anomenada església de Sant Martí Vell fou incendiada i quedà greument malmesa; caldrà esperar la fi del conflicte, en 1939, perquè comencin les obres de reconstrucció.

Va existir certa confusió deguda a la similar denomi-

nació d'ambdues parròquies, fins que l'any 1951, s'arribà a la distinció actual entre Sant Martí del Clot per a l'erigida el 1882 i Sant Martí de Provençals per a la de Sant Martí Vell.

El procés d'industrialització de la zona s'inicià en el segle XVIII amb la instal·lació de Prats d'Indianes que afecta especialment el sector costaner del terme i dona origen al barri del Poble Nou; l'església d'aquest nou nucli fou dita de Santa Maria del Taulat en record de l'antic nom (Teulat) indret conegut, aquest, en ser destinat als pasturatges comunals de la ciutat de Barcelona (el Joncar). En altre temps també havia tingut altres funcions: lloc d'execucions de malfactors (el Canyet), camp d'exercicis militars (camp de la bota) (4); també s'hi localitzà el primer gran cementiri de Barcelona (cementiri Vell o de l'Est).

Configuració urbanística

Al voltant de l'església parroquial de Sant Martí on s'havia format el grup de masies que ja hem esmentat es deia la Sagrera, però l'augment d'habitatges al llarg de la carretera del Vallès, entre el Rec Comtal i la Riera d'Horta va fer perdre importància aquest nucli, malgrat la seva antiguitat, i va passar a ser conegut com el Fondo de Sant Martí, heretant el nom de Sagrera el nucli situat a la carretera. A l'un i l'altre els separava primer, la via del ferrocarril de Girona i, posteriorment, també una gran estació de mercaderies.

Seguint la mateixa carretera del Vallès però més proper a Barcelona, hi havia un altre petit nucli de cases ja existent

San Martín y el mendigo
(El Greco, 1599)

en el segle XVII anomenat el Clot de la Mel o simplement el Clot, que tingué un notable creixement en el darrer terç del segle XIX fins el punt de traslladar-se la seu del municipi. La seva església, Sant Martí del Clot, bastida entre els anys 1868 i 1882 va esdevenir la parròquia del terme, a la vegada que l'antiga Sant Martí de Provençals, s'independitzava de Santa Maria del Mar en 1835, i passava a tinença parroquial.

Proper al Clot, més cap la muntanya, sorgí a mitjans del segle XIX un nou barri anomenat inicialment «de la Muntanya» però ben aviat fou conegut popularment amb el nom de Camp de l'Arpa.

Martí va néixer l'any 316 a Sabària de Pannonia (Hongria). El seu pare era militar i fou educat a Ticinum (Pavia). El seu primer biògraf fou un deixeble seu, Sulpici Sever, que va incloure en el seu relat moltes llegendes

L'eixample del batlle [sic] Cerdà que va afectar la major part dels municipis del pla de Barcelona originà el creixement dels nuclis antics, però en un principi només dos barris prengueren entitat en l'anomenat Eixample de Sant Martí: el Fort Pius, més proper a Barcelona, a banda i banda del carrer de Marina (agregat parcialment a la ciutat ja l'any 1894) i el del Poblet, a l'indret de l'antiga casa dels Enamorats, entre el Camp de l'Arpa i els límits de Gràcia. La construcció en el centre d'aquest barri del temple expiatori de la Sagrada Família li ha donat modernament el seu nom.

A mitjans del segle XX, el sector de llevant del territori que havia conservat fins aleshores un cert caràcter rural, s'omplí de noves urbanitzacions i noves indústries que canviaren la fisonomia urbana. Així, a partir de 1958 s'ha construït a llevant del Poblenou els barris del Maresme i del Besòs i a prop del molí de la Verneda, el barri de la Verneda.

HAGIOGRAFIA DE SANT MARTÍ DE TOURS

Martí va néixer l'any 316 a Sabària de Pannonia (Hongria). El seu pare era militar i fou educat a Ticinum (Pavia). El seu primer biògraf fou un deixeble seu, Sulpici Sever, (5) que va incloure en el seu relat moltes llegendes i episodis inversemblants com la seva pretesa fugida quan era adolescent (*eremum concupivit*) que el portà a descobrir un grup de cristians els quals li van parlar del monaquisme; era el pri-

mer cop que el jove Martí sentia parlar d'aquest model de vida i immediatament se sentí atret. Possiblement Sulpici volgué revestir de transcendència el que en realitat era una simple entremaliadura juvenil.

Com corresponia a la seva nissaga, als quinze anys s'incorporà a la milícia, però és plausible que en el seu ànim ja es plantejés l'opció de consagrar-se a Déu. Tanmateix, l'hivern del 334, mentre es preparava per rebre el baptisme, tingué lloc a Amiens, el seu famós trobament amb un pobre captaire que tremolava de fred i a qui, compadit, li donà la meitat de la seva capa, car l'altra meitat pertanyia a l'exèrcit romà i no se'n podia desprendre. (6) Ens narra la tradició que la nit següent se li aparegué Crist en somnis, vestit amb la mitja capa i dient als àngels que l'envoltaven: «Aquí hi ha en Martí, el soldat romà que no està batejat però m'ha vestit». En desvetllar-se, Martí va trobar la capa sencera i decidí batejar-se tot seguit.

En temps de l'emperador Julià (356), a Worms, decidí deixar l'exèrcit i amb aquesta intenció es presentà davant del

seu general i li digué: «fins ara t'he servit com a soldat, deixa'm que d'ara endavant serveixi a Jesucrist» i quan el militar volgué fer-li un regal d'acomiadament, no el va acceptar bo i adreçant-li aquestes paraules: «Dona aquests obsequis als qui segueixen lluitant en el teu exèrcit, jo me'n vaig a lluitar en l'exèrcit de Jesucrist i els meus premis seran espirituals».

Un cop llicenciat, anà a trobar Hilari de Poitiers amb el propòsit d'integrar-se en la seva comunitat de *fratres*. Fou molt ben rebut per Hilari qui promptament el proposà per ser ordenat diaca, oferiment que Martí refusà per no sentir-se digne, acceptant únicament l'ordenació com exorcista.

Quan Hilari hagué d'exiliar-se, Martí s'acomiadà dels *fratres* i se'n tornà a la regió d'on era originari amb la intenció de frenar l'arrianisme predominant en la regió gràcies als bisbes que ho promovien. Visità també la casa dels seus pares i, fins i tot, aconseguí la conversió al cristianisme de la seva mare però no pas així del seu pare. Posteriorment marxà cap a Milà on s'instal·là en una simple cel·la d'ermità si bé, malgrat la modèstia de l'indret, en fou expulsat pel bisbe arri Auxenci. Finalment, acabà retirant-se a l'illa de Gal·linara enfront la costa genovesa acompanyat d'un pietós prevere.

L'any 362, Hilari tornà de l'exili, i Martí anà immediatament a trobar-lo. Fou aleshores que probablement va ser ordenat diaca i després prevere integrant-se, així, a l'Església de Poitiers. Malgrat la seva vocació inequívocament monàstica va aconseguir d'Hilari el permís per continuar la vida anacorètica en una possessió de la seva propietat, prop de la ciutat, on posteriorment naixerà el monestir de Ligugé, considerat el primer monestir d'Occident. Possiblement, a instàncies del mateix Hilari que durant el seu exili havia conegut el monaquisme oriental, adoptaren un sistema de vida semblant al de les laures orientals, alternant els espais de solitud i de pregària amb els de comunitat i evangelització de la ruralia.

L'any 371 els cristians de Tours elegiren a Martí com a bisbe. Malgrat l'episcopat, Martí no alterà gaire el seu estil de vida i adequà una cel·la propera a l'església episcopal, però com les freqüents visites de compliment el molestaven s'anà a viure fora de la ciutat, fundant a uns tres quilòmetres de Tours un nou monestir: *Maius Monasterium* (Monestir Major) que es convertirà en l'abadia de Marmoutier i que va mantenir activitat fins a finals del segle XVIII.

Però Martí no descurà la seva tasca episcopal realitzant nombrosos viatges de predicació per la Gàl·lia central i occidental sobretot en les zones rurals on es va fer molt popular. La seva predicació, ascetisme i miracles li atorgaren la màxima autoritat moral en l'Església Gal·la del seu temps.

Tot i combatre enèrgicament les tesis gnòstiques i maniquees de Priscil·lià i, sobretot, dels seus seguidors, quan

el bisbe d'Àvila fou detingut i amb la vida compromesa, Martí intercedí a favor seu davant l'emperador Magne Màxim. Malgrat els seus esforços, Priscil·lià fou executat (385), convertint-se en el primer heretge ajusticiat pel govern secular a instàncies de l'Església. De la decisió final no en resultà aliè el bisbe lusità Itaci i Martí, afligit i empipat, va trencar tota relació amb ell. Més tard s'hagué de reconciliar quan l'emperador li va exigir per tal d'acabar amb les execucions de priscil·lians.

Sant Martí combatia l'error però se'n compadia dels que anaven errats.

Morí a Candes l'any 397, on s'hi havia traslladat per tal de conciliar un conflicte entre clergues. Se'n diu que emmalaltit i trobant-se sense forces pregà a Déu: «Senyor, si encara sóc útil al vostre servei, no refuso reprendre la tasca, però que es faci la vostra voluntat.»

Poc temps després de la seva mort, s'aixecà una petita capella sobre el seu sepulcre i amb el temps una basílica que els normands destruïren en el segle V. L'actual basílica de Sant Martí de Tours fou inaugurada en 1925.

Poc temps després de la seva mort, s'aixecà una petita capella sobre el seu sepulcre i amb el temps una basílica que els normands destruïren en el segle V. L'actual basílica de Sant Martí de Tours fou inaugurada en 1925

En el convuls segle IV, escenari d'un radical canvi de paradigma en l'Església, la figura de Sant Martí de Tours destaca positivament. Va ser el primer Sant no màrtir que rebé culte a Occident. Hom diu que en el seu funeral assistiren dos mil monjos, tot acceptant l'exageració de la xifra resulta evident la seva paternitat en la propagació del monaquisme a les Gàl·lies. (7) Molt venerat per l'exèrcit, la seva influència arribà a Catalunya amb els conqueridors carolingis que solien erigir una capelleta a Sant Martí en tots els cims que conquerien. Aquest costum explica la gran devoció al Sant per tota la Catalunya vella i la profusió d'indrets i esglésies que porten el seu nom.

Potser la millor forma de concloure aquest breu repàs dels seus fets i miracles, sigui repetint unes paraules seves que el definien: «He estat soldat per força, bisbe per deure i monjo per vocació».

Missa milagrosa
(Simone Martini, segle XIV)

LLEGENDES AL VOLTANT DE SANT MARTÍ

La popularitat i devoció de la què ha estat objecte Sant Martí a casa nostra, s'ha traduït en un nombrós repertori de llegendes, curiosament recollides per Joan Amades. **(8)**

En aquest treball únicament esmentarem les que ens interessen per explicar la parròquia de Sant Martí de Provençals però animem al lector a prosseguir pel seu compte els textos referenciats.

La festivitat del sant se celebra l'11 de novembre.

És el cas que els voltants d'aquesta data coincideix amb la meitat del temps que va de l'equinocci de tardor al solstici d'hivern, època on sovint es produeix certa suavització de les temperatures que es coneix com «estiuet de Sant Martí». Aquest fenomen ha donat peu a nombroses dites i llegendes de les que en portem algunes.

Quan Sant Martí era soldat vingué a Catalunya una tardor extremadament gèlida i s'hostatjà en una casa de pagès dels afores de Barcelona on fou molt ben rebut i tractat. L'amo de la casa es queixà al Sant de les gelades que patien perquè arruïnaven collites i amb la consegüent onada de fam i misèria. Commogut el Sant per aquestes penes que afligien la pagesia, va fer que després dels primers freds, pels voltants de la seva festa, es produís un espai de temps on la temperatura s'endolcís una mica i els esplets s'enfortissin per resistir millor les gelades i fredors de l'hivern. Aquest temps de bonança que fa sempre després dels primers freds i que afavoreix la pagesia, es coneix com «l'estiuet de Sant Martí». Afegim la llegenda, que amb el temps, en el lloc on hi hagué la casa de pagès que acollí a Sant Martí, s'edificà una església on actualment s'hi troba la parròquia de Sant Martí de Provençals.

Aquesta llegenda vincula al Sant amb la seva protecció a la pagesia, un dels eixos iconogràfics que es repeteixen en l'església de Sant Martí de Provençals, i que tindrem ocasió de comentar.

L'altra llegenda que ha rebut una profunda difusió i és àmpliament present en la nostra parròquia és una variant de la famosa trobada amb el captaire, aquesta relata que el cavaller Sant Martí, creuava a cavall un bosc d'aquestes contrades quan es trobà un vell indigent a punt de morir de fred. Compadit Sant Martí baixà del cavall i esquinçant la seva capa en dos en donà una al pobre perquè s'abrigués, però resultà que aquell pidolaire era el dimoni **(9)** que volia induir el Sant a repartir la seva capa i així deixar-lo desprotegit perquè morís de fred. Nostre Senyor, sempre vetllant pel Sant, apaivagà la temperatura fins fer innecessari l'abric; un afegit explica que quan Martí donà la capa al pobre, el cel es va obrir i el sol brillà esplendorosament formant un arc de colors que va fondre la neu i retirar el fred, i així hom coneix

aquest fenomen com «l'arc de Sant Martí».

La darrera llegenda escollida vincula Sant Martí amb les oques. Martí no volia ser bisbe ja que, humil com era, no volia cap mena d'honor. Havia sentit que els habitants de Tours volien fer-lo bisbe i venien a cercar-lo, per evitar-ho es va amagar però les oques van començar a palpar fins descobrir-lo.

BREU RESUM CRONOLÒGIC

La primera constància d'activitat està documentada en 989, sota el topònim de Provençals.

La construcció del Rec Comtal afavorí l'increment de població, l'activitat agrícola i la construcció de masies i molins.

Aviat va caldre defensar el territori i es construí una primitiva fortalesa anomenada *oppidum* en 995 i *fortitudo* en 1097.

Un document de 1046 ja esmenta unes cases amb una torre prop de Sant Martí.

Al voltant de l'església de Sant Martí de Provençals es concentra el nucli de la població que, malgrat desconèixer la data de construcció, se sap que l'any 1052 va deixar de dependre de Sant Andreu del Palomar per afiliar-se a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona.

Està documentat que l'any 1208, l'ordre de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem hi bastiren prop del Clot de la Mel, la Torre de Sant Joan, un hospital del que hi ha notícies ja que l'any 1558 hi acolliren 20 malalts de pesta. L'edifici medieval fou restaurat l'any 1705 per fra Nicolau Cotoner, comanador de l'ordre de Sant Joan de Malta. A conseqüència de la desamortització de Pasqual Madoz **(10)** la propietat passà a

mans particulars fins els anys trenta del segle passat quan els seus tenidors la cediren a l'Ajuntament de Barcelona per convertir-la en escola pública, les Escoles Cases, a la Plaça Valentí Almirall és un edifici noucentista edificat per Josep Godoy l'any 1930.

A mitjans del segle XIV es produí una greu despoblació, possiblement pels efectes de la pesta fet que s'evidencia en un cens parroquial on es registren tant sols 17 llars (focs).

A finals del segle XV l'església va ser reedificada, primer en estil gòtic tardà on en la portalada s'inscriu un timpà amb el retrat del Sant en el moment de partir la capa per donar-la al pobre. L'obra finalitzà l'any 1688.

El Decret de Nova Planta (1714) imposà una nova divisió administrativa i Sant Martí es va constituir com a municipi independent.

En el segle XVIII s'inicià un procés d'industrialització que s'accelera els segles següents i comportarà en canvi radical en el paisatge urbà, amb l'aparició de noves agrupacions de la població en barris nous.

L'any 1835 Sant Martí de Provençals s'independitzà de Santa Maria del Mar.

El dia 21 de juliol de 1936, durant la Guerra Civil (1936-1939) l'església parroquial de Sant Martí de Provençals fou incendiada i greument malmesa.

EVOLUCIÓ ARQUITECTÒNICA DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS L'ESGLÉSIA DEL SEGLE XV

L'antiga església del segle XI, una petita capella privada dedicada ja a Sant Martí de Tours, fou reconstruïda a la segona meitat del segle XV seguint l'estil gòtic tardà.

L'obra no finalitzà fins l'any 1688 i, per tant, l'estil arquitectònic de l'església respon a les vicissituds del temps de la seva construcció: la portalada és gòtica mentre que la resta de la façana i el campanar són d'època barroca. Al timpà hi havia un Sant Martí, si bé la figura original es va perdre durant la crema de 1936.

De la primitiva edificació no se n'ha conservat res, per tant, tot l'actual temple pertany a la reconstrucció del segle XV, de nau única coberta amb voltes de creueria, absis poligonal i capelles laterals que han estat remodelades en segles posteriors. El 1432 el comitent Joan Sellerer contractà l'escultor Joan Aimerich per la nova façana de l'església. L'escultor complí l'encàrrec i representà al timpà de la porta al mateix Sellerer i la seva muller als peus del Sant titular que el presidia. Aquest timpà, juntament amb una figura de Sant Pere del mateix Aimerich i un Sant Pau de 1688 que flanquejaven la porta, van desaparèixer amb la crema de 1936, amb tot, sembla que no foren destruïts amb l'incendi. Tots aquests elements s'emmarcaven en un portal amb

pinacles propis del gòtic tardà vigent a les darreries del cinc-cents.

El campanar, de planta quadrada, és del segle XVII i està cobert amb teules vidriades policromes més modernes mentre que el coronament de la façana és el que sovint trobem en altres esglésies catalanes setcentistes. Les ferradures de la porta recolzen intencions votives adients amb el patronatge de Sant Martí sobre la cavalleria.

La Rectoria, situada al costat de l'església, es comunica amb la capella per mitjà d'un pas elevat cobert. És un edifici de planta rectangular i dos cossos, un de tres pisos i l'altre de dos, amb coberta a quatre vessants. A les façanes hi ha dos portals i dos rellotges de sol encarats de manera diferent en façanes perpendiculars. Consta d'un jardí tancat i arbrat al darrere, un patí i palmeres.

El conjunt del temple és un edifici d'una sola nau amb absis poligonal orientat a llevant formant un absis de cinc paraments. En el lloc del transsepte, en els murs laterals s'obren dues capelles que són les bases dels campanars que al desenvolupar-se desfiguren l'existència de contraforts

La casa rectoral és molt posterior a l'església i sembla que podria datar en els segles XVII o XVIII, molt malmesa durant la guerra civil, fou restaurada els anys cinquanta. Hi ha documentació que acredita que la casa, durant cert temps, havia estat un hostel. Actualment és l'habitatge del rector de l'església.

El conjunt del temple és un edifici d'una sola nau amb absis poligonal orientat a llevant formant un absis de cinc paraments. En el lloc del transsepte, en els murs laterals s'obren dues capelles que són les bases dels campanars que al desenvolupar-se desfiguren l'existència de contraforts. Adossades als costats de la nau es van afegint amb posterioritat unes estances annexes de diferent mida, ampliant la capacitat de l'església; així mateix, recolzada en l'absis, es troba la sagristia.

La torre sud, de planta rectangular, era originàriament una torre de defensa. Avui sobresurt poc més que el carener de la teulada del temple i acaba amb una coberta de teula a quatre aigües.

La coberta de la nau és a dues aigües, el creuer es fa

composta i és resolt per sobre de l'absis en tres segments. Els afegits laterals acaben en coberta inclinada d'un sol pendent.

El campanar del costat nord està ben acabat, la construcció és la de carreus i a la part alta hi ha finestres allargades als quatre costats. Una cornisa de pedra de poca volada calça la torre d'aquest campanar, una motllura trenca la uniformitat de les parets a la meitat de les finestres i quatre gàrgoles cilíndriques surten de les cantonades. Suporta una sola campana l'obertura de la cara est.

LA RECONSTRUCCIÓ DESPRÉS DE LA GUERRA CIVIL

En els aldarulls dels primers dies de la guerra civil (juliol de 1936), aquesta església parroquial fou incendiada i greument malmesa, com també ho fou la casa rectoral.

Segons l'informe de l'església de Sant Martí de Provençals, desaparegué l'altar major de l'església, molt notable, del segle XV, amb plafons on es representaven episodis de la vida del Sant Martí i que tindrem ocasió de detallar. Actualment es troba a les sales del Museu Nacional de Catalunya.

També desapareguren els retaules barrocs de la Mare de Déu dels Dolors (1683) i el del Roser amb un tabernacle; fou destruïda una imatge gòtica de la Dolorosa i una altra barroca de la Mare de Déu, una custòdia de plata daurada, una creu processional gòtica i un reliquiari, també gòtic.

Entre els objectes salvats destaca una credença completa de plata, que a més del seu valor artístic, és notable per la seva antiguitat: té gravada la data «1799». Actualment es pot veure en el mateix museu d'orfebreria de la parròquia.

Bona part de l'arxiu parroquial es pogué salvar i ara es conserven encara que parcialment els llibres sacramentals a partir de l'any 1882 i complets des de 1948. Com a curiositat hi consta el traspàs de Narcís Monturiol entre les defuncions de 1885.

Procés de reconstrucció

Finalitzada la guerra civil, el mateix 1939, Mn. Josep Gros, canonge encarregat de Crist Rei que també tenia cura de Sant Martí de Provençals, inicià les obres de reconstrucció que després continuaria Mn. Eusebi Figueres, fins que l'any 1948 Mn. Lluís G. Bros hi fou nomenat rector.

El 25 de desembre de 1948 era inaugurat el nou altar major.

Les parets, de pedra, havien estat molt malmeses pel foc i calia substituir-les, per a l'obra s'escollí un tipus de pedra arenosa anomenada «Vinaixa» provinent del municipi d'aquest nom, de les terres lleidatanes. És una pedra de color groguenc, molt compacte i de gra fi. Es van recobrir les parets amb làmines de 3 centímetres de gruix, les cantonades i les

arcades de les capelles laterals i cor.

Els anys següents prosseguiren les obres de millora, així el 15 de maig de 1949 s'inaugurà l'altar de Sant Isidre; el 28 de maig de 1950, la capella i l'altar dels Dolors; el 4 d'agost del mateix 1950 es beneí una nova campana; l'agost de 1953 fou habitada la nova casa rectoral i el juny de 1956 s'inaugurà l'altar del Sagrat Cor. Recentment s'han efectuat importants obres de restauració a l'interior del temple, per l'arquitecte Batet, i s'inaugurà un notable museu d'orfebreria l'any 2004.

L'any 2015 s'iniciaren unes importants obres de conservació i restauració de les façanes i la coberta de l'Església de Sant Martí de Provençals. En concret les zones d'actuació se centraren en les façanes i la coberta.

Pel que fa a la conservació de les façanes, les actuacions es concretaren fonamentalment en:

- Reparació esquerdes,
- Sanejament dels paraments,
- Reparació de les cornises i gàrgoles,
- Desplaçament d'un bàcul d'il·luminació de l'edifici de la rectoria.

De la coberta:

- Reparació teulada,
- Repàs i netejà de canals i careners,
- Neteja del sota coberta
- Reconducció xarxa exterior d'evacuació d'aigües pluvials.
- Coberta del campanar i estat del parallamps.

L'ESGLÉSIA DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS AVUI. DETALL DE L'EDIFICI ACTUAL

La façana

L'accés principal a l'església és per la façana de ponent on s'inscriu una portalada d'estil gòtic florit: la porta rectangular està flanquejada per tres arquivoltes que s'uneixen en arc apuntant rebaixat. Sobre l'arquivolta exterior hi ha un arc conopial d'esquena d'ase rematat amb un crucifix muntat sobre una imposta que centra una composició on apareixen dues crucifixions més a banda i banda.

Hi destaquen els pinacles als dos laterals de la porta.

La resta de façanes de l'església són molt sobries i estan formades per murs de paredat on s'inscriuen finestres de reduïdes dimensions.

Corona la façana un Rosetó on es representa la vinguda de l'Esperit Sant oferint els seus dons representats amb els colors de l'arc de Sant Martí.

Esment especial al nou timpà, de l'any 2016, obra de l'escultor Lau Feliu, (11) i que resultà d'una innovació extraordinària. El mateix artista ens explica la seva intenció:

«Conocedor de la leyenda de San Martín de Tours, la primera idea en la que trabajé fue la de desplazar la figura de San Martín del caballo. El caballo es un símbolo de poder. San Martín envuelve al pobre con la capa. La caridad de quien se compadece, de quien sufre con el otro, eso que ahora llamamos empatía. San Martín está más cercano al que sufre. La espada, otro símbolo de poder, y que ha sido representada la mayoría de veces en el aire, o bien cortando parte de su capa. En el tímpano de «San Martín descabalgado», la espada está en reposo justo delante de las piernas de San Martín que abraza al pobre y que utiliza la espada tal como el pobre usa un palo, como un apoyo. De forma que las tres figuras San Martín, vagabundo y caballo quedan en el mismo nivel. Cuenta la leyenda que San Martín al darle parte de su capa al pobre el Sol brilló con fuerza, fundió la nieve e hizo marchar el frío. El Sol, así como la ornamentación vegetal también están presentes en el paisaje que van dejando atrás las tres figuras del tímpano, en alegoría al Veranillo de San Martín, la primavera que vive aquel que pasando frío se ve envuelto por el calor de la solidaridad.»

A banda i banda del timpà, les figures de Sant Pau, amb espasa i Sant Pere amb el gall als seus peus. El gall de les negacions (Mt 26,69-75) i que Feliu interpreta com la veu de la consciència.

L'altar

La mesa de l'Altar està formada per dues peces de pedra massissa: el pilar i la taula. En el pilar hi ha un gravat amb l'arc de Sant Martí.

Al seu costat l'ambó, també de pedra massissa, i se'n distingeixen tres peces: el pilar, la tapa i el llibre. El pilar és massís, amb la part superior buidada per posar prestatges i al davant, una creu enfonsada a la pedra; la tapa amb una pega de suport que encaixa al llibre, també de pedra amb acabat polit (1999).

A banda i banda de l'altar hi trobem uns interessants vitralls, obra d'Anna Badia Nogués (2001) i forjats, com la resta de vitralls de l'església per J. M. Bonet.

El vitrall de l'esquerra presenta la idea de compartir a partir de la llegenda de la capa; el de la dreta simbolitza l'evangelització dels pagesos: el sol i els raigs de llum representen Jesucrist (llum del món). Sant Martí és qui porta aquesta llum als homes del camp, també presents els fruits del camp destaquen el pa i el vi (Eucaristia), i l'arc de Sant Martí.

Sota el vitrall de la dreta s'hi troba un quadre que representa, una vegada més, la coneguda escena de Sant Martí i el captaire. L'Ajuntament de Barcelona és l'actual propietari de la peça i la té cedida a la parròquia de Sant

Martí de Provençals. Tot i la incertesa de la seva procedència, hi ha la hipòtesi que es tracti d'una peça originària de l'antiga seu municipal del Sant Martí independent. Les seves mides resulten poc adients en una casa particular i això fa versemblant la proposta.

El retaule

Darrera l'altar es presenta una de les joies més preuades de la parròquia, es tracta d'un retaule de la segona meitat del segle XV i de pintor anònim.

Les seves mesures són 300'5 cm. x 251'7 cm. i està dividit en tres parts (carrers) i una predel·la en la part inferior. En la part superior cadascuna de les parts es completen amb un arc rematat amb florons.

La part central és més ampla i alta que les laterals, hi trobem a Sant Martí compartint la seva capa amb el pidolaire, una versió més de la llegenda de la què hem parlat i que seguirem evocant repetidament. A la part alta, coronant el retaule, una Pietat, la Verge Maria amb el seu Fill a la falda i, aquesta vegada, acompanyada per Sant Joan i Santa Maria Magdalena.

La part central és més ampla i alta que les laterals, hi trobem a Sant Martí compartint la seva capa amb el pidolaire, una versió més de la llegenda de la què hem parlat i que seguirem evocant repetidament. A la part alta, coronant el retaule, una Pietat, la Verge Maria amb el seu Fill a la falda i, aquesta vegada, acompanyada per Sant Joan i Santa Maria Magdalena

Els laterals es troben dividits cadascun d'ells en tres escenes que representen diferents episodis de la vida de Sant Martí de Tours, potser inspirats en la *Vita Martini* de Sulpici Sever.

Fent un seguiment d'esquerra a dreta i de dalt a baix, veiem:

- 1) El baptisme de Martí.
- 2) La seva consagració com a bisbe de Tours per aclamació popular.
- 3) Destrucció dels temples pagans i dels seus ídols com a

mesura per introduir l'evangeli.

4) Intent d'aixafar-lo sota un arbre. **(12)**

5) Curació d'una noia. **(13)**

6) Mort de Sant Martí, segons la interpretació més versemblant: Sulpici Sever en una carta adreçada al diaca Aureli, li explica un somni on veié Sant Martí transfigurat i portat al cel pels àngels i al despertar-se li fou comunicada la mort de Sant Martí. **(14)** Hi ha qui vol veure l'escena com un altre dels miracles de Sant Martí, salvant del naufragi una nau i les súpliques de dos mariners en l'acte extrem de llençar les mercaderies al mar.

La part inferior del retaule es troba dividida en set compartiments, al centre Crist mostrant els estigmes de la passió, a la seva esquerra, Sant Bernardí amb una filactèria a la mà dreta que diu «Pater manifestaui nomen» i assenyalant amb la mà esquerra un disc encerclat de flames i amb el monograma «JHS» al centre; Santa Apol·lònia, amb unes tenalles subjectant un queixal, la palma del martiri i Sant Abdó, rosari i espasa a les mans. A la seva dreta, Santa Àgueda, els pits sobre una safata i la palma del martiri; Sant Senén, amb espasa i rosari i Santa Bàrbara mostrant en una mà la torre on fou martiritzada i la palma del martiri.

Actualment l'original del retaule es troba al Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC) i la representació de la parròquia de Sant Martí n'és una còpia que el pas del temps ha deteriorat considerablement fet pel que no seria sobrer programar una nova reproducció de l'original amb la tècnica vigent i que donaria uns resultats extremadament acurats.

Museu d'orfebreria

L'any 2004 en la mateixa església va ser inaugurat un museu on es recollien nombrosos objectes de valor que fins aleshores havien estat disseminats en diferents moments com a resultat de les vicissituds patides al llarg del temps.

Consten catalogades 46 exposicions, totes elles obres importants i variades, des d'una Custòdia del segle XVIII fins una tovallola de mans. Diferents imatges: de la Mare de Déu de la Cistella, Sant Isidre, Sant Antoni, Sant Pere; també conjunts de candeles, Copons, creus d'altar, encenser, ombrel·la, reliquiari, dos missals romans, un calze i patena en commemoració de l'aniversari de Mn. L. G. Bros (1968) i com a peça a destacar, una pila baptismal del segle XV.

Al costat de la porta d'entrada al museu, s'hi exhibeixen les restes de tres sepultures provinents de l'església antiga.

La primera correspon a un tros de pedra sepulcral on es diu que correspon a José Les Palmes i la data, 1766.

També hi ha la resta del que sembla la tapa d'un sarcòfag a nom de Josep Calbet i datat a 1778.

Retaule de Sant Martí (MNAC, 1460)

I per últim la làpida quasi completa d'una tomba i la traducció de la seva inscripció, on llegim:

«Aquí yace Don García de Barrionuevo y Figuerola, marqués de (...) caballero de la orden de Santiago, del consejo, collateral en el Reino de Nápoles, gentil hombre de la cámara del serenísimo señor el señor don Juan Mor de la real villa de Madrid, señor de las villas de Valdesaz cuy(o) cuerpo esta (depositado en la parroquia de San (Mar)tín de Prove(nsals) en la capilla (...) (...) del Rosario (...) (...) año (...) 1692 años Requiescat (in) pace.»

Resulta obvi ressaltar l'interès d'aquesta làpida tant per la informació que ens dona sobre les relacions entre poder polític i eclesial com de la rellevància de la mateixa parròquia al considerar-la adient per enterrar un personatge d'indubtable nissaga.

Al costat de les làpides han enclastat una placa commemorativa de la proclamació com a bisbe de Sant Martí. Es tracta d'un plafó on es presenta en relleu al Sant, amb els seus atributs episcopals, bàcul i mitra i a la seva esquerra uns rostres representant l'aclamació del poble i a la dreta un referent al pobre de la capa. A sota, la llegenda proclama: «aclamat pel poble» (no nomenat des de Roma)

En la paret d'enfront, un mural ens assenyalava els trams més significatius de la història de l'Església de Sant Martí de Provençals, des de 1432 fins al 2013: construcció i evolució de la nova església (1432-1936); la seva destrucció i crema (1936); i, malgrat tanta desolació, el seu afany per la reconstrucció (1942) i la darrera obres de millora (2013).

NOTES

- (1) J. J. BUSQUETA I RIU, Esglésies del Barcelonès anteriors a 1300, en *Catalunya Romànica*, vol. XX, El Barcelonès, p. 45.
- (2) La convinença signada el 1052 pel bisbe Guislabert i els hereus de Vives il·lustra la peculiar situació patrimonial i institucional dels dos temples. El bisbe es compromet a que el prevere que estigui al càrrec de Santa Maria també celebri a Sant Martí, o en tot cas, disegni qui ha de celebrar. Tanmateix, queda garantida que l'església de Sant Martí (anomenada esglesiola en el document) resti en el patrimoni dels descendents de Vives, com queda demostrat dos anys més tard, a la mort d'un dels signataris, Pere, l'lega als seus fills la meitat de l'església de Sant Martí. Cf. R. BARÓ, *Escrivans al Vallès, segles X i XI*, Barcelona, 2019, pp. 370-371.
- (3) Cf. Josep Ma MARTÍ BONET, *Novum Speculum Titulorum Ecclesiae Barchinonensis*, vol. I, Barcelona, 2017, p. 267.
- (4) El nom de «Camp de la bota» pertany als temps de la Guerra de la Independència, quan els francesos aixecaren en l'indret un castell amb canons per fer pràctiques de tir. De la deformació de la paraula *butte*, turó, sortí el nom de bota. Posteriorment el castell tingué altres utilitats com el d'escola dels nens de les barraques que va subsistir fins els anys seixanta del segle passat.
- (5) SULPICI SEVER. *Vita Sancti Martini*, París: SC, 133, 1967, p. 254, Introducció, text, crític i notes J. FONTAINE.
- (6) Aquest episodi, probablement històric, és sens dubte el més popular de la vida de Sant Martí i àmpliament representat tant en les seves llegendes com iconografies.
- (7) J. de C. LAPLANA, *L'església dels primers segles*, Barcelona: Ed. Mediterrània, 2006, p. 517.
- (8) Cf. J. AMADES, *Costumari Català*, vol. V, Barcelona: Salvat Ed., 1986, pp. 683-689.
- (9) Una variant de la tradició, també recollida per Amades, representa el pobre com a Nostre Senyor que volia posar a prova la caritat del Sant amb aquest parany i saber la seva reacció.
- (10) Pasqual Madoz Ibáñez (1806-1870), ministre d'Hisenda del govern Espartero que l'any 1855, presentà un pla de desamortització de béns eclesiàstics.
- (11) Estanislau Feliu Maspons (Barcelona 1957) és un reconegut escultor, pintor, il·lustrador i orfebre català d'una més que notable producció. Té obres seves en el Temple de la

Sagrada Família de Barcelona (l'anyell del sacrifici d'Abraham i el lleó de Judà), el Sant Ignasi de Santa Maria del Mar i darrerament una colpidora *Pietat Mediterrània* exposada provisionalment a Sant Pau del Camp. A hores d'ara és potser un dels creadors vius més interessants de casa nostra.

(12) Aquesta és una altra de les llegendes pietoses que s'expliquen de Sant Martí: donat que hi havia arbres sagrats dedicats a divinitats paganes, els adversaris de Sant Martí acceptaren tallar-los amb la condició que ell mateix s'hi posés a sota per tal d'eliminar-los. Quan l'arbre era a punt de caure-li a sobre s'aixecà una forta ventolana que envià l'arbre a un altre lloc. Els espectadors, admirats, s'afanyaren a convertir-se.

(13) Explica una altra llegenda que un pare acudí a Sant Martí demanant que beneís a la seva filla perquè recobrés la salut. Inicialment el Sant s'hi negà per considerar-se indigne de ser el mitjà de Déu per sanar la noia, però davant la insistència del pare accedí finalment. Resà i demanà oli amb el què unguí els membres de la malalta i paulatinament anar recuperant la salut fins que s'alçà curada del tot.

(14) En conversa, Mn. Miquel Álvarez troba aquesta versió més versemblant.

BIBLIOGRAFIA

- AMADES, J. *Costumari Català*, vol. V, Barcelona: Salvat Ed., 1985.
- BARÓ, R., *Escrivans al Vallès, segles X i XI*, Barcelona, 2019.
- BUSQUETA I RIU, J. J., *Esglésies del Barcelonès anteriors a 1300, Sant Martí de Provençals en Catalunya Romànica*, vol. XX. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992.
- LAPLANA, J. de C., *L'església dels primers segles*, Barcelona: Ed. Mediterrània, 2006.
- MARTÍ BONET, J. M., *El martiri dels temples a la diòcesi de Barcelona (1936-1939)*, Barcelona, 2008.
- *Novum Speculum Titulorum Ecclesiae Barchinonensis*, vol. I. Barcelona, 2017. AA.VV, Revista Icària, Arxiu Històric del Poblenou.

Recursos informàtics:

<https://ajuntament.barcelona.cat/sanmarti/ca/coneixeu-el-districte/la-historia/sant-marti-de-provençals-de-poble-districte> ❖❖❖

GENT martinenca

Juan Giraldo

EXILIADOS, APÁTRIDAS Y TROTAMUNDOS: ÉMILE HENRY CAUBET

Émile Henry Caubet (Sant Martí de Provençals, 1872 – París 1894). Hubo un tiempo en el que los revolucionarios perseguidos en Europa se refugiaron en Barcelona y su llano. Los primeros refugiados fueron los carbonarios italianos durante el Trienio Liberal (1820-1823), después hubo otra gran oleada, especialmente de napolitanos y piemonteses, en 1854.

Más tarde, con la Revolución de 1868, conocida como “la Gloriosa”, muchos anarquistas prófugos italianos recalaron en Sant Martí de Provençals, un pueblo industrial con una conflictividad social casi permanente. Lo mismo ocurrió al fracasar la Comuna de París, donde los perseguidos franceses encontraron en el barrio de La Fransa Xica una numerosa colonia francesa residente en Sant Martí que les facilitó trabajo, protección y albergue. En 1873 se creó el “Comité de propaganda revolucionaria socialista de la Francia Meridional” que editaba “*La Solidarité Révolutionnaire*”.

En 1893, el anarquista italiano Francesco Momo muere al manipular una bomba Orsini que estaba preparando en un taller de sillas metálicas, próximo al Fuerte Pío en Sant Martí de Provençals, con la colaboración del encargado del taller, otro anarquista italiano. Ya en 1883 se había constituido el “Círculo Anarquista Italiano de Barcelona”, con epicentro en el municipio de Gràcia. Por la prensa de la época sabemos que en 1894 la policía española buscaba con ahínco al ingeniero y profesor Paul Reclús, anarquista, sobrino del teórico Elisée Reclús, que huyó de Francia y al parecer se encontraba en Sant Martí de Provençals. Tanto los revolucionarios franceses como los italianos editaban sus propias publicaciones aunque también se integraron en los movimientos locales.

Juan Giraldo, educador social. Membre de la Societat d'Estudis de La Verneda de Sant Martí.

Fue refugio de los revolucionarios franceses perseguidos con la caída de la Comuna. Es el caso de Paul Brousse, Camille Camet, de la Comuna de Lyon, o Charles Alerini, de la de Marsella. Llegó también Fortuné Henry, hijo de un peletero, natural de Nimes, comunario anarquista, periodista y poeta, hermano de Nôé Eucher Henry, ingeniero fourierista que participó en la revolución chilena de 1851. Otro de sus hermanos fue general de la Commune, deportado a Nueva Caledonia, donde murió poco después. Fortuné, periodista socialista fourierista, fue candidato en las elecciones legislativas de 1869 por la tercera circunscripción de París; en su programa reclamaba la abolición de la pena de muerte. Un año después era condenado a la pena capital por haber participado en la Comuna de París.

Fortuné, en aquel momento tirador de sable, se había casado en 1867 con Rose Caubet, veinte años más joven que él, natural de Rébénacq (Pirineos Atlánticos), una joven provinciana de origen humilde que había emigrado a París a casa de su tía. Cuando empezó la persecución, Fortuné hizo creer que emigraba a América pero pasó clandestinamente a España. Realizó el viaje con Rose, una hija de quince años y un hijo de cinco, Jean-Charles Fortuné. La familia Henry consiguió llegar a Zaragoza. Poco después se instalaron en las afueras de Sant Martí de Provençals, en el año 1871.

En este municipio nació el segundo hijo el día 26 de septiembre de 1872. Se le puso por nombre Joseph Félix Émile, un niño inteligente que fue objeto de gran atención mediática años después. En Sant Martí, Jean-Charles inició su escolaridad con brillantes resultados, por esta razón fue premiado con una medalla con ocasión del matrimonio de Alfonso XII en

Émile Henry Caubet

1879. En ese año la familia aumenta con un nuevo miembro, Jules Paul Emmanuel, también nacido en Sant Martí. Por entonces Fortuné trabajaba en una fundición en Sant Martí de Provençals, posteriormente se estableció en la calle Conde del Asalto y fue el primer fabricante de España de sifones para agua de Seltz, para finalmente regresar a Sant Martí a trabajar en la planta de gas Lebon. La hija, que llegó adolescente, se casó pocos años después con un comisionista francés.

En Francia se decretó una amnistía en el año 1880, lo que permitió el retorno de la familia Henry a su país. En París, una hermana de Fortuné, casada con un conde, les prestó el apoyo necesario para instalarse con comodidad. El padre, muy limitado físicamente, trabajó en el periódico *“L'En-dehors”* y publicó un primer volumen de un cancionero infantil, pero falleció en 1882 mientras preparaba el segundo. La situación económica empujó a Rose a trabajar como confitera y Jean-Charles empezó a trabajar en la Farmacia Central de París. Mientras tanto, Émile siguió sus estudios con altas

Émile Henry Caubet, apodado “el Bretón”, aprendiz de cerrajero y montador de “máquinas” (la prensa de la época denominaba así a las bombas) destacó como experto dinamitero

calificaciones, alguno de sus profesores lo definió como “genial desde la infancia”. Se graduó con dieciséis años como bachiller becado por el Ayuntamiento de París, en el liceo Jean-Baptiste Say, después viajó a Venecia donde tenía un primo ingeniero. Su hermano Jean-Charles, anarquista, conocido por su fogosa y vehemente oratoria influyó mucho en el desarrollo de la personalidad de Émile, que era tranquilo, callado y discreto.

A su regreso a París, Émile intentó ingresar en 1888 en el Instituto Politécnico sin conseguirlo, ya que no aprobó la defensa oral de su trabajo sobre la Paz de los Pirineos. Jean-Charles estudió Comercio y se hizo tenedor de libros, pero pronunció un discurso en público que le costó un arresto y el despido en su trabajo. Émile abandonó los estudios y entró en un taller como aprendiz de cerrajero. Para eludir el servicio militar emigró en 1891 a Alemania y posteriormente se trasladó a Londres donde contactó con los círculos anarquistas. Allí, Émile Henry Caubet, apodado “el Bretón”, aprendiz de cerrajero y montador de “máquinas” (la prensa de la época denominaba así a las bombas) destacó como experto dinami-

tero. Por entonces la situación económica había mejorado para los Henry, que recibieron una finca como herencia de una tía de Fortuné, donde la madre, Rose Caubet, abrió un hostel-restaurante que regentó con la ayuda del hijo menor, Jules.

En 1892, Émile enviaba colaboraciones a publicaciones como *“Père Peinard”*, *“La Revolte”*, *“Coup de feu”* y *“L'en-dehors”*, en el que escribía su padre. En sus artículos critica a Malatesta por erigirse en juez sobre qué acciones eran adecuadas y cuáles no, en respuesta a un artículo de Malatesta en *“L'en-dehors”*. En alguna conversación privada criticó recientes atentados anarquistas como el de Ravachol, por poner en riesgo las vidas de niños, trabajadores y empleadas domésticas que viven en las residencias de los burgueses, objetivo de las bombas anarquistas.

Con buena formación intelectual, su activismo anarquista fue breve pero intenso. Era partidario de la “propaganda por el hecho”, acciones individuales como la colocación de bombas que generaron una enorme preocupación en las autoridades francesas por el pánico creado entre la burguesía y su repercusión mediática. En 1892, durante la huelga de los mineros, colocó una bomba en las oficinas de la compañía minera Carmaux, pero un empleado la trasladó a la cercana comisaría de policía de la calle Bons Enfants, donde hizo explosión causando cinco muertos. Tanto en Londres como en París, Émile estaba vigilado por la policía pero con su audacia burló los controles.

En octubre de ese mismo año realizó junto a tres com-

Bomba en el Hotel Terminus

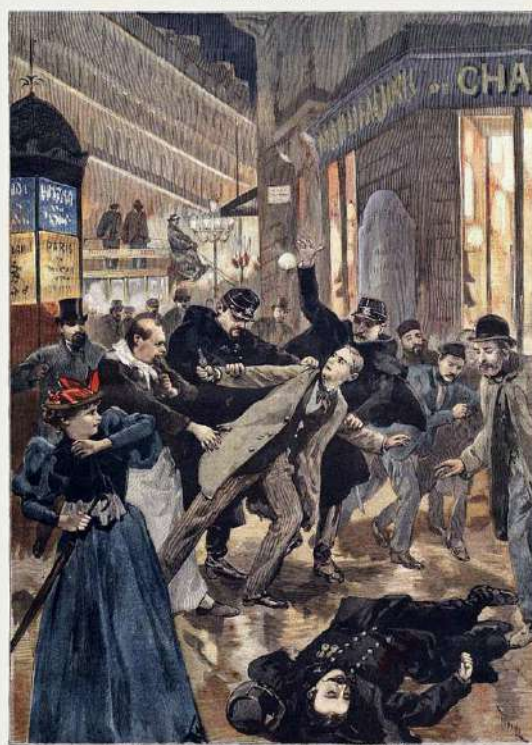
pañeros del grupo Ortiz, un robo en Fliquefleur, en la región francesa de Calvados. Henry escribió una curiosa carta a la víctima del robo, madame Potel, solicitando treinta mil francos a cambio de la documentación robada que ya le había sido devuelta por correo una semana antes. Amonestó con cortesía a la destinataria por haber ofrecido resistencia y causado incomodidades por lo que hubo de ser maniatada e impidió seleccionar el contenido del botín. Le explicó que habían estimado su capital en más de un millón de francos, por lo que pensaban exigirle cien mil; pero en vista de su discreción ante la policía al no haber aportado datos para identificar a los autores, habían decidido rebajarlo a treinta mil. Para la transacción indicó una dirección en Londres, a la que debía remitir en dos paquetes la cantidad indicada y, por si no se había dado cuenta, añadió “No somos malhechores vulgares, pero somos hombres que no retroceden jamás ante ningún extremo, por penoso que sea.”

Émile participó en Londres en una reunión en la que fue designado para vengar la muerte de Vaillant, autor del lanzamiento de una bomba en la Asamblea Nacional francesa que causó un herido, por lo que fue juzgado y ejecutado. Cumplió el encargo el 12 de febrero de 1894 lanzando una bomba-marmita que explotó en el Café Terminus, junto a la Estación Saint-Lazare de París, un lugar frecuentado por muchos magistrados y otros sectores de la alta burguesía parisina. La bomba causó un muerto y veinticuatro heridos. Por ello Émile fue detenido después de media hora de resis-

Cumplió el encargo el 12 de febrero de 1894 lanzando una bomba-marmita que explotó en el Café Terminus, junto a la Estación Saint-Lazare de París, un lugar frecuentado por muchos magistrados y otros sectores de la alta burguesía parisina

tencia a tiros y de haber vaciado los tambores de los dos revólveres que llevaba, causando algunos heridos más.

Fue interrogado y juzgado, durante el juicio Henry se mostró firme y desafiante, declaró que no había inocentes entre los burgueses, también intentó sin éxito leer un manifiesto en favor de la anarquía y expresó su convencimiento de que le condenarían a muerte. Escuchó la sentencia con serenidad mientras su madre, presente en la sala, se desvanecía.

UNE BOMBE AU CAFE TERMINUS
Arrestation de l'assassin

Por entonces su hermano Jean-Charles estaba en prisión (acumuló trece años de cárcel) por llamar a la violencia revolucionaria y difundir las proclamas anarquistas más extremas. Finalmente, Émile fue ejecutado en la guillotina el veintiuno de mayo de 1894, con veintidós años de edad. Esperó tranquilamente el momento de su ejecución leyendo “El Quijote” y su último grito fue “Viva la Anarquía”.

Algunos periodistas que presenciaron la ejecución escribieron amargas crónicas, calificando de salvaje el acto en que la sociedad ejerció su cruel venganza. Pronosticaron que la muerte por sus ideas de Émile Henry causaría admiración y lo convertiría en héroe popular. La figura de Henry se popularizó hasta el punto que se le conoció por su juventud como “el Saint Just de la anarquía”. Su muerte provocó algunos atentados en venganza, como el realizado una semana después por el italiano Sante Geronimo Caserio, que asesinó al Presidente de la República francesa Sadi Carnot de una puñalada en el corazón realizada por la ventanilla del carruaje, con un cuchillo de mango rojo y negro, en junio del mismo año. Por si los colores corporativos no eran suficientes, Geronimo permaneció dando vueltas al carruaje presidencial con Sadi Carnot agonizando, mientras vitoreaba a la anarquía hasta que fue detenido.

También el belga Pauwels hizo estallar una bomba en la iglesia de la Madeleine, muriendo él mismo en la explosión; o un joven tonelero, que atacó en la Plaza de Notre Dame a un

Bomba Orsini

sargento de la policía creyendo que era quien detuvo a Henry. Mientras le descargaba tres puñaladas dijo: "Toma, de parte de Emilio Henry".

En septiembre de 1895 otro anarquista admirador de Émile colocó una bomba en la residencia parisina de los Rothschild; pero resultó defectuosa y no hizo explosión. En 1896 en algunas localidades francesas aparecieron pasquines con el retrato de Émile Henry y el manifiesto que no pudo leer ante el Tribunal que lo condenó. La muerte de su hermano transformó ideológicamente a Jean-Charles, que vivió un anarquismo más tranquilo; cuando salió de prisión se dedicó a fundar comunas libertarias y al cultivo de plantas medicinales.

El 24 de abril del año 2000, un grupo que firmaba como "Los anarquistas" envió el libro-bomba "Crimen y castigo" (que no hizo explosión) a Jesús María Zuloaga, del periódico *La Razón*; acción realizada en solidaridad con los presos enfermos y en protesta por las condiciones de aislamiento y dispersión en que se encontraban. En el libro figuraba "editado por Émile Henry" en recuerdo al anarquista ejecutado.

Años después de su ejecución, en 1899, encontramos un poema del poeta modernista colombiano Guillermo Valencia, publicado en Méjico, que ensalza la figura del anarquista

En 1896 en algunas localidades francesas aparecieron pasquines con el retrato de Émile Henry y el manifiesto que no pudo leer ante el Tribunal que lo condenó

franco-martinense. A modo de testamento poético, Émile Henry dejó estos versos que forman parte de su escrito "*La cadena de los seres*":

"Que armonizando el mundo de la Santa Unidad,
¡haga más dulce el Cielo y más fecunda la tierra!
Entonces habrá llegado aquí abajo, como en el cielo,
el reino del verdadero Dios, reino de atracción." ❖❖❖

GENT vernedenca

N'HI HA QUI LLUITEN TOTA LA VIDA...

Com en el famós poema, hi ha persones imprescindibles com Francisco Liñán que han estat tota la seva vida lluitant per un món millor i per les persones més desfavorides. El Consell del Districte de Sant Martí ha reconegut la seva tasca i li ha guardonat amb el Premi Sant Martí 2024.

Francisco Liñán Muñoz (La Puebla de los Infantes, Sevilla, 1937), president de l'associació veïnal del Barri La Pau durant llargs períodes, va conèixer la presó de jove, a la seva Andalusia natal, per la militància comunista. Va arribar a Barcelona el 1963 i començà a treballar d'oficial paleta en un polígon de la Vall d'Hebron. Va viure en una barraca de Sant Genís dels Agudells fins que el 1966 li van "donar" un pis de seixanta metres quadrats, dels petits, al Grupo La Paz.

Liñán recorda que a La Pau "hi ha cinc classes d'habitatges, des dels seixanta metres fins als 130 dels dúplex. El deu

El governador Martín Villa tancà l'associació de veïns i dues persones van anar a la presó. Va estar tres mesos tancada

per cent dels que vivim aquí veniem de barraques. La resta eren funcionaris del Sindicato Vertical, guàrdies civils, policies...".

És autor de "Trencar el silenci. Francisco Liñán. Una vida de lluita", un llibre de memòries sobre la seva joventut

andalusa. La biblioteca Sant Martí de Provençals el va entrevistar el 2019 per la sèrie "Així ho recordem. Memòria dels veïns i veïnes de Sant Martí de Provençals, la Verneda i la Pau" sobre el seu compromís amb el barri (ja.cat/REMAJ).

L'associació de veïns

L'associació de veïns va néixer el 1968, dos anys després de la inauguració del polígon. Els seus fundadors eren tots gent addicta al règim. Liñán explica que "neix perquè els mateixos funcionaris reclamaven al seu sindicat vertical i no els feien cas. Un cura de Sant Pere Ermengol ens va dir: vostès el que han de fer és muntar una associació de veïns. Va ser quan la primera dona comunista entrà a la Junta. A partir d'aquí van començar a introduir-se gent més o menys d'esquerres, sobretot del PSUC. Tots eren molt joves. A conseqüència de la vaga de la SEAT del 1974, van posar una cartilla perquè la gent se solidaritzés amb els treballadors. El governador Martín Villa tancà l'associació de veïns i dues persones van anar a la presó. Va estar tres mesos tancada."

Un dels moments més importants de l'associació va ser la vaga de pagaments per la manca de manteniment: "El 1974 va sortir una comissió de sis persones, entre les que estava jo, i vam retenir l'amortització de la vivenda durant

sis anys. Vam arribar a tenir vint-i-dos milions de pessetes en la caixa d'estalvis. Generaren sis milions d'interessos i es van repartir equitativament a tots els compromissaris. Quan la gent va veure la lleialtat que hi havia, agafà molta confiança en l'associació de veïns."

Quan la gestió dels polígons públics d'habitatges va passar de l'administració central a la Generalitat de Catalunya s'inicia una etapa de la lluita: "El mateix que

Jo he menjat el pa mossegat dels fills dels señoritos, que era el que ens portaven als infants

havia fet l'Obra Sindical del Hogar negant-se a reparar els habitatges (la xarxa elèctrica no funcionava, ni la d'aigua, els soterranis s'inundaven...) va passar quan la Generalitat es va fer càrrec. Mai hi havia diners per a resoldre els enormes problemes que teníem."

L'aluminosi

El 1990 un bloc de cases del Turó de la Peira es va esfondrar i va treure a la llum la patologia de l'aluminosi. Els edificis construïts amb ciment aluminós de tot Catalunya van ser revisats. A La Verneda de Sant Martí es van trobar deficiències a Via Trajana i La Pau. El primer hauria de ser enderrocat totalment. A La Pau es van enderrocar tres blocs de setze pisos i es van refer. Liñán recorda la terrible experiència: "El problema del ciment aluminós és quan hi ha humitats, llavors es deterioren les bigues. A La Pau es va solucionar substituint les bigues que es trobaven en mal estat. El problema és que la impermeabilització de les façanes no s'ha fet bé."

El compromís polític

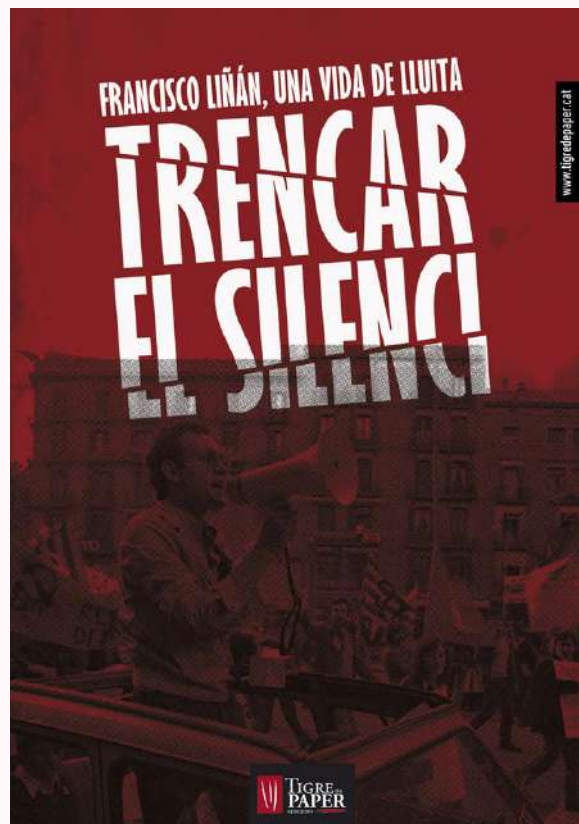
"Ja no milito en cap partit des de fa anys. Quan va aparèixer les lluites intestines vaig patir molt. En arribar a Barcelona em vaig incorporar immediatament al PSUC. Aquí vaig veure la llibertat.

"M'he jubilat amb els seixanta-cinc ben complerts. He treballat en seixanta empreses. En algunes només una setmana, en altres dies. Sempre he estat molt rebel, des de petit. Des dels sis anys vaig estar treballant de franc, només pel menjar. Aquesta va ser la meua escola.

"El meu avi matern em va ensenyar les tres regles, fins a multiplicar, i vaig viure sense tenir ni idea del que eren els verbs. A la presó vaig aprendre una mica perquè ens ensenyàvem entre nosaltres, la major part eren analfabets.

"Jo he menjat el pa mossegat dels fills dels *señoritos*,

Llibre de memòries de Francisco Liñán

que era el que ens portaven als infants.

"Si alguna vegada he tingut algun dubte, quan va caure el Mur em va convèncer encara més. La caiguda del Mur em va enfortir ideològicament. Reconec que els darrers anys del socialisme de la Unió Soviètica van ser dolents, tenia molts defectes. Els milions de militants soviètics era perquè vivien de l'Estat.

El meu avi matern em va ensenyar les tres regles, fins a multiplicar, i vaig viure sense tenir ni idea del que eren els verbs. A la presó vaig aprendre una mica perquè ens ensenyàvem entre nosaltres

"Aquí, en el PSUC, els qui deien que eren comunistes cridaven a les assemblees *Visca la Unió Soviètica!* Havien de fer mèrits. I el resultat va ser que uns se'n van anar al PSOE, perquè hi havia més pessebre, altres se'n van anar a un altre... aquests mai han estat el que deien que eren, han traït la classe treballadora i han trepitjat la sang vessada en la lluita antifranquista.

"Hem de recuperar la democràcia que va néixer als barris i les empreses." ❖❖❖

d' taller d'història

Ester Riera Miró

LES BOTIGUES CINQUANTENÀRIES A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Les compres via digital estan ofegant el comerç de proximitat. Una vintena de botigues vernedenques resisteixen des de fa cinquanta anys. Donen personalitat al barri i ofereixen un tracte personalitzat, ple de savis consells per realitzar una bona compra.

RELACIÓ DELS COMERÇOS MÉS ANTICS DEL BARRI

1950	LA PONDEROSA	Puigcerdà, 246
1957	CONFECCIONS ROS	Guipúscoa, 53
1957	RON SOL LLIBRERIA PAPERERIA	Provençals, 268
1957	GASCH CANSALADERS	Binèfar, 4
1960	ROSTISSERIA SUIZA	Cantàbria, 24
1961	ÓPTICA JUMIR	Guipúscoa, 94
1961	GENERAL ÓPTICA	Guipúscoa, 66
1962	JOYERÍA-RELOJERÍA J. BUETAS	Camp Arriassa, 81
1963	PASTISSERIA OLLER	Camp Arriassa, 70
1964	FLECA SANZ	Julián Besteiro, 10
1967	JOIERS TELL	Agricultura, 246
1968	CERDAN REFORMES	Guipúscoa, 131
1969	MERCERIA CARME	Guipúscoa, 98
1969	PASTISSERIA SANT LLUÍS	Agricultura, 242
1970	LENCERIA ÍNTIMA	Concilio de Trento, 140
1970	PEIXETERIA LUNA	Cantàbria, 60
1970	FERRETERIA ARRIAZA	Camp Arriassa, 76
1973	XURRERIA CARMEN	Parc de Sant Martí

Ester Riera Miró és llibretera i secretària de la junta de la Societat d'Estudis de La Verneda de Sant Martí.

COM HA EVOLUCIONAT EL COMERÇ DEL BARRI

En la dècada dels cinquanta i seixanta aquesta barriada va créixer de forma descontrolada. Grans blocs d'habitatges anaven ocupant els antics terrenys on hi havia masies i camps de conreu. També moltes de les grans fàbriques tèxtils van desaparèixer. Tot això fou degut a la necessitat de vivenda d'aquests anys a la ciutat de Barcelona i a la forta immigració rebuda. Els pisos s'alçaven per tota La Verneda formant en pocs anys una gran població.

En aquells moments s'obriren nombrosos comerços, de tota mena. Hi podíem trobar de tot: principalment tot el comerç d'alimentació, dos bons mercats, el de Sant Martí inaugurat el 1966 i el de Provençals el 1974. Com a resultat del petit "mercadillo" existent, algunes botigues de mobles, d'electrodomèstics, de roba de casa, d'home i de dona, bosses, sabateries, llenceria, ferreteries, pintures, pastisseries, forns de pa, joiers, rellotgers, merceries, fins i tot alguna llibreria i quioscs de premsa i revistes i les xurreries.

Tot aquest teixit comercial va anar canviant. Vingueren els videoclubs, els supermercats, el "mercadillo" dels dimecres, els tot a 100. Canviaren les rutines de compra dels vernedencs, i a poc a poc, tot aquest teixit comercial ha anat desapareixent.

Actualment, tenim nombrosos basars orientals, botigues de mòbils, perruqueries masculines, establiments de fruita i verdura, despatxos de pa, petits negocis d'alimentació. Han aparegut noves fórmules comercials, locals d'estètica, servei d'ungles que s'han anat establint als carrers del barri.

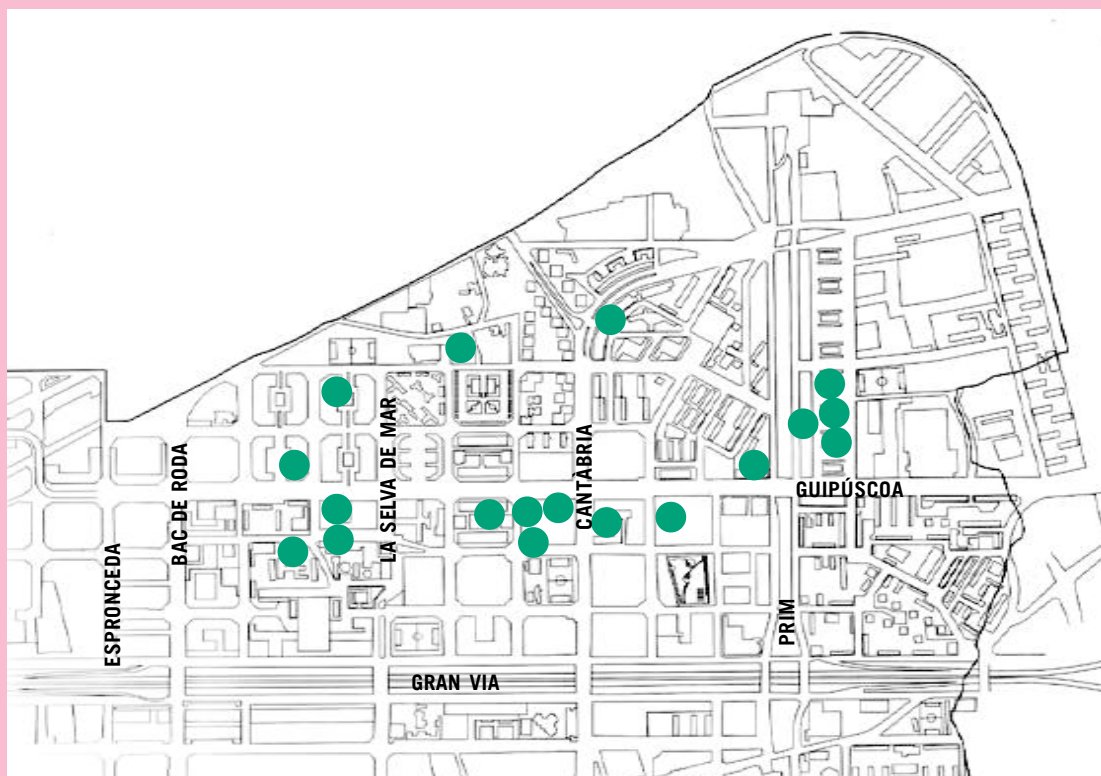
Sembla que els únics comerços que no han patit aquesta davallada són les farmàcies i les ferreteries. Darrerament han proliferat, i també les agències immobiliàries.

La darrera forta davallada del comerç ha estat causada per la compra per Internet a la gegant distribuïdora multinacional. En alimentació han crescut els grans supermercats que han anat en detriment del petit comerç

Malgrat tot, encara sobreviuen alguns comerços que mereixen ser reconeguts per la seva continuïtat, guanyada per la professionalitat. Actualment, patim la invasió d'un comerç de poca qualitat i poca professionalitat.

El 1999 inicia la seva trajectòria l'Eix comercial Sant Martí, al carrer Huelva 111-115. Fa la tasca d'aglutinar i coordinar el comerç de proximitat.

El comerç de proximitat dona caràcter a un barri, el fa més humà, són els nostres veïns, col·laboren amb les activitats del barri, t'aconsellen, t'ofereixen un tracte personalitzat, no es mereixen que els oblidem. El teixit comercial cal protegir-lo, és un element que omple de vida els barris.

LA PONDEROSA

Fundació: 1951
Carrer Puigcerdà, 246

Propietaris de diversos terrenys en el nostre territori que es reconvertiren en zona d'habitatges. És on ara trobarem la botiga destinada a la venda al carrer Puigcerdà. La Ponderosa és la darrera explotació agrícola que queda en el terme de Barcelona, amb una extensió de set hectàrees. La botiga es proveeix dels horts situats al barri de Vallbona. Aquests horts es reguen amb l'aigua de la Séquia Comtal i ofereix un producte de molta qualitat recollit dia a dia de quilòmetre zero.

El tracte de les venedores és molt afable i proper i assessoren amb molta professionalitat. Tot el producte de collita pròpia és de primera qualitat. Cal destacar els tomàquets, pebrots, carabassons... collits al seu moment.

CONFECIONS ROS

Fundació: 1957
Carrer Guipúscoa, 53

Inicialment la mare de l'actual propietari obrí una botiga en la part final del carrer Cantàbria. En aquell moment aquest carrer era molt comercial. Més tard es trasllada a un local del carrer Provençals 258 i actualment està situada en el carrer Guipúscoa on ens ofereix productes de bona qualitat a un preu molt ajustat. Moda per a home i dona. És botiga de confiança.

RONSOL LLIBRERIA PAPERERIA

Fundació: 1957
Carrer Provençals, 268

L'actual propietària va començar a treballar molt joveneta en aquest local, que en aquell moment es dedicava a la fotografia. Va casar-se amb el fill de l'amo i durant 55 anys van tirar endavant el comerç.

A Ronsol hi trobareu una gran varietat de productes, materials de papereria, força assortit de llibres, objectes de regal, joguines i àmplia selecció de premsa i revistes. Sempre disposada a col·laborar amb els temes del barri, està associada al Gremi de Llibreters de Catalunya.

CANSALADERIES GASCH

Fundació: 1957
Carrer Binèfar, 4
Mercat de Provençals, carrer Menorca, 19

Mestres artesans des de 1957. El cognom Gasch és reconegut en el món cansalader. Actualment, tenen set punts de venda amb uns seixanta treballadors. Són tres germans que porten l'ofici a la sang.

Ofereixen una bona qualitat en embotits, pernills i carns fresques, botifarres, hamburgueses tot d'elaboració pròpia. També hi trobareu llegums cuits i plats preparats. Les dependents molt agradables t'atenen amb molta professionalitat.

ROSTISSERIA SUIZA

Fundació: 1960
Carrer Cantàbria, 24

A la Rostisseria Suiza cuinen i serveixen de l'obrador propi cada dia pollastres a l'ast i plats preparats calents i llestos per al consum. A més, cuinen una gran diversitat de viandes. Junt amb el producte estrella ofereixen uns deliciosos canelons, lasanyes gratinades de carn i de verdures, cargols, calamars farcits de carn, estofat de vedella, braó i galtes amb guarnició.

També hi trobareu excel·lent paella, fideuà, arròs amb verdures, bacallà, escalivada, còctel de marisc, entre els molts succulents plats de la carta. Et saluden agradablement i et diuen *què ve de gust avui per dinar*. Sempre hi ha llargues cues que confirmen la qualitat i el bon servei.

ÓPTICA JUMIR

Fundació: 1961
Carrer Guipúscoa, 94

Han estat òptics des de 1961. Negoci familiar que actualment els fills regenten amb molta professionalitat. Són especialistes en revisió optomètrica, mesura de pressió intraocular, retinografies (prevenció de malalties oculars). Disposen d'audiòfons, lents de contacte i diferents complements.

Treballen amb marques reconegudes i de confiança. Tenen durant tot l'any l'oferta de 2x1 en ulleres graduades i us atendran amb gran amabilitat.

GENERAL ÓPTICA

Fundació: 1961

Carrer Guipúscoa, 66

Empresa líder a Espanya amb una àmplia cadena de reconeguts centres òptics. El primer centre a Barcelona s'obrí el 1955. Des de l'any 2000 forma part del Grupo De Rigo fundat a Itàlia en 1978, un dels líders mundials en la fabricació, disseny i distribució de moda òptica d'alta gamma, caracteritzat per l'exigència del producte.

Una curiositat a remarcar és el mural esculpit a la façana de l'establiment per l'escultor Josep Maria Subirachs, amb elements suggerents com ulls i orelles.

JOIERIA-RELOTGERIA J. BUETAS

Fundació: 1962

Carrer Camp Arriassa, 81

La botiga de tota la vida a la rambla de Prim treballant pel barri és en realitat un referent per als que busquen la peça única, especial i exclusiva. Està especialitzada en la reparació i venda de tota classe de rellotges: de paret, de cucut, de cuina, despertadors, nous i antics. Segur que hi trobareu tots els elements necessaris per reparar els vostres rellotges: corretja, vidre, piles, etc. Un ampli assortit de joies en plata, or i d'acer, entre la varietat d'anells, medalles, braçalets, cadenes i fins i tot marcs de fotos. Ens ofereix el servei de gravar la joia seleccionada.

PASTISSERIA OLLER

Fundació: 1963

Carrer Camp Arriassa, 70

Obrador propi d'on surten diàriament saboroses creacions per fer un esmorzar o un berenar. També elaboren pels aniversaris pastissos preparats amb molta cura. Per a cada diada hi trobarem el pastís que us acompanyarà en la celebració, coques, panellets, tortells, bunyols, etc.

Gaudireu d'una atmosfera molt agradable amb climatització, mentre degusteu els dolços seleccionats, també us recomanem el cafè o la varietat de tes. A part també tenen forn de pa i l'elaboren en diverses presentacions, en el mateix local. Antigament es veia el procés des del carrer.

PASTISSERIA SANZ

Fundació: 1965

Carrer Julian Besteiro, 10

Obrador propi. Els seus pastissers artesans es preocupen per crear un producte saborós i de qualitat. Elaboren seguint els mètodes tradicionals de tota la vida i utilitzant sempre ingredients naturals i les millors matèries primeres en la preparació.

Gran varietat de productes. Cal destacar algunes de les especialitats com el pastís de rovell cremat. Així mateix, i per encàrrec, elaboren qualsevol mena de pastís amb el dibuix o fotografia que es desitgi. Cal remarcar la varietat de bomboneria de primera qualitat. Disposen de servei de càterin amb productes salats o dolços.

JOIERIA TELL

Fundació: 1967

Carrer Agricultura, 246

Tell Joiers és una joieria de la Verneda que s'ha guanyat la confiança dels veïns per la qualitat i originalitat de les seves creacions. Hi trobareu una àmplia selecció de tota mena de joies, anells, arracades i braçalets, amb uns dissenys molt moderns i exclusius. Disposen de servei de reparació de joies.

PASTISSERIA SANT LLUÍS

Fundació: 1969

Carrer Agricultura, 242

La Pastisseria Sant Lluís és artesana i de gran qualitat. Tenen tota mena de pastissos, pastes i dolços, ofereixen una àmplia gamma de productes en tota època de l'any i també treballen per encàrrec. Segur que no us defraudarà. Si el teu paladar et demana un dolç, tenen els millors pastissos.

XURRERIA CARMEN

Fundació: 1973

Parc Sant Martí

Malgrat les multinacionals bosses de patates, aquests establiments que se n'han anat transmetent de pares a fills van desapareixent a conseqüència de les normatives legals de les nostres ciutats. Per sort, encara en trobem tres al barri que ofereixen uns deliciosos xurros i xocolata a part de les clàssiques patates, ganxitos, anelles de ceba, etc.

publicacions

EDUARD MIRALLES, LA CULTURA COM A PASSIÓ

El CoNCA (Consell Nacional de la Cultura i de les Arts) ret homenatge al lingüista Eduard Miralles, pioner en la gestió cultural a Catalunya, en el llibre *Eduard Miralles. La cultura com a passió*, en col·laboració amb la Fundació Interarts i el Centre d'Estudis i Recursos Culturals de la Diputació de Barcelona.

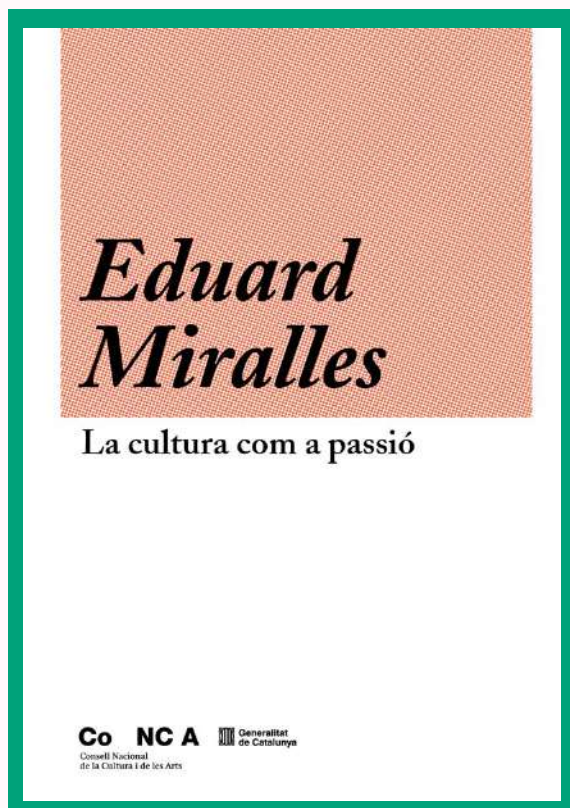
Quan s'han complert cinc anys del traspàs d'Eduard Miralles, la mirada vers el seu llegat tècnic i intel·lectual ofereix un doble interès. D'una banda, el de l'aportació del pensament cultural de qui va ser un dels pioners en la definició i formulació de les polítiques culturals en els seus diversos vessants conceptuals. De l'altra, i a partir d'aportacions com les de Miralles, el de l'evolució del tractament de la cultura arran de la intervenció progressiva dels seus professionals en les institucions i el recorregut vers les diverses tendències i principis de la gestió cultural i les seves realitzacions al llarg de gairebé quatre dècades al capdavant de l'Ajuntament i de la Diputació de Barcelona.

Aquest volum s'articula en tres parts clarament diferenciades. Una primera tracta del seu ideari i sobre el seu recorregut institucional, de la qual han tingut cura Jordi Font i Jordi Baltà, respectivament. El segon apartat del llibre abasta gairebé una trentena de textos de Miralles. La lectura del conjunt dels textos publicats en aquest volum mostra,

El CoNCA (Consell Nacional de la Cultura i de les Arts) ret homenatge al lingüista Eduard Miralles

altrament, l'evolució dels principis i dels indicadors al llarg del temps i dels canvis, sempre amatent als focus irradiadors d'interès socials, temàtics i de noves orientacions i tendències de les polítiques culturals. El tercer apartat del llibre transcorre per la biografia de Miralles, de manera que permet situar-lo en cadascuna de les etapes de la vida professional.

La presidenta del CoNCA, Vinyet Panyella, destaca que «la publicació d'aquest volum per part del CoNCA obeeix a l'interès i a la voluntat de contribuir al coneixement sobre el context i la construcció d'una part del pensament cultural de Catalunya al llarg de les quatre darreres dècades, en el qual Eduard Miralles va ser un influent i sòlid capdavanter.»

exposicions

L'ÚLTIMA COLLITA

"L'última collita. Transformacions i pervivències de la Barcelona rural a través dels Arxius Municipals de Districte" convida a recórrer la transformació de Barcelona des del seu origen rural fins a la seva conversió en una gran ciutat. A través de quatre eixos temàtics —Ruralitat, Urbanització, Innovació i Reconnexions—, l'exposició, a cura de Núria Font i Montse Ferrés, explora el procés de construcció de la Barcelona actual a través d'històries concretes de persones i territoris.

Municipis com les Corts, Horta, Gràcia, Sant Andreu o Sant Martí, que fins aleshores tenien una identitat rural pròpia, van ser annexionats a una Barcelona en expansió que necessitava més espai per acomodar la seva creixent població i les noves activitats industrials. Què podem aprendre d'aquestes experiències del passat per fer front als reptes socials i ambientals actuals?

L'exposició obre un espai de reflexió sobre els reptes de les ciutats actuals en relació amb l'agricultura, la sobirania alimentària o la sostenibilitat, tot prenent com a punt de partida la recuperació de les històries del passat rural de Barcelona.

Centre Cívic Casa Elizalde
València, 302, Barcelona
Fins 18 gener 2025

Horaris:

De dilluns a divendres, de 10 a 20:00

Dissabtes, de 10 a 14:00

Contacte:

93 488 0590 - casaelizalde.com

EN FUGIDA. REFUGIATS

Durant la darrera dècada es calcula que el nombre de persones refugiades i desplaçades al món s'ha duplicat. Actualment, aquesta xifra se situa en uns 120 milions de persones. El fenomen del desplaçament i la migració forçada és, possiblement, el problema humanitari més greu del nostre temps. Fugir ha esdevingut l'experiència vital més important per a milions de persones.

El present demostra que aquesta és una història que no s'ha aturat. El XX va ser el segle de les persones refugiades, desplaçades forçades, migrants, exiliades, deportades: les perdedores de totes les guerres. Gent que es va escapar dels bombardejos, de la violència, de la persecució política o dels efectes del canvi climàtic. Que han travessat fronteres amb el que duïen posat, que han trobat protecció internacional i refugi, però també rebuig i insolidaritat. Com avui. Aquesta exposició és un viatge a la seva història i als seus presents.

Com va passar al segle XX, avui milers de persones es veuen obligades a fugir de casa seva pels bombardejos, la violència, les fams i les persecucions, arriben a les seves vides a les fronteres tancades, s'ofeguen a les aigües del Mediterrani...

Museu d'Història de Catalunya
Plaça de Pau Vila, 3, Barcelona
Fins 30 març 2025

Horaris:

De dimarts a dissabte, de 10 a 19:00

Dimecres, de 10 a 20:00

Diumenges i festius, de 10 a 14:30

Contacte:

93 225 4700 - mhc.cultura@gencat.cat

documents

Josep Freixa i Giralt

PREGÓ DE LA FESTA MAJOR DEL CLOT I DEL CAMP DE L'ARPA (1980)

Siguin les meves primeres paraules de respectuosa salutació a les nostres Autoritats Populars, a totes les entitats culturals, esportives i polítiques, a les Associacions de Veïns i a tots els martinencs i residents d'aquestes barriades del Clot i del Camp de l'Arpa.

Estem en els dies de la nostra Festa Major i dona goig de veure com, amicalment, es rivalitza per l'organització d'actes de tota mena per tal de donar a aquests dies tot el relleu que mereixen.

Com a contrast, mirem enrere almenys fins al segle XVII i sabrem que ja en la diada de Sant Martí bisbe de Tours, quan el nostre poble era solament agrícola, se celebraven uns actes religiosos, amb solemnitat, a la primitiva església, coneguda més tard per Sant Martí Vell, i a la sortida es feien unes ballades a la petita plaça del davant i el vespre els propietaris de la Torre del Fang, junt amb els de les cases de camp que hi havia escampades, organitzaven unes altres ballades al pla del davant on es feia una gran foguera i pels relleus de les parets de la fauna i de les finestres, hi posaven uns gresolts d'oli que cobrien amb globus de diferents colors i del qual ornament en deien lluminàries.

El jovent era obsequiat amb llamins i uns grossos porrons anaven de mà en mà perquè hi havia bon vi bo i els joves oferien a les noies uns petits poms de flors, dels quals n'hi havia una gran profusió en unes grans paneres; i es dansava al so d'uns pocs músics que eren els que al matí havien actuat en les cerimònies religioses.

Quin contrast, veritat, si ho comparem amb els nostres temps?

Però no dubteu pas que aquells martinencs portaven dintre seu aquest mateix delit que portem nosaltres per a celebrar la Festa Major.

Els temps i l'ambient eren totalment uns altres, però hi havia també, com ara, un instint de superació que, a poc a poc, va anar prenent forma al compàs de la creixença del nostre poble i des de les darreries del segle XVIII va anar canviant la fesomia en progressió aritmètica de tal manera que a mitjan segle XVIII i començ del XIX ja el pla de la

Veneda i la part baixa del Poble Nou era un seguit d'instal·lar-s'hi indústries. La tèxtil a la part alta i la metal·lúrgica a la part baixa.

Les estadístiques ens diuen que en l'any 1869 sortien de Sant Martí 400.000 peces de teixits de cotó de diferents classes cada any i per un valor de 50 milions de pessetes.

Aquesta vitalitat, aquest ritme creixent i amb les indústries complementàries que comportà la vinguda de gent de les comarques vinícoles de Catalunya, arruïnades per la fil·loxera, de forasters de les províncies dels Regnes de Múrcia i Aragó i també francesos i italians, van canviar Sant Martí de poble agrícola a poble industrial i, per tant, amb més vitalitat. Com a conseqüència, les Festes Majors van tenir ja un caire molt superior a les esmentades.

Aquesta vitalitat, aquest ritme creixent i amb les indústries complementàries que comportà la vinguda de gent de les comarques vinícoles de Catalunya, arruïnades per la fil·loxera, de forasters de les províncies dels Regnes de Múrcia i Aragó i també francesos i italians, van canviar Sant Martí de poble agrícola a poble industrial

En parlar del Sant Martí industrial que adjectivaven l'*Obrador de Barcelona* i, també, *La Manchester Catalana*, no puc deixar de parlar del moviment social que això va representar. Podem dir amb orgull que vàrem ésser els pioners del moviment social i reivindicatiu de la Península.

L'any 1868 es registra la primera vaga important. Quatre mil obrers del Gremi de Boters, llavors en gran puixança, varen reclamar més jornal i menys hores de treball, que eren deu. La vaga va durar vuit dies i va obtenir-ne un petit augment, però no menys hores.

La lluita va anar endavant; s'aconseguia poc, però la classe obrera anava adquirint més personalitat cada dia;

Josep Freixa i Giralt, iniciador dels estudis d'història local sobre l'antic municipi de Sant Martí de Provençals.

Portada de *El Grito del Pueblo* (1986, AHCB)

Torre del Fang (1920, ANC)

ésser els primers presos socials portats a presons militars on van ésser molt maltractats de paraula i obra pel tan tristament molt nomenat “cabo Botas” i desterrats a França.

Seria un rosari interminable anar fent menció d'actes i noms de veritable transcendència i d'autèntics herois. Però hom no va pas donar el braç a tòrcer. De les 10 hores de treball va passar-se a les 9 i mitja i a les 9. De mica en mica els jornals anaven millorant, no obstant això perquè l'any 1885, per causa del tractat que el Govern Central va subscriure amb Anglaterra, s'inicià una llarga temporada en què

Aquests anarquistes teoritzants, entre els què hi havia el meu avi patern, es reunien al soterrani d'una casa situada al costat esquerre del mercat del Clot, on alguna vegada hi assistia l'Anselmo Lorenzo

Va assolir-se, especialment, que no s'admetessin al treball menors de 14 anys, que en treballaven legió i també s'aconseguí que l'Ajuntament de Sant Martí posés noves escoles.

Es bregava molt i s'obtenia poc, però mai no es va defallar a desgrat de la col·laboració que existia entre els governants i la classe burgesa.

La primera publicació obrerista, que si no recordo malament va ser *La Unión de los Pueblos*, pel maig del 1889 va ésser causa d'una vaga de 48 hores per haver estat detinguts el Director i redactors per ordre del Governador. En veure que en senyal de protesta deixaven la feina 8.000 obrers, va deixar-los en llibertat.

En l'any 1886, va venir a parlar als obrers de Sant Martí el cap del moviment socialista d'Espanya, Pablo Iglesias. Això vol dir que des de Madrid es veia la importància que l'obrerisme tenia a casa nostra.

És veritat, però, que les teories socialistes no van encaixar gaire entre els nostres dirigents obrers, els quals més aviat seguien les teories del moviment anarquista europeu i del qual tant ens n'havien influenciat els italians dissidents de Garibaldi com els fugitius de la *Comune* de França.

Alguns d'aquests anarquistes teoritzants, entre els que hi havia el meu avi patern, es reunien al soterrani d'una casa situada al costat esquerre del mercat del Clot, on alguna vegada hi assistia l'Anselmo Lorenzo. Sorpresa la reunió una nit per la Guardia Civil, van ésser portats a Montjuïc. Van

la classe obrera va passar una misèria esborronadora.. Escolteu un fragment d'un diari de l'època: “30 de gener del 1886. La paralització de fàbriques i tallers té enfonsats a la misèria a 14 mil obrers i famílies. Filadors, teixidors mecànics i a mà i de vels, sabaters, fusters, manyans, paletes, artistes, pintors, escultors, tapissers, en fi, tots els que viuen de llur honorat treball. Els magatzems estan plens de mercaderies, els viatjants sense comandes, els crèdits gairebé extingits; les lletres protestades i els polítics disputant-se els plats de la taula del pressupost, El futur és fosc i tempestuós”.

I afegint que a tot això va ajuntar-s'hi el còlera del mateix any i a causa del qual a Sant Martí moriren uns centenars de persones.

Encara que molt lentament aquesta situació va anar solucionant-se i va seguir-se lluitant sempre. A començaments de la segona dècada del nostre segle ja s'havia obtingut la jornada de vuit hores i jornals un xic més dignes.

Els comitès obrers ja eren escoltats per la Patronal, però no sense que això hagués costat sacrificis de tot ordre i molta sang. I de tota aquesta reivindicació obrera, perdoneu que ho repeteixi, a Sant Martí vàrem ésser-ne els pioners.

Alhora que es lluitava per les millores socials, no vàrem descurar l'obra cultural. Ja en l'any 1891 uns grups d'obrers demanaven i obtenien la creació d'una Escola nocturna d'Arts i Oficis que, provisionalment, va instal·lar-se a la casa de la Vila. I tant va insistir-se després de l'agregació, que l'Ajuntament de Barcelona, l'any 1911, obria les portes a la definitiva al carrer de Rogent on és encara.

Van crear-se periòdics locals, alguns de curta durada com *El Grito del Pueblo* i *La Ilum del Camp*. Érem a l'any 1886, pera ja el 1884 va publicar-se el bisetmanal *L'Arc de Sant Martí* de caire regionalista que va sortir fins a l'agregació a Barcelona. I a l'any 1921 va començar el quinzenal *La Veu de Sant Martí* que va durar fins el 1936.

A més de les Associacions obreristes, que la major part del temps treballaven en la clandestinitat, van crear-se en primer lloc entitats corals i moltes Cooperatives de Consum.

El 1856 va crear-se el cor "Apolo"; el 1885 "La Lira Martinense" i altres successivament com "La Estrella Marti-

L'entitat que va destacar sobre totes va ésser el Foment Martinenc que va fundar, junt amb d'altres, el Dr. Josep Comas i Font i que des dels seus inicis a l'estatge del carrer de Sant Miquel i Sant Maties, avui Coll i Vehí

nense" i "Familiar Provenzalense", els cors de les quals conjuntament varen donar un concert a profit de les escoles.

L'obra de Clavé va tenir gran influència a Sant Martí que va arribar a tenir 15 *chors*.

Alguns d'aquests *chors* i d'aquestes cooperatives tenien estatsges on s'organitzaven actes diversos, entre els quals el teatre d'aficionats.

L'aspecte més eficient, però, va ésser la creació d'entitats que si bé de moment en deien recreatives i polítiques, el cert és que algunes van anar evolucionant fins a convertir-se en veritables fogars de cultura.

Programa de la Festa Major de 1895

La primera purament recreativa de Sant Martí va ésser el «Casino Provenzalense» que disposava d'un gran teatre i d'una magnífica sala de ball. Entitat creada per elements de la burgesia i menestralia que en aquells dies vivien a Sant Martí.

Aprofitant l'estatge, que era cedit, agrupacions culturals hi celebraven actes de transcendència com el Concurs Literari Anyal o Jocs Florals que van tenir fort ressò en el món intel·lectual de Catalunya. L'any 1884 va ésser-ne president Mossèn Jacint Verdager i en altres Víctor Balaguer, Marian Aguiló, etc., i hi concorrien els millors literats de l'època.

Però l'entitat que va destacar sobre totes va ésser el Foment Martinenc que va fundar, junt amb d'altres, el Dr. Josep Comas i Font i que des dels seus inicis a l'estatge del carrer de Sant Miquel i Sant Maties, avui Coll i Vehí, comença el seu objectiu que era la creació d'una escola per als fills dels socis. Aquesta benemèrita entitat va lluitar aferrissadament per acomplir el seu lema: Escola, Cultura i Esplai. Onze anys després de la seva fundació ja havien adquirit, no sense titànics esforços, un terreny al carrer de Provença-Bogatell, ara Rogent, i l'any 1886, en un acte de gran solemnitat, va tenir lloc la col·locació de la primera pedra. Amb molta activitat va construir-se l'edifici amb aules per escoles, saló-cafè, un esplèndid teatre i les dependències necessàries.

Al mateix temps, i a poca distància, també al carrer de

l'Aurora (després Núria) va fundar-se l'Ateneo Obrero Martinense amb la mateixa finalitat i característiques del Foment i també en terreny de propietat des del 1905.

Aquestes dues entitats van ésser de gran eficiència. Tenien seccions d'excursionisme, de cultura, d'esplai, d'escacs, d'esperanto, coral, etc.

De les dues avui només persisteix el Foment del qual podem dir que avui presideix l'acció cultural dels nostres barris.

No puc pas silenciar que una plètorà d'entitats semblants, però de no tanta transcendència, s'anaven creant, algunes amb vida més llarga que altres.

Els Centres Excursionistes, com les seccions de les

entitats esmentades, tenien una forta activitat, entre les quals l'Atlàntida, Natura, Francesc Aragó, etc.

També va actuar amb gran eficàcia durant una colla d'anys el Foment Sardanístic. Però una de les Associacions que a fer un solc molt profund a Sant Martí va ésser la creada per dos martinencs de grata recordança: Joan Morera i Soler (primer historiador de Sant Martí) i Jaume Suñol que, juntament amb els mestres Voltes i Calduc, van donar-li el nom d'Escola Coral Martinenca. Més tard va esdevenir l'Orfeó Martinenc que, amb el Gracienc i el de Sants, eren, deixant de banda l'Orfeó Català, els millors de Barcelona.

Des de les classes de solfeig i de música a tota activitat cultural, l'Orfeó Martinenc va brillar com un astre de primera magnitud.

Tant de bo no sigui llunyà el dia que com l'au Fènix, el veiem renéixer d'entre les cendres.

Hi ha moltes coses per dir de l'obra cultural de Sant Martí, però l'espai de temps de què dispenso fa que hagi de limitar-me a unes pinzellades d'allò que més sobresurt, sense que això vulgui dir menysprear tot allò que ha estat fet pels no esmentats.

Tant socialment com culturalment, Sant Martí ha estat sempre un lloc d'activitats, projectes i realitats i la nostra obra conjunta és la que constitueix la gemma més valuosa de la corona de Barcelona.

I ara, martinencs i residents en aquests barris del Clot i Camp de l'Arpa, preparem-nos a celebrar aquesta Festa Major que amb tan bon afany i bon criteri han organitzat les Associacions de Veïns i entitats i que tenim a punt de començar. I no deixem de laborar sempre per la Cultura, per l'Escola, per l'Esplai i per Catalunya. ❖❖❖

documents

Elisenda Giner i Gota

ESCUELA DE PERSONAS ADULTAS LA VERNEDA-SANT MARTÍ

Fragment del llibre *Amistad deseada. Aportaciones de Jesús Gómez y Ramón Flecha que están acercando la realidad a nuestros sueños* (Hipatia Editorial, 2013), publicació de la tesi doctoral de l'autora. Es tracta d'una història de l'Escola de Persones Adultes La Verneda-Sant Martí, nascuda el 1978 dins la lluita per reivindicar l'escola Els Horts.

Fundada en 1978, en el barri barcelonès de La Verneda, a partir de los movimientos vecinales, se caracteriza por un modelo de organización en el que las personas participantes gestionan, a través de sus asociaciones Ágora (hombres y mujeres) y Heura (sólo de mujeres) el día a día de la escuela, su implicación en los proyectos sociales y culturales del barrio y una metodología educativa basada en el aprendizaje dialógico.

El centro está abierto todos los días, fines de semana incluidos, y sus actividades son todas gratuitas. Sus principales actividades son la formación básica e instrumental, los cursos de lengua castellana y catalana, lenguas extranjeras, informática, preparación para las pruebas de acceso y para la obtención de titulaciones y múltiples talleres, entre los que sobresalen las tertulias literarias dialógicas. En total, son más de 400 horas semanales de actividades y una participación de 1.800 personas y 200 personas voluntarias entre las que hay desde amas de casa hasta catedráticos de la Universidad. La Escuela de personas adultas La Verneda-Sant Martí (1) es considerada el antecedente principal de las Comunidades de Aprendizaje, grupo del que sigue formando parte activa en la actualidad.

Hay numerosas evidencias que demuestran con claridad que La Verneda-Sant Martí es la escuela que ha conseguido más relevancia internacional de cuantas han existido hasta ahora en territorio español. Ha sido la única a la que se ha dedicado un artículo en las ocho décadas de historia de la *Harvard Educational Review*. El centro ha sido visitado por profesorado, autoras y autores de gran relevancia internacio-

nal como Ulrich Beck, Erik Olin Wright, John Comings (el entonces director del instituto NCSALL de la Universidad de Harvard), Yelmanishi Kouzou de la Universidad de Kobe Gakuin del Japón, numerosos profesores de Latinoamérica y numeroso profesorado y autoridades europeas a través de la participación de la Escuela en más de 50 proyectos internacionales. Su proyección internacional tiene en el Fórum Mundial de la Educación del 2004 un momento importante cuando el alcalde de la ciudad acogedora del Fórum, Porto Alegre, firma un convenio de colaboración entre la ciudad y Ágora, una de las asociaciones de la Escuela.

En este capítulo hacemos un análisis profundo de la cuestión de la autoría de esta aportación por ser algo todavía no investigado y explicado por la bibliografía existente hasta el momento. La Escuela de personas adultas de La Verneda-Sant Martí tiene ya una historia de más de 30 años y, desgraciadamente, muchos de los testimonios que pueden avalar esta autoría ya es tarde para que se puedan recoger. Por otro lado, la dificultad de recordar hechos concretos y la generosidad por parte de Ramón a lo largo de los años, de no reivindicar la autoría en favor de que la historia se escribiera desde la acción colectiva y vecinal, ha hecho que pocas personas tengan evidencias de los verdaderos orígenes, los primeros pasos, de dónde sale la idea y los planteamientos iniciales.

Por un lado, esa postura de Ramón era positiva y justa porque son ya muchísimas las personas que con sus ilusiones y su buen trabajo han hecho posible esta maravilla de escuela; como él dice siempre, sería una equivocación atribuir el mérito a una sola persona. Pero, por otro lado, esta investigadora ha podido comprobar cómo esa postura ha llevado a un grave error porque unas pocas personas han aprovechado y aprovechan ese altruismo para difundir el rumor de que han sido ellas u otras las fundadoras, aunque no se atreven a afirmarlo directamente en las entrevistas. Esa falsificación acabaría vinculando la fundación de una realidad tan impor-

Elisenda Giner i Gota és co-coordinadora de l'associació Àgora, organitzadora i dinamitzadora de la Comunitat d'Aprenentatge La Verneda-Sant Martí.

tante a sentimientos, valores y trayectorias profesionales y personales muy contrarias a los objetivos y realizaciones de la Escuela de personas adultas La Verneda-Sant Martí.

Esta escuela ha sido objeto de numerosas publicaciones, comunicaciones, etc. Sus fundamentos, planteamientos y características están explicados en el Proyecto Educativo de Escuela. Flecha la fundó en 1978:

...en 1978 me fui a vivir a un barrio obrero donde todavía había chabolas. Ahí fundé el Centro de Educación de Personas Adultas la Verneda siguiendo las mismas orientaciones dialógicas que Freire. La intención era primero consolidar ese Centro y desde esa realidad revivir la obra y la persona de Freire en España como una contribución clave a una educación transformadora que mejora la situación de todas las personas (Ramón Flecha).

Ramón, desde el principio, tuvo claro que el centro debía de tener en cuenta dos criterios que las políticas públicas y las legislaciones habían ignorado: la comunidad científica internacional y las aportaciones educativas anteriores al golpe de estado franquista, como la Institución Libre de Enseñanza y la tradición cultural ateneística (Flecha, López, y Saco, 1988). Además de ambos criterios, también tuvo claro que el centro debía surgir y ser de las personas y entidades del barrio de La Verneda. Flecha explicó a muchas su idea de creación del centro, también a quienes formaban la vocalía de enseñanza de la Asociación de Vecinos de Verneda Alta y a las entidades del barrio, desde el Ateneo Libertario y la Parroquia hasta todos los partidos políticos, tal y como afirma Melania D. (2), la entonces coordinadora de la vocalía de enseñanza de dicha Asociación de Vecinos. La escuela tenía que depender del conjunto de la ciudadanía del barrio y de una coordinación pluralista de todas sus entidades. El documento *Justificación de la necesidad de una escuela de adultos en La Verneda-Sant Martí de Provençals* (ca. años 70) (3) está elaborado por la Asamblea de alumnos y profesores de La Escuela de adultos de La Verneda. Se encuentran las firmas y sellos de entidades y partidos políticos que acuerdan un apoyo conjunto a la apertura de un espacio de educación de personas adultas en La Verneda.

La mayoría de miembros de las asociaciones de veci-

nos era personas altruistas, de diferentes creencias, mentalidades e ideologías, que trabajaban por la mejora de las condiciones de vida de todas las vecinas y vecinos a cambio de nada. Casi todas las personas de la asociación de vecinos de Verneda Alta y también de otras asociaciones de vecinos y otras entidades de la zona acogieron con entusiasmo esa propuesta. Sin embargo, su carácter democrático, pluralista y de futuro chocó con la herencia estalinista de la minoría que quería hegemonizar o controlar esas asociaciones de vecinos a las que consideraban como las únicas representantes del barrio y pensaban que las demás entidades debían pertenecer y estar subordinadas a sus vocalías. Por lo tanto, se suponía que el centro de personas adultas tenía que pertenecer a la vocalía de enseñanza de una asociación de vecinos.

Aun con esos problemas, Flecha logró que el centro de educación de personas adultas fuera una demanda de todas las entidades y partidos políticos. La coordinación y la reivindicación colectiva para la creación de la escuela de adultos constituyen el origen e inicio de la coordinadora de entidades

La mayoría de miembros de las asociaciones de vecinos era personas altruistas, de diferentes creencias, mentalidades e ideologías, que trabajaban por la mejora de las condiciones de vida de todas las vecinas y vecinos a cambio de nada

hoy denominada VERN. Por vez primera en el barrio, una Asociación de Vecinos no era la única entidad interlocutora entre la población y la administración, sino que era el acuerdo de todas las entidades la interlocución válida para una demanda colectiva y apoyada por la población, las entidades y los partidos políticos. Pau M. (4) fue una de las primeras personas participantes de la Escuela de personas adultas de La Verneda-Sant Martí, asistiendo a las primeras clases, y participando de la consolidación de los inicios de la escuela. Era miembro de la Asociación de Vecinos y estuvo implicado en sus reivindicaciones. Ante la pregunta de si la escuela fue reivindicada sólo desde la Asociación de Vecinos o desde todas las entidades, contesta que la escuela fue una reivindicación “colectiva, colectiva, esto es evidente, esto no lo puede negar nadie, quien conozca un poco el tema...”.

VERN se legaliza en 1986 y la Escuela de Personas Adultas de la Verneda, no sólo jugó un papel fundamental en su origen, sino que su actividad y apoyo a la coordinadora ha

sido clave para el desarrollo del barrio. Todos los documentos de VERN a nivel oficial exponen que su legalización fue en el 1986, pero en realidad la historia de VERN empieza con la fundación de la escuela y, desde su inicio años antes, Ramón plantea esa coordinación de entidades a largo plazo. La escuela ha sido clave para todo el desarrollo del barrio y de la coordinadora. Es la entidad más activa y que más apoyo ha dado a la coordinadora; sin la escuela sería muy difícil tirar adelante el proyecto de coordinadora. Así lo explica Ana Rodríguez, expresidenta de la Coordinadora de entidades VERN.

El papel de la escuela dentro de Vern es muy importante, porque está desde sus inicios, porque es la que prácticamente la fundó, entonces todo el mundo ha puesto siempre allí sus conocimientos, el cariño, siempre hemos estado con el barrio, para el barrio y con las actividades de Vern conseguimos que los vecinos convivan, de las reivindicaciones, de las fiestas, de todo... además a la escuela se le tiene muy en cuenta su opinión... (Ana Rodríguez)

Decir que VERN comenzó con su legalización en 1986 es cometer el mismo error que afirmar que una relación entre dos personas comienza cuando se casan o que Comisiones Obreras comenzó cuando se legalizó ya en democracia. Los diferentes presidentes y presidentas que ha tenido la coordinadora VERN coinciden en destacar el papel fundamental de la Escuela en la coordinadora, tal y como afirma Jesús Moro, presidente de VERN en 1996, en el documento Escola d'adults de la Verneda al Barri. Comunicación de la Jornada Debate: Com volem el currículum Específic d'Educació de Persones Adultes (5):

Dentro de esta coordinadora hay diferentes formas y estilos de participación pero la escuela siempre se ha caracterizado por su apoyo al proyecto de VERN. Y es que ha sido una de las entidades creadoras (...) Desde VERN y en nombre de todas las entidades que la forman, vemos como muy importante la tarea que se llevó a cabo desde la Escuela de Adultos de La Verneda, no sólo desde el punto de vista académico, sino por la importancia que se da al trabajo con el conjunto del alumnado de la conciencia de formar parte de

un colectivo, en nuestro caso concreto el de la Verneda, y de que todos podemos incidir, llegando a ser vecinos y vecinas protagonistas de la vida de nuestro barrio.

En 1978, mientras Flecha conseguía el apoyo de las entidades para la creación del centro de personas adultas, quedó vacío un antiguo edificio construido por el "Movimiento Nacional" con la voluntad de utilizarlo como "residencia de productoras", adscrito a la "Sección Femenina del Movimiento" (franquista). Se le conocía como residencia Gaudí y la definían como: "una residencia alegre, cómoda y moderna, para la mujer de hoy que trabaja en una gran ciudad" (Ajuntament Barcelona, 1987). Padres y madres del barrio ocuparon el edificio con el objetivo de crear ahí una guardería. Ramón participó de esa ocupación como un vecino más, pero también propuso a la asamblea que se creara allí una escuela de personas adultas y otros proyectos culturales y sociales. Así lo explica el documento de Escolà (1990) y el documento de *Historia de la Escuela de Adultos de la Verneda-Sant Martí* (6), cuando hace referencia a las asambleas de los vecinos para la reivindicación del espacio.

Los diferentes presidentes y presidentas que ha tenido la coordinadora VERN coinciden en destacar el papel fundamental de la Escuela en la coordinadora

En una de las asambleas conjuntas con otras asociaciones de vecinos que se solidarizan con los ocupantes, un miembro de la asociación de Vecinos de Verneda Alta, que trabaja como maestro de adultos en otro barrio propuso a la comisión de entidades del edificio que uno de los equipamientos fuera una escuela de adultos para el barrio (Escolà et al, 1990, 21-22).

Ante la llamada de solidaridad de los ocupantes, acudieron a una de sus asambleas dos miembros de la Asociación de Vecinos de Verneda Alta. Uno de ellos Ramón, que queda en la comisión de entidades que se ha formado dentro del edificio con la propuesta de que uno de los equipamientos sea una Escuela de Adultos para la Zona-Verneda Sant Martí. Los padres apoyan este proyecto y piden que el edificio Gaudí se convierta en guardería+entidades culturales del barrio, es decir, en edificio cultural de la zona.

La ocupación que tenía una intención solidaria y de servicio a la comunidad aceptó esa propuesta, y la escuela de

adultos y la guardería se ubicaron ese mismo año en lo que los vecinos y vecinas llamaban “la Gaudí” y que actualmente es el Centro Cívico Sant Martí.

Este tipo de reivindicaciones plurales y solidarias chocaban a veces con la tradición estalinista, como ocurrió en una ocupación en un barrio de una gran ciudad en la que participó José (un amigo de Pato). Mientras que las personas que ocuparon el edificio eran de entidades diversas y algunas no pertenecían a ninguna, el presidente de una asociación de vecinos consideró que ésta representaba a todas las vecinas y vecinos de allí y que como él era el presidente de la misma, él era el que mandaba en el edificio. Logró incluso convencer de ello a unos policías despistados ante unos cambios políticos (la reciente transición a la democracia) que no comprendían y detuvieron y llevaron a comisaría a José y a algunos padres de una escuela. El presidente de esta asociación de vecinos convenció a los policías de que la situación había cambiado, que la policía estaba al servicio del pueblo y él era el representante político de ese territorio. Se dio una escena grotesca que sólo puede suceder en momentos de vacío político: en un coche de uno de los padres “detenidos”, viajaba de copiloto un policía con su arma reglamentaria asustado y desorientado, mientras detrás iban José y dos padres más riéndose del presidente, que iba en otro coche. El comisario se despertó gritando “¡Todos fuera de aquí!” y al pobre policía le cayó una bronca de espanto.

Frente al tipo de historia que atribuye el papel clave en el movimiento antifranquista a las vanguardias estalinistas, Ramón y Pato siempre vieron un gran pluralismo en todas sus movilizaciones, llevadas a cabo por demócratas de muy diferentes perspectivas. Como escribió Ramón:

Muchas y muchos luchaban por democracias estándar occidentales; otras y otros queríamos además democracia directa como la que se ejerció posteriormente en el presupuesto participativo de Porto Alegre o en la Citizens' Assembly de British Columbia. Una de las principales victorias de los exfranquistas ha sido lograr que mucha gente de hoy crea que el movimiento antifranquista estaba dirigido por los líderes que proponían otras dictaduras como la de Stalin o la de Ceausescu. Yendo fábrica por fábrica, barrio por barrio, se puede todavía hoy comprobar que la inmensa mayoría de las

y los principales dirigentes y participantes en los movimientos más relevantes (el movimiento obrero de Vitoria en marzo de 1976, el movimiento ciudadano contra el proceso de Burgos en diciembre de 1970 o el movimiento de enseñanza en febrero de 1976) no seguían a líderes estalinistas. En la realidad había un gran pluralismo: personas cristianas de base, nacionalistas, libertarias, liberales, demócrata-cristianas, de otras perspectivas y también una minoría que sí seguía a ese tipo de líderes.

Los dos amigos siempre estuvieron en contra, por ejemplo, de un Carrillo que alababa la dictadura de Ceausescu y también eran contrarios a un Che Guevara que proclamaba en la ONU: “Hemos fusilado, fusilamos y fusilaremos”. Ramón formó parte durante la clandestinidad de una organización cuyo objetivo era apoyar la democracia directa protagonizada por los movimientos sociales. No se implicó en su funcionamiento interno hasta que un importante dirigente golpeó a su mujer en la espalda con una silla. Entonces se volvió activo organizando una rebelión contra ese maltratador

Frente al tipo de historia que atribuye el papel clave en el movimiento antifranquista a las vanguardias estalinistas, Ramón y Pato siempre vieron un gran pluralismo en todas sus movilizaciones, llevadas a cabo por demócratas de muy diferentes perspectivas

y logrando establecer el principio de que no se podía considerar demócrata a quien maltratara físicamente a una mujer. Enseguida fue elegido para formar parte de la dirección donde descubrió que varios líderes planeaban cambiar de orientación la organización abandonando el objetivo de democracia directa e inclinándose a la colaboración con organizaciones marxistas-leninistas. Encabezó la oposición a ese cambio logrando ganar ampliamente las votaciones a esos dirigentes, pero éstos le expulsaron a él y a la mayoría de miembros de la organización. Habiendo vivido esa trayectoria, no les extrañó pues que ese dirigente vecinal estalinista quisiera detener y encarcelar a José y a los padres de la escuela que ejercían la democracia directa en colaboración con la administración local. Lo hubiera logrado si hubiera estado en una

de esas dictaduras, pero no lo estaba. La denuncia fue ridiculizada por la misma policía y el rechazo social que generó entre muchas personas del barrio era visible en grafitis pintados que criticaban y ridiculizaban a ese dirigente vinculándole a un personaje facha de una revista cómica.

Volviendo al barrio en el que estaba Ramón, para ejemplificar este carácter exclusivo de voz y voto en la gestión de la Asociación de Vecinos, citamos una parte del texto Proyecto propuesto por la Associació de Veïns Sant Martí de Provençals para el edificio Gaudí. En este documento se desarrollaba un proyecto a consensuar entre los vecinos del barrio, pero en ningún momento se abrió esta convocatoria a las otras entidades del mismo; esta postura contrasta con la propuesta pluralista que hacía Ramón a través de la coordinadora VERN y que estaba abierta a todas las entidades.

En tanto el Ayuntamiento no se haga cargo definitivo y totalmente de sus obligaciones de custodia y mantenimiento general del edificio y asuma plenamente sus obligaciones al respecto, la Comisión se ocupará de coordinar toda la actividad del edificio, vigilancia y seguridad, etc. Esta comisión deberá estar formada en un principio por miembros de las entidades, Junta de padres, guarderías y Parvulario Gaudí y Asociación de Vecinos de Sant Martí de Provençals, las dos únicas entidades reconocidas oficialmente hasta la fecha por el Ayuntamiento y una representación de la Administración (Ayuntamiento) como garantía de la custodia del patrimonio de los bienes de la ciudad. El carácter de esta comisión deberá ser transitorio y provisional hasta que no se determinen las funciones a desarrollar definitivamente en el edificio Gaudí por la administración local (Ayuntamiento) (Asociación de Vecinos Sant Martí de Provençals, ca. 1979 (7))

Esta publicación tiene su D.L.B. fechado en 1979, es posterior a la ocupación protagonizada por los padres de la guardería y paralela a la comisión gestora organizada por diferentes entidades del barrio con el objetivo de hacer una reivindicación única y entre diferentes entidades para el edificio Gaudí y es también posterior a la demanda por todas esas entidades para que el Ayuntamiento se hiciera cargo del edificio. En las actas de esta comisión gestora (8) se puede demos-

trar que, además de la Junta de Padres de la Guardería, se suman a la comisión la Escuela de adultos de La Verneda, el Centre de la Dona de la Verneda, la Coordinadora de usuarios de sanidad, el Ateneo Libertario de la Verneda, y se manifiesta argumentadamente la incomprensión por la ausencia en estas reuniones de la Asociación de Vecinos de Sant Martí.

Flecha, que ya era maestro de educación de personas adultas en La Mina y ya había hecho el curso de especialización de maestro de adultos, anima a personas como Esther P. (9) y Eduard D. (10) a convertirse junto con él en profesores de la escuela. Ramón explica “Sí, yo se lo comenté y se lo propuse a ellos dos, a Eduard D. y a Esther P.”. En los documentos de la época se recoge: “Se ve la necesidad de más maestros que inicien las clases junto con Ramón (que ya era maestro de la escuela de adultos de La Mina). Se pide la colaboración desinteresada de otros...”. (11)

A Esther P. se lo propuso por ser una de las personas del barrio con el título necesario para ser contratada por la administración y que más y mejor había trabajado en el grupo de mujeres que terminarían creando el Centro de Planifi-

En tanto el Ayuntamiento no se haga cargo definitivo y totalmente de sus obligaciones de custodia y mantenimiento general del edificio y asuma plenamente sus obligaciones al respecto, la Comisión se ocupará de coordinar toda la actividad del edificio, vigilancia y seguridad, etc

cación Familiar. A Eduard D. se lo propuso porque había estudiado como adulto y, aunque no había tenido nunca contacto con el ambiente profesional de la educación y era recién titulado, esa era una aportación en un centro dedicado a animar a estudiar a personas también adultas.

Empezarían dando clase en el centro ellos tres y otras personas voluntarias hasta que fueran consiguiendo que la administración reconociera la escuela. De esta forma nacieron una gran parte de las escuelas de adultos después del franquismo, reivindicadas por los vecinos y vecinas de los barrios y por la Coordinadora de Escuelas de Adultos de Catalunya.

Algunos relatos sobre esos momentos son una muestra de lo fácil que es deformar la historia de Flecha y Gómez, y de la misma necesidad de esta investigación. Ponemos dos ejemplos de esas deformaciones: la fecha de inicio de actividades

culturales en el centro cívico y el papel de fundador que él tuvo en la escuela. Tanto la entonces llamada guardería como la escuela comenzaron sus actividades en su interior en ese mismo año 1978. Se conservan fotos de la época donde se reivindica “Edificio Gaudí: Guardería + edificio cultural para el barrio”. Como todo edificio, precisaba de un mantenimiento y de un cuidado. Las personas que lo ocuparon pidieron al Ayuntamiento que como administración pública se hiciera cargo. El Ayuntamiento accedió y, para poner el edificio en condiciones, inició unas obras que implicaron que los servicios que ya estaban allí ubicados tuvieran lugares alternativos hasta que el edificio estuviera en condiciones adecuadas.

Las obras se alargaban y no quedaba claro que el centro de personas adultas continuaría en el edificio debido a su dependencia de la Generalitat de Catalunya y a que algunos expertos con influencia querían que en los Centros Cívicos estuvieran sólo servicios municipales. En Barcelona, los Centros Cívicos tenían un modelo que llevaba a que el único que tenía entonces una escuela de personas adultas era el de Sant Martí. A partir de los años 90, la situación cambia y ya hay más centros cívicos que incorporan esa educación. Como forma de presión, se hicieron clases en la calle. El 12 de diciembre de 1982 fue inaugurado el edificio por el alcalde Pasqual Maragall (Ajuntament de Barcelona, 1987: 40). Se reabría con la escuela de adultos y la guardería en su interior. Podían continuar con su actividad iniciada en el edificio en 1978. La historia de lo que hoy es el Centre Cívic de Sant Martí (Centro cívico), la Escola Bressol Municipal Esquix (Escuela Infantil) y la Escola de Persones Adultes (Escuela de Personas Adultas) no se puede explicar sin esta ocupación solidaria y vecinal, sin la actividad que tuvieron en el edificio desde 1978. La deformación de la historia lleva a errores como que actualmente, en muchos documentos oficiales y no oficiales, aparece que las actividades comenzaron en 1982 y hasta un número creciente de personas cree recordar que fue así. Sin embargo, numerosas pruebas, documentos, fotografías demuestran que no es así y conviene que se dejen claras en la historia para evitar su creciente deformación posterior. La hija de Ramón, estuvo en esa escuela infantil desde que tuvo cuatro meses, ya en el 1979. Todavía trabajan allí algunas de sus educadoras.

A veces, da la sensación que algunas de las personas primero se engañan a sí mismas y luego ya lo explican convencidas de que ese error es la verdad. Es el caso de Arturo S. (12) uno de los más destacados promotores del movimiento de Educación de Adultos de Catalunya, que en la entrevista realizada llega a negar que Flecha hubiera trabajado en la escuela de adultos de La Mina:

Entrevistadora: Pero ahora a mí lo que me interesa es que cuando Ramón va a la asociación de vecinos de Verneda Alta y propone hacer la Escuela de Adultos de la Verneda él era profesor en La Mina con usted.

A.S: No.

Entrevistadora: ¿No? ¿No era profesor en la Mina con usted?

A.S: No, no.

Entrevistadora: Él estuvo trabajando en la escuela de adultos de la Mina.

A.S: No, no. Yo pienso que no, él no llegó a trabajar en la Escuela Manuel Fernández

Entrevistadora: Sí. Él estuvo trabajando allí y luego se fue a Verneda.

A.S: No creo que fuera así. (Adolfo Santos).

En Barcelona, los Centros Cívicos tenían un modelo que llevaba a que el único que tenía entonces una escuela de personas adultas era el de Sant Martí

Según Ramón y otras personas, Arturo S. fue uno de los más destacados promotores del movimiento de personas adultas (EA) en Catalunya durante la transición. Aunque coincidieron como profesores en la escuela de adultos Manuel Fernández en La Mina, es cierto que no se veían allí muy frecuentemente porque Arturo estaba de hecho trabajando en un servicio de educación de personas adultas (SEPT, 13), pero sí que tenían reuniones allí, junto con los otros tres profesores, Ángel, María y Richard (14). Además, Arturo S. sabía dónde estaban cada uno y una de las profesoras y profesores de EA. Luego, se fue viendo que el modelo de éxito de educación de personas adultas era el de la Escuela de personas adultas de La Verneda y el servicio donde trabajaba Arturo S. (SEPT) fue perdiendo apoyos hasta desaparecer. En algún momento, la mente de Arturo S. llegó a suprimir a Ramón de algunos sitios y, entre ellos, de uno tan fácil de comprobar cómo que sí que fue profesor de la escuela de adultos de La Mina. Ante esta respuesta tan sorprendente de Arturo S. tuvimos que realizar más comprobaciones hasta

llegar a contactar con un alumno en la Escuela de Adultos de la Mina, Julio Vargas y encontrar documentación al respecto.

Evidentemente, que Ramón fue profesor en la escuela de adultos de La Mina en 1978, nos impartió clases de matemáticas. Ramón como siempre con gran elocuencia y de forma brillante nos enseñó la matemática moderna. Realmente todo el alumnado quedó muy agradecido del trabajo que realizó en dicha escuela, gracias a él pudimos entender cuestiones complicadas de entender, eso por un lado y, por otro, el compromiso social que tenía con todo el mundo y remarco, como siempre, de manera muy altruista (Julio Vargas).

En otras ocasiones, sí que se recuerda la verdad, pero se falsea u oculta hasta que el entrevistado se da cuenta que la entrevistadora sabe la verdad y tiene pruebas concluyentes sobre ello. En la entrevista con Eduard D., explica cómo Ramón era quien organizaba todo lo referente a la creación de la escuela:

La dinámica era Ramón quien la marcaba, Ramón es un líder nato, es un anticipador de ideas rápido, y la verdad es que trabajó bastante rápido, planteó unas clases que se buscaron un reconocimiento hasta que llegó el graduado escolar (Eduard D.).

Eduard D., aunque reconoce que la dinámica la llevaba Ramón, no dice explícitamente que fue Ramón quien fundó la escuela, aunque ante la pregunta de cómo reaccionó la gente cuando planteó la idea de creación de la escuela de personas adultas en la vocalía de enseñanza de la Asociación de Vecinos que él mismo presidía, sólo se resiste a afirmarlo cuando cree que la investigadora no tiene pruebas, pero luego se ve obligado a reconocerlo, aunque le sigue costando hacerlo explícitamente.

Entrevistadora: Cuando Ramón llega a la Asociación de Vecinos y hace la propuesta de iniciar una escuela de adultos que tú eras el presidente de la Asociación de Vecinos, ¿la gente se animó con la idea?

Eduard: Estaba Ramón, estaba yo, otra gente de la asociación, empezaron cuatro o cinco en plan voluntario.

Entrevistadora: A mí lo que me han comentado es que de

alguna forma Ramón te dice: Venga Eduard, y os anima a participar y también a una tal Esther Prada y empezáis en el Bernat Metge.

Eduard: Y V., me parece que también estaba.

Entrevistadora: Un poco más tarde llega V., por lo que yo me he documentado V. llega más tarde, a quien Ramón os propone es a ti y a Esther Prada y sois los tres que iniciáis en el Bernat Metge.

Eduard: Sabes más tú que yo...

Entrevistadora: Bueno, porque una cuando se documenta (...) lo que sí sé es que él comienza y os comenta a ti y a Esther (...)

Eduard: Sí, sí... (Eduard Dalmau).

Aunque he decidido reservar de momento algunas informaciones de hasta qué punto Ramón ayudó a Eduard, sí que es imprescindible incluir otras porque muestran cómo la negación de la autoría viene a veces de las personas que tanto Pato como Ramón han ayudado más. Cuando consiguieron la primera plaza (contrato oficial para un profesor en la escuela), le tocaba a Ramón por las dos listas de candidatos que estaban entonces en competencia; en la oficial porque ya tenía plaza (en La Mina) y en la de la coordinadora

Luego, se fue viendo que el modelo de éxito de educación de personas adultas era el de la Escuela de personas adultas de La Verneda y el servicio donde trabajaba Arturo S. (SEPT) fue perdiendo apoyos hasta desaparecer

porque llevaba muchos años de experiencia en la EA, mientras que Eduard no tenía ninguna de las dos cosas.

La coordinadora de escuelas de adultos tenía unos criterios que marcaban un orden de escuelas y personas. Algunos de los criterios que tenía la coordinadora para ordenar las personas era en función de los años de experiencia dentro de la educación de personas adultas, años que se llevaba colaborando en la escuela y una especialización. Hubo varias personas que, tocándoles la plaza por la lista oficial, renunciaron porque no les tocaba por la que en el movimiento se consideraba justa. Pero sólo hubo un caso en que alguien cedió a otro la plaza que le tocaba por ambas listas: Ramón Flecha a Eduard D., ya que éste se iniciaba en la enseñanza y se podría sentir más inseguro en otro centro. En su entrevista, Eduard dice que la cesión de Ramón a su plaza seguía la

lógica de imponer por parte de la Coordinadora su lista, haciendo ver que lo que hizo Ramón también lo hizo mucha gente, pero eso es falsear la realidad.

Había una coordinadora de escuelas de adultos de Catalunya, esta coordinadora nosotros participábamos, Ramón era el portavoz prácticamente (...) en el 79, en octubre hubo una gran manifestación para reconocer que la escuela que era con voluntarios, fuera reconocida y que de las plazas que existían que eran 51 se redistribuyeran de forma que hubieran los profesores necesarios y se consiguió una en La Verneda, (...) y después la inspección llegó un momento que dio las plazas pero había tanta presión social y el colectivo estaba tan unido en aquel momento que, por ejemplo, La Verneda y decían un nombre y si aquella persona no era ella la que trabajaba esa persona renunciaba, eso era imponer nuestras listas y en este caso yo ocupé la plaza, yo en ese momento no trabajaba estaba en el paro y Ramón trabajaba a la Mina y ocupé la plaza por este procedimiento solidario (Eduard D.).

Sí es verdad que hubo varias cesiones de ese tipo cuando había conflicto entre las dos listas, pero sólo una persona que estaba delante por ambas listas se la cedió a otra persona: Ramón a Eduard. Así Eduard pasó del paro sin haber trabajado nunca en la enseñanza a tener una plaza en su propio barrio y en una escuela de personas adultas que había creado Ramón. Y ésta fue sólo una de las ayudas que Flecha hizo a Eduard.

Fue una cesión personal de Ramón a Eduard, no fue la cesión acordada por el movimiento de la coordinadora que hicieron otros maestros. Es indudable que Ramón estaba antes por la lista oficial y nadie lo niega. Pero, a diferencia de la versión de Eduard, también es obvio que Ramón estaba antes por la lista de la coordinadora: ya había dado clases de EA desde hacía muchos años y había hecho el curso de especialización, criterios que ordenaban la lista de la coordinadora. Ninguno de esos criterios los tenía Eduard. Es imposible que Eduard estuviera antes en la lista de la Coordinadora confeccionada según los años de experiencia impartiendo EA, ya que él se inició cuando Ramón le propuso ser voluntario y éste ya había comenzado en su adolescencia. Lo que hizo no sólo no era habitual, sino que fue la única vez que se dio y entonces se consideró como uno de los casos de altruismo y compañerismo más positivos que se habían conocido. Según un documento consultado de los antiguos alumnos de la Escuela de personas adultas de La Verneda-Sant Martí, se observa en 1983:

Ya en Noviembre, se plantea la redistribución de las 151 plazas de adultos que ya existían en el curso anterior. La Coordinadora y los Sindicatos plantean sendas propuestas, en la de la Coordinadora se contempla a nuestra escuela

como una de las realidades prioritarias. La inspección del MEC acuerda destinar una plaza a La Verneda-Sant Martí. Con ello se logra el reconocimiento oficial de la escuela. Sin embargo quedaba aún el problema de qué persona nombrarían para ocupar esa plaza. La lista de Delegación del MEC sigue unos criterios exclusivamente de funcionariado, la Coordinadora plantea otros criterios: llevar tiempo colaborando en una escuela de adultos, tener realizados cursillos de especialización en este campo, estar ya trabajando en el centro.... Para respetar estos criterios muchos maestros que están mejor situados en las listas de Delegación renuncian dejando un puesto de trabajo que necesitan y desean.

Como se puede ver por este texto y contrastar con las pruebas documentales y entrevistas realizadas a diferentes personas:

Se negoció una parcela que no sé si es conocida, la demostración de la gran generosidad de este personaje, Ramón tenía trabajo en un colegio de la Mina, Eduard estaba parado no tenía faena, no sé ni si tan siquiera tenía subsidio de paro, en todo caso no tenía trabajo, entonces debido a que la administración decía no, bueno pues si reivindicamos dos o tres o cuatro profesores, ahora no sé el número de profesores que pedíamos, pues de momento trasladamos al Ramón Fle-

Ya en Noviembre, se plantea la redistribución de las 151 plazas de adultos que ya existían en el curso anterior. La Coordinadora y los Sindicatos plantean sendas propuestas, en la de la Coordinadora se contempla a nuestra escuela como una de las realidades prioritarias. La inspección del MEC acuerda destinar una plaza a La Verneda-Sant Martí

cha a La Verneda-Sant Martí y así no nos cuesta nada porque ya viene de otra plaza, entonces nosotros dijimos no, y entonces ellos negociaron que la plaza primera la ocupara Eduard Dalmau (Pau M.).

A Pato y Ramón les pasaban mucho estas cosas. Muchísima gente responde a la solidaridad con solidaridad, pero

hay algunas personas que no perdonan a quienes les han ayudado. Ya sólo tienen un concepto instrumental de la mentira o la verdad, dicen lo que convenga decir para sus objetivos destructores. Es lo que Habermas llama el “renegadurismo” (Habermas, 1989). Aún así, ambos amigos decían que preferían equivocarse en algunos casos en las personas con quienes se solidarizaban que no hacerlo con otras personas que se lo merecían por miedo a equivocarse.

La ausencia de protagonismo de ambos ha podido jugar un papel negativo de cara a recuperar la verdadera historia de las cosas. Ana Lebrón es alumna de la escuela de adultos desde 1979. En 1997 es elegida presidenta de la Asociación de Mujeres Heura y ocupó el cargo durante ocho años. Desde 1997 hasta la actualidad ha estado activamente participando en FACEPA y CONFAPEA.

Conozco a Ramón Fecha desde los inicios de la escuela de la Verneda y siempre está pensando en las personas, cómo potenciarlas y él no ha querido nunca tener el protagonismo, por eso a veces hay personas que no quieren reconocer todas las aportaciones e ideas que él siempre ha tenido y tiene para la educación y nuestra escuela, yo cuando he hablado en la universidad o en algún foro sobre alguna cosa que él ha hecho sobre la formación nunca he dado su nombre porque sé que no le gusta. Por eso hay terceras personas que se apropian de lo que él ha estado trabajando durante tantos años (Ana Lebrón).

Ramón insistió durante muchos años que no se dijera que había sido el fundador de la escuela, porque él ha querido dar a todas sus creaciones un carácter colectivo. Pero, con el tiempo, ese vacío tiende a ser cubierto por la ambición o la envidia de otras personas que se lo autoatribuyen y simultáneamente tratan de destruir a quienes saben que hicieron lo que ellos reivindican. Esa deformación de la historia genera también una deformación del propio proyecto y eso perjudica enormemente a las personas adultas que tanto lo necesitan, al propio saber educativo y a la ética.

En 1986, después de varios años de proponerlo Flecha,

se pone en práctica la idea de crear dos asociaciones de personas participantes. Son las entidades Ágora y Heura. Ágora es una asociación formada por personas participantes de la escuela, Heura por mujeres participantes de la escuela. Ambas asociaciones serán claves para el posterior desarrollo del único movimiento de personas participantes en educación de personas adultas que existía en el mundo con estas características. Rosa Valls, fue maestra en la Escuela de personas adultas de La Verneda-Sant Martí durante más de ocho años, hasta que dejó su plaza de la escuela para ir de profesora a la Universidad de Barcelona. Es también miembro de CREA desde sus inicios y miembro del grupo de mujeres Safo.

Ramón propuso a los participantes que montaran asociaciones, con el objetivo de que pudieran tener autonomía, oportunidad de tener proyectos, de organizar actividades propiamente y así fue como las personas participantes empezaron a reunirse y a legalizar el tema, entonces Ramón y todos los profesores les apoyamos y les ayudábamos en todo lo que nos pedían... en realidad Ramón acertó con esa propuesta... ahora las asociaciones son la escuela y superan con creces en número de personas participantes, actividades, proyectos, capacidad de dinamización a cualquiera de las escuelas públicas de educación de adultos dependientes de la administración del barrio (Rosa Valls).

Ramón insistió durante muchos años que no se dijera que había sido el fundador de la escuela, porque él ha querido dar a todas sus creaciones un carácter colectivo

Con estas dos asociaciones se fortalecía el papel de las personas participantes como decisorias del proyecto y también como representantes de la totalidad del centro (Padrós, 2008). Esther Cañada fue participante de la Escuela de personas adultas de La Verneda-Sant Martí y más tarde, en 1984, empezó la coordinación de AEPA hasta la actualidad.

¿La idea de las asociaciones de personas participantes de quién iba a ser? De Flecha, por supuesto... y ¡qué visión que tuvo!, ¡qué sería ahora la escuela sin las dos asociaciones de participantes!... (Esther Cañada).

Las asociaciones de participantes han sido claves para hacer posible una escuela en la que se integran la educación reglada y la del tiempo libre y la cultura, una escuela dónde

personas que jamás han leído un libro leen a Kafka, Dostoievski, Lorca, etc.; una escuela dónde los jóvenes provenientes del fracaso escolar obtienen el graduado y se animan a seguir estudiando hasta llegar a la educación superior. La escuela siempre ha obtenido el apoyo y ha despertado un interés internacional que ha hecho que más de cien representantes de entidades e instituciones europeas hayan querido ir a conocer la entidad. Mª Ángeles ha sido durante más de diez años educadora de la Escuela de personas adultas de La Verneda-Sant Martí y explica:

Las asociaciones de participantes a lo largo de estos años han participado en más de 50 proyectos europeos, han llevado el modelo de Verneda por toda Europa, hemos trabajado conjuntamente con más de 200 entidades europeas, hemos estado en el Fórum Mundial de la Educación y nuestro modelo ha sido presentado y referenciado en las diferentes CONFINTEA's. Las asociaciones han sido el alma, la unión, el trabajo silencioso pero revolucionario de personas que sin tener título universitario y en sus ratos libres se han entregado a hacer posible la escuela que tenemos hoy... somos incapaces de contar la de personas que han venido a nuestro centro para estudiarlo como caso de éxito, para desarrollar trabajo de campo de tesis doctorales, proyectos de investigación... de diferentes ámbitos y temas... yo misma estoy desarrollando la tesis basándome en la experiencia de la escuela como práctica de éxito para superar, dicho de forma muy rápida, la brecha digital, pero la escuela conjuntamente con otras prácticas educativas ha sido importantísima en la reivindicación de que la voz de "las otras mujeres" debe ser también escuchada e incluida en la demanda de los planteamientos feministas, ha sido importantísima en la idea de democratización de la educación, en la didáctica de la educación de adultos, en cómo hacer una escuela inclusiva de una realidad multicultural diversa o con personas con discapacidades... (Mª Ángeles Serrano).

Ramón, y más tarde también Pato, a pesar de que jamás han tenido ni voz ni poder de decisión en estas asociaciones, siempre las han apoyado y han colaborado en ellas cuando se les ha pedido; así es como lo destacan las diferentes personas participantes responsables de ambas entidades.

Adelaida empezó a asistir a la Escuela de personas adultas de La Verneda en 2001. Ha sido presidenta de la Asociación de Personas Participantes Ágora desde 2006 y ahora en el 2012 es vicepresidenta. Adelaida nos explica lo que ambos han significado:

Yo no tuve mucha relación con Pato, pero el impacto era tremendo, lo que fluía de él, era muy impactante cuando lo escuchaba pero también cuando él me escuchaba. El im-

pacto fue tremendo, yo pude conseguir un video de él y cuando lo veo o lo escucho en mi casa me da fuerza, me lo pongo a menudo porque él está ahí...

A mí me hablaban de Ramón, y Ramón aquí y yo tanto hablar de Ramón pues yo pensaba que era muy importante, y entonces un día me lo presentaron y me dijo hola y ya está, pero mi sorpresa fue cuando al cabo de diez minutos se me acerca y se dirigió a mí por mi nombre y empezó a interesarse por mí y a preguntarme...

En un proyecto europeo, en Viena, toda la gente habla mucho de Ramón y yo me quedé impactada de ver cómo se le valoraba en Europa, creo que más que aquí... (Adelaida Morte).

Una escuela dónde personas que jamás han leído un libro leen a Kafka, Dostoievski, Lorca, etc.; una escuela dónde los jóvenes provenientes del fracaso escolar obtienen el graduado y se animan a seguir estudiando hasta llegar a la educación superior

La misma valoración es compartida por participantes de diferentes culturas, como Armando, de Ecuador, que en una entrevista contesta:

1.- ¿Conoces a Pato o Ramón?

La verdad que a Ramón sí lo conozco, y Pato no he tenido la oportunidad de conocerlo, pero es como que lo haya conocido ya que cada vez que se habla de él se te pone la piel de gallina de lo importante que ha sido para todos.

2.- ¿Qué visión tienes de ellos?

De Ramón yo creo lo poco que he tratado con él, que es una persona muy abierta con todo el mundo, y de Pato yo creo que él ha marcado mucho en la vida de cada persona como profesional y como amigo.

3.- ¿Crees que han tenido importancia en tu vida o en la de tus amigos?

Yo creo que sí que ha tenido importancia en mi vida tanto personal como en las de mis amigos y amigas, tal vez cada vez que quedamos hablamos lo importante que ha sido Pato para cada uno de nosotros, por ejemplo de cuidarnos unos a otros o de lo importante que es el libro de Pato, y sobre mis amigos y yo creo que ha sido un claro ejemplo para todos. (Armando Macías).

Ana Lebrón nos explica el papel de Ramón en la Escuela y cómo piensa ella que es su vinculación.

Ramón fundó la escuela y se dedicó a ella y a la educación de personas adultas intensamente durante muchos años. Cuando los fundamentos estaban bien puestos... se fue a la Universidad, dejó la escuela preparada para que pudiera andar sola, creó una escuela en la que todos éramos necesarios pero nadie era imprescindible y por eso la escuela después de 30 años sigue creciendo y siendo querida por todo aquel que forma parte de ella... Ramón la fundó, puso la semilla para hacer un árbol que seguro será milenario, luego se fue a la Universidad, pero yo creo que siempre lleva la escuela en su corazón, como hacemos todos los que nos hemos implicado en ella... (Ana Lebrón).

Adelaida, actual vicepresidenta de la asociación Ágora también explica para la tesis el apoyo de ambos amigos a las asociaciones de participantes:

Ramón y Pato siempre han estado cuando les hemos necesitado, siempre estaban y Ramón está muy atareado por cosas de la Universidad, pero cuando les pedimos consejo o que nos apoyen en algo siempre han estado allí y eso se lo tenemos que agradecer y por eso les queremos mucho a los dos (Adelaida Morte).

La creación de estas dos asociaciones y su coordinación ejemplar con el claustro de profesores dependiente de la Generalitat de Catalunya hicieron del Centro de personas adultas la Verneda-Sant Martí una escuela con un modelo de coordinación único y sin precedentes en nuestro país, que desempeña un servicio público que supera en atención, servicio y calidad a cualquier centro educativo dependiente de la administración y/o a cualquier centro educativo privado con o sin fines lucrativos, siendo absolutamente respetuosa con los derechos laborales y la legalidad que rige a cada una de las diferentes entidades que conforman la escuela. No existen centros educativos en los que el profesorado, las AMPA y/o asociaciones de alumnos tengan exactamente la misma voz y voto en todas las esferas y ámbitos de actuación de un pro-

yecto construido desde el consenso y en el que entran cuestiones tanto de horarios, como curriculares, como de actuaciones e implicaciones vecinales.

De acuerdo con los planteamientos de Chomsky (1995), la escuela no sólo ha superado la búsqueda por crear un modelo que garantice la igualdad de oportunidades, ha establecido un modelo educativo con una verdadera igualdad en la que todas las personas puedan acceder a la información, elegir, decidir y participar de su propio desarrollo educativo y del proyecto colectivo. Este modelo es el que ha hecho posible que la Escuela de personas adultas de La Verneda esté abierta de lunes a viernes de 9:00 a 22:00h y sábados y domingos de 9:30 a 20:30h, se repiten actividades formativas hasta en cuatro horarios diferentes con el fin de conciliar formación con el mundo laboral y familiar, refuerzo escolar y clases en fin de semana, todas sus actividades son absolutamente gra-

De acuerdo con los planteamientos de Chomsky, la escuela no sólo ha superado la búsqueda por crear un modelo que garantice la igualdad de oportunidades, ha establecido un modelo educativo con una verdadera igualdad en la que todas las personas puedan acceder a la información, elegir, decidir y participar de su propio desarrollo educativo y del proyecto colectivo

tuitas y acceden a ellas desde personas sin techo hasta personas con gran poder adquisitivo. El beneficio de las mejoras que se introducen a raíz de la participación en los proyectos europeos y de investigación tienen impacto en cualquiera de las tres entidades que forman la escuela suponiendo una eficaz forma de optimizar recursos, como también lo es la disposición a ceder todos los espacios y recursos que en determinados momentos están sin ocupar o utilizar a todas las entidades del barrio a cambio de nada. Son muchos ejemplos que explican por qué el servicio público que desarrolla la Escuela de personas adultas de La Verneda es muy superior al nivel de servicio público que presta cualquier entidad educativa denominada pública por el hecho de que su gestión y profesorado dependa de la Administración.

La Verneda-Sant Martí, una escuela donde las perso-

nas se atreven a soñar. Este es el título del artículo que fue publicado en la *Harvard Educational Review* (Sánchez, 1999), que sintetiza muy bien lo que la escuela representa para las personas y para el barrio:

La Escuela me ha cambiado a mí, aprender cosas siempre te hace cambiar, pero si lo haces de la forma en como lo hacemos en la escuela, enseñándonos unos a otros, participando más allá de las clases, preocupándonos por el barrio, por lo que pasa fuera de nuestras paredes y fronteras... eso ya no sólo te cambia sino que te revoluciona por dentro y lo contagias y poco a poco lo que tú vives, lo va viviendo la gente que te rodea y el barrio. Es por eso que mucha gente dice que la escuela ha cambiado al barrio (Adelaida Morte).

Hay numerosas actividades que es imposible enumerar en un corto espacio. Vuit menys Set fue un proyecto en el que cada mes a las ocho menos siete un acto abierto a todo el barrio empezaba; el acto permitía un diálogo entre las personas del barrio y autores como Vázquez Montalbán, Aranguren, etc. En las jornadas anuales en las que más de cien personas sueñan la escuela y el barrio que quieren de forma igualitaria ya sean personas analfabetas, doctoras por Harvard, peones de la construcción o catedráticos... La comunicación entre participantes de todo el mundo que se da en la Escuela de personas adultas de La Verneda a través de los muchos proyectos europeos en los que ha participado en los últimos 25 años o los actos que se organizan en contra de la violencia de género o en defensa de la aplicación de la Declaración de los Derechos Humanos en los que asisten regularmente centenares de personas son algunos ejemplos que hacen de la Verneda una escuela excepcional. Han sido muchas las personalidades que se han entusiasmado con Verneda: Freire, Orfield, Wells, etc. John Comings, en ese momento profesor de Harvard y Director del Centro de investigación en educación de personas adultas de aquella universidad, una vez conocida y visitada la Escuela, escribió estas palabras que están incluidas en el proyecto educativo del centro:

He visitado centenares de centros de educación de personas adultas en todo el mundo, pero la Verneda-Sant Martí destaca en mi memoria porque fue un lugar tanto de aprendizaje serio como de diversión. Estas dos cualidades hacen un lugar que sirve tanto para la mente como para el corazón (John Comings). (15)

Marta Soler, doctora por Harvard University, profesora de la Universidad de Barcelona y actualmente directora del CREA ha acompañado a algunos de estos autores de renombre internacional a visitar la escuela:

Por mis estudios de doctorado en Harvard y mi trabajo en esa Universidad he tenido la oportunidad de acompañar

en sus estancias en Barcelona a reconocidos profesores y autores de sociología y educación. Siempre íbamos con Pato, a ellos les encantaba estar con él por lo que aprendían de él y por su desbordante simpatía. Pues bien, todos estos profesores y autores querían conocer el centro de adultos de La Verneda. Todos salían entusiasmados y esa vivencia y aprendizaje la incluían después en sus teorías, en sus charlas... recuerdo casos como el de Gordon Wells, profesor de la Universidad de California (Santa Cruz), uno de los autores más importantes en educación, quería conocer el Centro de educación de personas adultas de La Verneda, en el año 2003 tuvo la oportunidad de hacerlo. Tres días más tarde, en una conferencia, citaba el centro como ejemplo de una muy buena experiencia educativa (Marta Soler).

El Fórum Mundial de la Educación en el 2004 pone como acto en su agenda la firma del convenio entre el Ayuntamiento de Porto Alegre y la Asociación Ágora. Las asociaciones de participantes de la Escuela de personas adultas de La Verneda han sido el motor del movimiento de personas participantes a nivel mundial tal y como explicaremos en el próximo capítulo.

A Freire le encantó que Ramón (y más adelante, Jesús) le explicara la experiencia de esta Escuela y se basó en ella para definir el movimiento educativo de personas adultas en Sao Paulo donde él fue después secretario de educación.

En 1996 volví a verle [se refiere a Paulo Freire] en su casa de Sao Paulo. Participábamos ambos en un encuentro sobre la educación de jóvenes y adultos. Poco después fui a Porto Alegre donde estuvimos hablando de los análisis y opiniones de Paulo sobre el Centro de Educación de personas adultas de La Verneda. En esas reuniones, en las que estaba presente Roselaine Aquino, surgió la necesidad de transformar la educación de personas adultas de Porto Alegre inspirándose en La Verneda y poniéndole el nombre muy freireano de MOVA al nuevo movimiento (Flecha, 2007).

Como veremos, en un capítulo posterior, esta Escuela ha sido clave para generar el movimiento de participantes de educación de personas adultas. Natalia Fernández, actual coordinadora de FACEPA, explica el papel de este centro en lo que ha sido el desarrollo de este movimiento y el papel que aún tiene en cuanto se plantean nuevos objetivos como una nueva entidad de personas participantes a nivel europeo:

La Escuela de personas adultas de La Verneda ha tenido un papel fundamental en el desarrollo del movimiento de participantes a nivel estatal y europeo, sin su referencia y su aportación a todo esto... no hubiera sido posible, no hubiera sido posible porque es la muestra real de que el diálogo entre profesorado y participantes funciona, de que la gente se or-

ganiza y cambia las cosas, es una referencia de acción, de cambio, de hacer posible las dificultades en posibilidades, las personas participantes de Verneda siempre están, puedes recurrir a ellas siempre, hay tanta gente allí que entrega tiempo, ganas e ilusión que siempre con uno u otro puedes contar... jamás nos han dicho que no... ahora mismo estamos empezando a organizar el movimiento de participantes a nivel europeo y aunque CONFAPEA ya tira sola, ya no necesita tanto a Verneda... sabemos que podemos asegurar el éxito de que esto funcione... porque sabemos que está Verneda apoyando en lo que haga falta (Natalia Fernández).

Si bien, a escala internacional, la Escuela de personas adultas de La Verneda es admirada por su calidad, su proyecto educativo y su capacidad de transformación, a nivel español y catalán, aunque también recibe muchos apoyos y reconocimientos, también sufre fuertes ataques. Así es como, en vez de ser potenciada, sufre un intento de destrucción por parte de algunas personas que dependen de la Administración Pública y que en toda su trayectoria profesional no sólo no han sido capaces de crear nada igual o mejor, sino que con sus actuaciones y críticas no hacen nada más que dañar a la educación de personas adultas e impedir que ésta avance en base a los conocimientos y evidencias de la comunidad científica internacional.

La Escuela de personas adultas de La Verneda siempre ha estado abierta a las evaluaciones externas y al control tanto científico como democrático e institucional, también a las propuestas de mejora que cualquier persona puede argumentar en los espacios de participación abiertos incluso a personas que no participan, ni asisten al centro. De hecho, la escuela mejora cada día gracias a la crítica constructiva, honesta y pública, y gracias también a las propuestas que se argumentan y aprueban. Pero no es la intención de mejorar la Escuela de La Verneda lo que mueve a quienes desde el anonimato critican destructivamente entre pasillos de la Administración, de las universidades, etc. basando sus ataques en rumores y falsedades, sin dar la oportunidad de poderlas desmentir. No busca mejorar la Escuela de La Verneda, ni la educación de personas adultas, quien haciendo uso de la situación de poder que la Administración le otorga se niega a que se realicen los convenios de colaboración que dan ampa-

ro a la coordinación de las tres instituciones que desde hace 30 años han hecho posible el proyecto de Escuela de personas adultas de La Verneda-Sant Martí: Aula de Formación de Adultos de la Verneda-Sant Martí (AFA), la Asociación de personas participantes Ágora y la Asociación de mujeres Heura.

Nos llegó una carta en la que nos decían que nos teníamos que ir del edificio, no nos lo podíamos creer, ¿de la noche a la mañana 1.300 personas se quedaban sin actividad educativa?, la entidad que había dado a más de 30.000 personas educación en el barrio la echaban ¿sin más? sacaban del edificio a la entidad que todavía hoy aglutina gente que participó en la ocupación vecinal y solidaria del edificio para hacer posible el lugar del que ahora nos echaban, no nos lo podíamos creer... menos mal que luego gente del ayuntamiento nos apoyó y trabajamos intensamente todo un año y al final allí seguimos y con más fuerza que nunca, ahora estamos ya siguiendo y dando clases a gente que está haciendo el graduado a distancia... en fin, un montón de cosas... (Adelaida Morte).

La carta a la que hace mención Adelaida llegó a las entidades Ágora y Heura el 17 de septiembre de 2008, a cinco días de empezar las clases y queda para la historia como una muestra de cómo algunas personas que tienen cargos en la administración actúan por sus propios intereses o envidias sin importarles para ello empeorar la situación de la ciudadanía. El problema es quién tenía la responsabilidad política de esa decisión. Y también el problema son las técnicas y técnicos que de su trabajo en la administración se dedicaron a lo contrario a su deber: a lesionar e intentar destruir a una de las mejores escuelas que han existido. El texto de la carta decía:

Atendiendo a que actualmente no existe ningún convenio aceptado y firmado por parte del Departamento de Educación con las asociaciones Ágora y Heura, y que el funcionamiento del centro se ha de ajustar a la normativa vigente, a partir de este curso, estas asociaciones no pueden compartir espacios ni horario con el AFA. Deberán separarse y buscar un nuevo espacio. (16)

Las Asociaciones Ágora y Heura aglutinaban alrededor de 1300 personas, mientras que el AFA aglutinaba unas 400 personas, los vecinos que hoy están en las Asociaciones Ágora y Heura son los que empezaron el AFA, la hicieron posible, son los que trabajaron para tener maestros oficiales y una educación pública de personas adultas. Nada de esto importaba a una administración educativa ignorante, fría y que quería terminar con el proyecto educativo catalán y español que más trascendencia internacional tiene en la actualidad.

La intención de dañar y destruir la Escuela de La

Verneda-Sant Martí entra en la lógica de la historia de cualquier centro educativo progresista, transformador y que cuestiona los planteamientos educativos y los valores de los poderes establecidos. Así pues, cuando la difamación encuentra complicidad entre personas con poder dentro de la administración, ese poder se utiliza para destruir el sueño, la alternativa, la posibilidad. Así fue cerrada la Escuela Moderna de Ferrer y Guardia y ejecutado su fundador, así fue cerrado Highlander Research and Education Center en 1961 por haber formado a personas como Martin Luther King o Rosa Parks, iniciadora del movimiento por los derechos civiles.

Highlander se cerró después de sufrir una gran campaña de difamación que encontró su complicidad en el Estado de Tennessee cuando revocó el registro civil de la Escuela Popular y confiscó sus terrenos, edificaciones, y otras propiedades. El centro educativo había recibido apoyo de personas como Eleanor Roosevelt y el subsecretario de las Naciones Unidas Ralph J. Bunche. Pero a pesar de ello, la Corte Suprema de Tennessee logró manipular la ley y cerrar Highlander. Anticipando la inevitable derrota, los líderes de la Escuela Popular actuaron para conservar la idea y trabajo de Highlander, y registraron el Centro de Estudios y Educación Highlander. El nuevo Highlander se reubicó en Knoxville, Tennessee en el año 1961, y allí se quedó hasta mudarse en 1971 a su ubicación actual **(17)**.

Paulo Freire y Ramón Flecha, ambos visitaron Highlander. La Escuela de personas adultas de La Verneda, al igual que Highlander, ha tenido un papel histórico en la educación de personas adultas en el mundo por sus avances hacia la excelencia, solidaridad y transformación. Por ello, ha recibido el apoyo internacional y el de importantes personalidades que ya hemos nombrado, pero al igual que Highlander en los años 50, actualmente también sufre persecuciones y difamaciones, y si éstas encuentran complicidad entre personas de la Administración ya podemos vislumbrar su intento de cierre. Si nos remitimos a la historia de Highlander y sus paralelismos con la Escuela de personas adultas de La Verneda (Valls, N., 2007), esos señores no podrán cerrar ni destruir algo que no les pertenece, que es de toda la ciudadanía y de quienes lo fundaron.

Es por esto que el episodio de echar las Asociaciones de Participantes de la quinta planta del Centro Cívico de Sant Martí de septiembre de 2008 no tiró hacia delante. Las personas buenas y competentes de la administración han dado un claro y decidido apoyo a esta gran realidad. Finalmente, ha sido el AFA del Departamento de Educación quien ha tenido que dejar el espacio y se ha trasladado a otro lugar. Actualmente la Escuela de personas adultas de La Verneda, gestionada por las asociaciones Ágora y Heura, ha ampliado su oferta educativa, sus horarios, sus actividades y sigue

siendo una referencia mundial. Sin ir más lejos, en el momento de redacción de la tesis, y mientras se completa el estudio de esta aportación en noviembre del 2009, esta investigadora tiene la oportunidad de presenciar un encuentro entre las personas participantes de la Escuela de La Verneda y Yelmanishi Kouzou, catedrático de la Universidad de Kobe Gakuin de Japón. A través de la intérprete Yelmanishi Kouzou hizo llegar unas palabras a la escuela después de su visita diciendo que “están muy muy contentos de haber visitado vuestra escuela” y manifiestan que ha valido la pena haber hecho un viaje tan largo.

NOTAS

(1) Con el fin de facilitar la lectura a partir de ahora combinaremos el nombre completo con otros. Escuela de personas Adultas la Verneda, EA Verneda, el centro de educación de personas adultas de La Verneda, etc.

(2) Melania D. es un seudónimo.

(3) Este documento se encuentra en los anexos del capítulo 3 de la tesis doctoral.

(4) Pau M. es un seudónimo.

(5) Este documento se encuentra en los anexos del capítulo 3 de la tesis doctoral.

(6) Este documento se encuentra en los anexos del capítulo 3 de la tesis doctoral.

(7) Este documento se encuentra en los anexos del capítulo 3 de la tesis doctoral.

(8) Este documento se encuentra en los anexos del capítulo 3 de la tesis doctoral.

(9) Esther P. es un seudónimo.

(10) Eduard D. es un seudónimo.

(11) Este documento se encuentra en los anexos del capítulo 3 de la tesis doctoral.

(12) Arturo S. es un seudónimo.

(13) El SEPT es el Servei d'Educació Permanent dels Treballadors.

(14) Estos nombres son seudónimos.

(15) John Comings ha sido durante varios años director de NCSALL *National Center for the Study of Adult Learning and Literacy* (Harvard University).

(16) Este documento se encuentra en los anexos del capítulo 3 de la tesis doctoral.

(17) <http://www.highlandercenter.org/espanol/sn-historia3.asp>. Consultada el 23 de agosto del 2009. ❖❖❖

patrimoni

EL MURAL FOTOGRÀFIC DE VIA TRAJANA

Un altre cop s'ha de parlar d'una agressió al patrimoni vernedenc. Aquesta vegada li ha tocat al mural fotogràfic de la paret exterior del Casal Infantil El Drac de Via Trajana.

Un mural de mida monumental format per més de tres mil fotografies com a testimoni del present i del passat. Amb dues lectures: la primera, vist de lluny, és la reconstrucció d'un edifici històric; la segona, vist de prop, és un recull de milers de fotos singularitzades on els veïns poden buscar-se a ells mateixos o recordar altres persones. Són les fotografies les que han estat objecte de la bretolada, arrencant un bon grapat d'elles (com es veu a la fotografia de la dreta).

Vist de lluny (foto inferior), el mural recull la imatge d'un antic edifici, on el pati comunal era el centre de la vida al barri. De fet, es tracta d'un barri de constitució recent

Vist de lluny, el mural recull la imatge d'un antic edifici, on el pati comunal era el centre de la vida al barri

(1953), format amb l'objectiu, com moltes altres zones perifèriques de la ciutat, de real·lotjar famílies dels barris de barraques de Barcelona. Del barraquisme horitzontal es va passar al barraquisme vertical, com va denunciar al seu

LLORENÇ HOMAR

moment l'activista del Carmel Custodia Moreno, ja que els primers blocs van estar afectats per l'aluminosi, descoberta a principis de la dècada dels noranta. Tots els blocs de Via Trajana van ser enderrocats i substituïts per noves construccions.

El mural va ser coordinat i dinamitzat pel col·lectiu artístic La Matrioska, situat en una de les naus industrials del barri. Els seus membres, Abel Echeverría i Miguel Ángel Castilla, van participar en el procés comunitari en el qual se'n va acordar la creació i, com a professionals de la fotografia i veïns del barri, finalment van rebre l'encàrrec de tirar-lo endavant. ❖❖❖

en línia

ENVISITADECORTESIA.COM

A mitjan mes de maig d'enguany el vaixell *ARC Gloria*, nau escola de l'armada colombiana, va atracar al port de Barcelona. La ciutadania va poder visitar-lo el 15 de maig i la seva tripulació va desenvolupar nombroses activitats per tota la ciutat. Una d'elles va ser la visita a la biblioteca Gabriel García Márquez i la participació en la lectura pública íntegra de la novel·la *La hojarasca* del Nobel colombià.

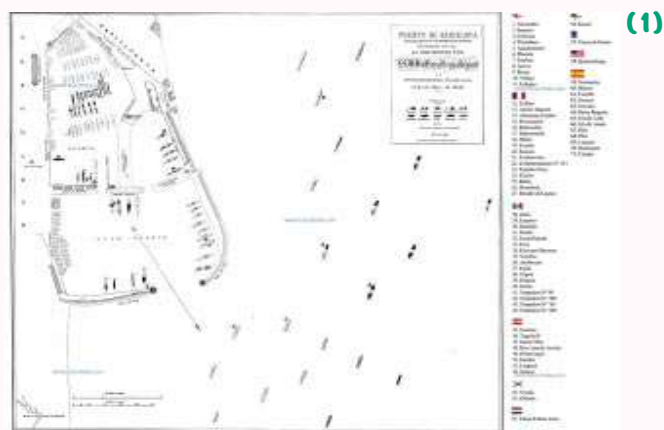
La relació de Barcelona amb el seu port no és gaire publicitada. Aquest estiu va estar en boca de tothom per la celebració de la Copa de l'Amèrica. Hi ha, però, una pàgina web que dona extensa informació sobre les visites de tota mena de vaixells a la ciutat: envisitadecortesia.com. En ella es poden trobar des de les visites de vaixells d'arreu del món al port de Barcelona, no només les actuals sinó les històriques, fins articles sobre la història del port.

El dinou de maig de 1888 es va congrega al port una flota multinacional de vaixells de guerra de deu nacions per a la inauguració de l'Exposició Internacional de Barcelona

La primera visita documentada és del dos d'agost de 1801. La fragata de guerra *USS Essex* de la marina nord-americana era comandada pel capità William Bainbridge i provenia del port de Marsella.

El dinou de maig de 1888 es va congrega al port una flota multinacional de vaixells de guerra de deu nacions per a la inauguració de l'Exposició Internacional de Barcelona. **(1)**

La dècada dels anys cinquanta del segle XX era molt habitual visitar vaixells de la Sisena Flota nord-americana que fondejaven al port. En la imatge **(2)** es veu el creuer *USS Northampton*, comandat per Charles Enright Weakley, de visita el dia u de febrer de 1955. La nau participava en les maniobres Advex 1-55 i provenia de Tarragona. El deu de juny de 2022 atracava al port el buc oceanogràfic *Hespérides* de l'Armada espanyola **(3)**. La darrera visita, en el moment d'aquesta publicació, reflectida en la pàgina web és la del destructor britànic *HMS Duncan* de la Royal Navy **(4)**, el dia 28 de novembre de 2024, un vaixell de guerra dedicat a la protecció de la circulació marítima al Mar Roig. ❖❖❖

antic municipi

Ramon Arabía y Solanas

LÁPIDAS Y ESCUTS DE LA TORRE DE SANT JOAN EN SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

Aquest text, on Ramon Arabía descriu les làpides trobades a la Torre de Sant Joan, actualment les escoles Casas del Clot, va ser publicat el 1885.

Fá pochi mesos visitá la "Associació d'excursions Catalana" la vehina é industrial població de Sat Martí de Provensals, en la que no faltan recorts històrichs dignes de la atenció del excursionista. Entre aquestos es un dels menos coneguts lo casal nomenat *Torre de Sant Joan*, al bell devant de la moderna Casa de la Vila. Per això hi penetrarem ab més afany, tenint la sort de trobarhi algunas làpidas y escuts de que no sabem s'haja parlat enloch, y quin estudi fou confiat al infraescrit. Las següents notas son lo compliment d'aquest honrós encàrrech.

La primera làpida que, arrencada de son antich emplassament, vegérem en la capelleta de la Torre de Sant Joan es rectangular, de hermós marbre blanc, en perfecte estat de conservació, y sas dimensions son: amplada 0'515, alsada 0'255. Acompanyo lo calch que'n vaig traure, reduit á un quint:

DDFR^R.IOSEPHVS
DE ROS ET DE SORRIBESINSVO
EIVESTRIVM MELITENSIVM ORDINE
COMENDAM S^TI I^NIS BAR^{NE} SORTITVS
EIDEMPONITHOCTEMPLVMAÑO1730

Ramon Arabía y Solanas (1850-1902) va ser folklorista i representant de la tradició excursionista de Catalunya. Membre de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona.

LECTURA.- D(ominus) D(omnus) Fr(ater) Josephus // de Ros et de Sorribes, in suo equestrium melitensium ordine // com(m)endam S(anc)ti J(ohan)nis Bar(chino)ne sortitus // eidem ponit hoc templum an(n)o 1730.

TRADUCCIÓ.- (Lo)- Sr. D. Fr. Joseph de Ros y de Sorribes, havent obtingut en (la) Ordre de(Is) caballers de Malta, á que pertany, (la) encomenda de Sant Joan de Barcelona, á dit (Sant) erigeix aquest temple, (l')any 1730.

Per sa part central superior se prolonga la pedra formant un enquadrament de 0'300 metres d'ample per 0'255 d'alt, hont s'ostenta, esculpit en alt relleu y ab cert elegant barroquisme, l'escut del generós cavaller. Aquest fa per armas una garba d'arrós, simbólica de son cognom, en camp de güella (los esmalts ó colors no están indicats en la pedra); la creu que's veu á sobre, es la de la Ordre (d'argent en camp de güella), ab la qual tenien facultat y costum de *capsar* llur propi escut los nobles que havien professat. Y consta efectivament que lo Frá Joseph de Ros aquí mentat havia *fet las probas* en 1698. A més, l'escut va timbrat de una corona de comte y acolat de la emblemática (1) creu de Malta, ab lo rosari pendent; la corona per ésser los primogénits de la familia Ros, originaria de Perpinyá, en lo Rosselló, comtes de Sant Feliu; la creu com á signe de que lo titular pertanyia á la Religió (com també se anomenava per antonomasia la Ordre); y lo rosari pera indicar que era en ella cavaller profés.

Encara que'ls actuals masovers no'm sapiguéren donar rahó del lloch hont estava avans col·locada aquesta pedra, suposo que's trobava empotrada damunt lo portal d'entrada

de la capelleta, puig allí sobre lo dintell s'hi veu un espay tot cobert de morter, de las mateixas dimensions aproximadament.

L'altra inscripció estava enterament tapada per espessa gruixa de cals y guix y sols per miracle por dirse que la descobrirem. No es propiament una lápida, sino que está grabada sobre la gran llamborda que forma lo dintell del portal del ala S.E. del terrat interior del primer pis. Tres llargas y fatigosas sessions me costá rascarla y deixarla llegible, si bé ab alguns dubtes nascuts de la imperfecció dels caràcters y tal volta de que'l temps ha esborrat algun trasso. No vaig trauren'lo calch, tant perque'm semblá que la poca elegancia dels tipos no mereixia tal distinció, com perque la superficie epigráfica, de arenisca grullera, encara tota clapada de cals allá hont no hi ha lo buyt del cisell, presenta pera tal operació suma dificultat. També contribueix á fer major aquesta la alsada á que's troba col·locada la pedra, sas dimensions (1'88 x 0'41 metres) y lo haverhi un pou al costat del portal.

La última ralla, de lletra més petita, está grabada en lo mateix cayre del dintell, com si'l epigrafista no hagués sapigut repartir adequadament los espays. En la primera y última ralla respectivament faltan uns T y una M, que exigéixen lo sentit ó la sintaxis, mes que no he sapigut descobrir de cap manera en la inscripció. També falten las H de *Johannis* y *Josephum*. Sa transcripció es la següent:

SYMPIB, F. D. NCOLAI DE COTONER PRECEPTORIS QVA=
TVOR BARCELONA CELMA MASEDU BAIOLIS PRO DELEC=
TATONE MLTVM RELGIONIS SÍ IOANNIS PARS HEC EDVM AM=
ÈSSMA RESTAVRVR PER F. IOSEPŪ CIRCUNS NOBLISSIM COMÈN=
DATORIS PROCVRATORE ANNO 1705.

LECTURA.- Sumptib(us) F(ratris) D(omni) Nicolai de Cotoner, praeceptoris quatuor Barcelona Celma Masdeu Baioles, pro delectationemilitum religionis S(ancti) Johannis pars hec edum amplissima restauratur per F(ratrem) Josephu(m) Circuns, nobilissimi commendatoris procuratore(m) anno 1705.

TRADUCCIÓ.- A costas de Frá Nicolau de Cotoner, perceptor de las quatre encomendas de Barcelona Selma, Masdeu y Bajolas, pera regalo els caballers de la ordre de Sant Joan ha sigut restaurada aquesta vasta part del edifici per Fra Joseph Circuns, procurador del molt noble comendador, l'any 1705.

Las quatre encomendas que's citan en la inscripció produhian, segons documents oficials de la época, la renda anyal següent: la de Barcelona, 12.679 rals de velló; la de Selma, 6.561; la de Masdeu, (2) 31.355; y la de Bajolas, 9.133; total, 59.728 rals ó sian prop de tres mil duros, lo qual en 1705 representava més que lo triple ó quádruple en nostres temps.

Se veu doncs que aquest D. Nicolau de Cotoner era personatge important en la Ordre, puig no era cosa freqüent en ella acumular en un sol individuo tantas y tant importants encomendas. Debia ésser parent pròxim (3) dels famosos germans Rafael (+ 1663) y Nicolau (+1680) Cotoner, tots dos Grans Mestres de la Ordre, y l'últim sobretot de gloriosissima memoria en sos anals. Ancara avuy s'anomena *La Cotonera* un vastíssim clos que aquest maná edificar y fortificar en la capital de la isla de Malta, llavors residencia y propietat de la Ordre.

Altras duas pedras poguérem veure en nostra visita, dignas de férsen esment. Son dos escuts, esculpits en arenisca de Montjuich, que trobarem, arrencats no sabem de hont, jayent en lo terrat exterior del ala S.E. del edifici, al qual no's

Tres llargas y fatigosas sessions me costá rascarla y deixarla llegible, si bé ab alguns dubtes nascuts de la imperfecció dels caràcters y tal volta de que'l temps ha esborrat algun trasso. No vaig trauren'lo calch, tant perque'm semblá que la poca elegancia dels tipos no mereixia tal distinció

pot dubtar de que pertányen, llurs dimensions son 0'51 x 0'40 x 0'14. Abdós están dividits en quatre cartells, mes com no porten los esmalts, es prou dificil descriurels exactament. En lo primer cartell s'hi veu un puig emblemátich, que será sens dubte lo d'or en camp de güella de la casa mallorquina Puigdorfila, ja que aquest nom grabat en totas lletres s'ostenta sobre una cinta onejant col·locada al peu del escut; lo segon cartell es simplement partit; en lo ters s'hi distingéixen tres serps en dos y una mossegantse las quá; y en lo quart, que es lo més duptós, apareix en losange un escudet barrat en cinch pessas y ab quatre objectes, dos á dos, en lo camp, aparentment fullas. Lo escut va acolat de la creu de Malta y timbrat de una corona de marqués, onejant sota d'ell, com queda dit, una cinta ab lo nom PVI GDORFILA.

Per lo carácter de aquestas lletres y l'aspecte general de la esculptura, suposém aquest escut també del s. XVIII y lo atribuim á D. Joan Anton Puigdorfila, batlliu de Mallorca, qui morí en 1750, als 79 anys d'edat, com ho memora la següent inscripció sepulcral en l'Oratori del Temple, en Palma:

D. O. M.
 HIC IACET. ILL^{VS} ET VENE.
 FR. D.^S JOANNES ANTONIUS (S)
 DE PUIGDORFILA MAIORI
 CAB^V BAJVLIVS EQVES
 RELIGIONIS S.^T JOANNIS
 HIEROSOLIM^{ENSIS} MAGNA IN
 SIGNIVS CRUCE SPECULE
 FRACOLI ET S.^T JOANNIS BAR
 CHINONENSIS COMMENDATOR.
 OBIT DIE 4TA MENSIS FEBR
 VARIJ ANN 1750 ETATIS
 SV^E 79^E HEC MEMO
 RIA RETINE ET TVIS ILLVM
 PRECIBVS
 DEO
 COMMENDA.

Confirma nostra presumpció lo tenir dit caballer, segons resa la lápida, a més de la de Espluga de Francolí, la mateixa encomenda de Sant Joan de Barcelona que havien tingut los que suposém sos antecessors en ella, los avans mentats D. Fr. Nicolau de Cotoner y don Fr. Joseph de Ros. Aquestos comensáren la restauració del edifici, que prosseguí sens dupte aquest D. Fr. Joan Anton de Puigdorfila. Lo vell casal conserva encara en tot son aspecte lo segell distintiu y en algunas de esas parets algunas fetxas (4) commemoratives d'aquesta general restauració que experimentá en la primera méytat del sigle darrer, després de la qual, seguint la sort de la Ordre, ha anat decayent poch á poch fins arribar al estat miserable en que avuy se'l veu.

Convindria, quan menos, preservar de ulterior ruina ó extravio las lápidas y escuts sobredits, que son un document auténtich y apreciable pera la historia de Sant Martí. Trasladém aquesta sugestió al entussiaista "Centre Catalanista Provensalench" y al actual propietari del edifici, lo il·lustrat fabricant D. Joaquim Casas y Jover.

Complert lo encárrech que se m' confiá, aquí deuria fer punt, mes pera la mellor intel·ligencia de tot lo dit crech que no estaré de més donar quatre indicacions sumarias sobre la historia y organizació de la famosa Ordre de Malta. En 1048 alguns comerciants de Amalfi (Nápoli) fundáren en Jerusalem, prop de la iglesia del Sant Sepulcre, un hospital y una capella pera los cristians que anésen en peregrinació á visitar los Sants Llochs (5). Donada la preponderancia marítima y comercial que tenian en aquell temps las repúblicas italianas, es de suposar que no era agé tampoch á aquesta fundació piadosa algun intent de

La Torre de Sant Joan a inicis del segle XX

assegurar y extendre la influencia mercantil. Sia com sia, los turcomans féren als pochos anys una irrupció en la Palestina y devastáren comple-tament abdós establiments. Vingué la primera creuhada (1097) y caygué Jerusalem en poder del exércit cristiá (1099). Regentava llavors la casa de Sant Joan un tal Pere Gerard (6), de la isla de Martigues en Provensa, y á la esmerada asistencia y caritat dels hospitalaris degueren la vida molts els creuhats ferits en lo terrible assalt. Enardits per lo zel religiós y admirats de tant sant exemple, no pochos de aquestos caballers y d'altres companys seus abandonáren la professió de las armas pera consagrarse en lo Hospital del Sant Joan al servey dels pobres y els peregrins. Aquí comensa lo poderiu de la Ordre. Godofred de Bouillon los hi concedeix lo senyoriu de Montboire, los principals capdills del exércit victoriós imiten aquest exemple y lo papa Pascal II per sa Butlla de 15 de Febrer de 1113 confirma aquestas donacions, eximeix de delme las propietats de la Ordre y otorga á la mateixa los privilegis que fóren base de sa independència.

Dupuy fou elegit pera succehir al primer Gran Mestre Gerard mort el 1118. A éll se deu la transformació de la Ordre en militar de purament religiosa que fou en sos comensaments. Aquest cambi inaugura la llarga serie de proesas quasi increibles, que ómplen de gloria sis sigles, durant los quals fou la Ordre pera las potencias cristianas baluart poderosíssim contra los turchs y berberischs, sobre tot per mar.

En 1310 s'obre lo segon periodo en la historia de la Ordre, apoderantse los caballers de la isla de Rodas. Lo procés y disolució de la Ordre del Temple, que coincidí ab aquest aconteixement, vingué á donar á la de Sant Joan un increment extraordinari, no sols per lo natural efecte de la desaparició de sa formidable rival, sino perque lo concili de Vienne (1311) li adjudicá los bens y propietats de la Ordre suprimida. Desde llavors la més triada noblesa tingué á honra lo allistarse en las filas dels caballers de Rodas (com també se'ls comensá á anomenar), y no era cosa estranya que á semblansa de lo que passa avuy ab los trapenses, tot plegat desaparegués de la

conturbada arena del sigle algun famós paladí y s'extengués la veu de que havia vestit la túnica de aquella comunitat guerrera.

Poch més de dues centurias pogueren sostenirse los Hospitalaris en la isla de Rodas, batallant contínuament contra'ls turchs. Per fi, en 1522, Soliman se'n apoderá després de un llarch y terrible siti. Carles V, per un cop d'alta política, cedí llavors á la Ordre las islas de Malta, Gozzo y Comino y la ciutat de Trípoli en la vehina costa d'África (1530), ab lo qual conseguí lliurar per prop de tres sigles aquesta forta posició militar de la copdicia de qualsevol altra potencia mediterrànea. Aquest ters y darrer periodo vegé lo major esplendor y la mes llastimosa decadencia de la Ordre, alcansant en ell fama immortal lo gran Mestre la Valeta ab lo siti memorabilíssim que sosteingué contra Mustafa (1565); la nova ciutat que alsá d'entre las runas de la vella porta encara y perpetúa aquell nom il·lustre.

Ab lo decaïment del imperi turch y l'engrandiment de las potencias cristianas, minvá com no podia menos la importancia de la Ordre de Malta, y per això sens gran extranyesa

Avans d'establirse los cavallers en Malta hi havia hagut tant sols tres Grans Mestres espanyols, que foren Joan Fernandez de Heredia, valencià, Anton Fluvià, catalá, y Pere Ramon Zacosta, mallorquí

de ningú se veu cóm se verifica en 1798 la entrega de la isla á Bonaparte y cóm dos anys més tart se n'apoderan los inglesos, los quals, comprenent ben bé tot lo valor estratègic y polítich de aquesta possessió, s'hi han establert sólidament y no se n'han mogut més.

En Espanya, si bé desde la dissolució de la Ordre del Temple comensá com per tot arreu á arrelar la de Sant Joan, la veritat es que fins al temps de Carles V no s'iniciá en ella la preponderancia dels cavallers espanyols, resultat natural de la influencia illegítima del Emperador, que tant espléndidament la havia dotada. Avans d'establirse los cavallers en Malta hi havia hagut tant sols tres Grans Mestres espanyols, que foren Joan Fernandez de Heredia, valencià (1376-1397), Anton Fluvià, catalá (1421-1437), y Pere Ramon Zacosta, mallorquí (1461-1467); en tant que després, trobém á Joan de Homedes, aragonés (1536-1553); Martí Garcés, id. (1595-1601); Martí de Redin, navarro (1657-1660); Rafael Cotoner, mallorquí (1660-1663); Nicolau Cotoner, id. (1663-1680); Ramon Perellós y Rocafull, aragonés (1697-1720); Ramon

Creu de l'orde dels Hospitalaris

Despuig, mallorquí (1736-1741); y Francisco Ximenez de Tejada, aragonés (1773-1775). (7)

Dirém quatre paraules sobre la organissació general de la Ordre. Aquesta estava dividida primitivament en set nacions ó *Llenguas*; França ne tenia tres, Provensa, Auvernia y França; las altras eran Italia, Aragó, Inglaterra y Alemania. Més enda-vant, lo Gran Mestre Zacosta crea en Espanya una octava Llengua, la de Castella, Lleó y Portugal; y per efecte del decret de dissolució de las ordres religioses en Inglaterra donat en 1534 per Enrich VIII, sols de nom se conservá la Llengua de aquesta nació, haventla substituït dos sigles més tart la anglo-bávara. Cada una de aquestas vuyt Llenguas possehia en Malta un palau propi nomenat *posada*, hont podian menjar toits los germans de aquesta Llengua y quin jefe rebia lo nom de *pilar*.

Los germans estavan dividits en tres classes: cavallers de justicia; frá capellans conventuals y clergues de obediencia; y frá sirvents d'armas y de residencia. La primera classe comprenia tant sols los nobles de rassa que havian professat: aquestos constituïan lo núcleo de la Ordre y entre ells se repatien las altas dignitats y los càrrechs més importants. La segona classe la formaven eclesiástichs y la tercera personas de més baix estament, que á las ordres dels cavallers servian en la guerra, en lo convent ó en lo hospital ab graus subalterns.

Pera la administració dels quantiosos bens de la Ordre, se dividia aquesta en priorats, batllias y encomendas. Segons la llista oficial de las Llenguas de Aragó y Castella, publicada en Malta l'any 1775, lo M.I. Priorat de Catalunya comprenia á més del Gran Priorat, las 19 encomendas següents: "Coplliura, Mallorca, Cervera, Balbens, Graïena, Barcelona, Mas Deu *cámar-mag*, Bajolas, Bara de Lenau, Spluga Calba, Termes, San Lorenzo de Aviñonet, Torres de Segra, Spluga y Francolí, Tortosa, Selma, Villafranca, Sisterris y Siscars, Vallfogona."

En Espanya, per lo Real Decret de 26 de Juliol de 1847, essent Ministre d'Estat lo Sr. Pacheco, quedá la Ordre de

Sant Joan convertida en una Ordre Civil, com les de Carles III ó Isabel la Católica, donantli una organisació que la Santa Sede y la verdadera Ordre, que resideix encara en Roma, no ha sancionat ni reconegut, pera que los caballers de Sant Joan d'Espanya sian equiparats ab los que prenen la Creu de aquella entre tota la aristocracia de Europa. Hi ha més: quan reconegué á la Reina Isabel II son cosí D. Sebastiá y vingué á residir a Espanya obtingué de S.M. que no conferís més la Creu que aquí donava lo Govern y desde 1858 no s'es tornada á concedir. En 1850 havian ja cessat de funcionar las Assambleas de las Llenguas y Priorats, si bé que molts anys després encara s'publicava en la "Guia de Forasteros" las llistas de alguns individuos de llur personal molts d'ells ja difunts.

En 1867 se suprimí, agregantlo á la jurisdicció del Ordinari, lo Vicariat general de la Ordre en lo Gran Priorat de Catalunya y Batllia de Mallorca. A dit Vicariat estava annexo lo Priorat de la Iglesia de Sant Joan de Jerusalem en Barcelona, dignitat que disfrutava D. Joseph Simon Rubís

En 1867 se suprimí, agregantlo á la jurisdicció del Ordinari, lo Vicariat general de la Ordre en lo Gran Priorat de Catalunya y Batllia de Mallorca. A dit Vicariat estava annexo lo Priorat de la Iglesia de Sant Joan de Jerusalem en Barcelona, dignitat que disfrutava D. Joseph Simon Rubís, mon primer mestre de grech, mort en 1869. Pera vivenda del Prior de aquesta Iglesia tenia la Ordre una caseta adossada á la mateixa en la Riera de Sant Joan, aixís com pera lo Gran Priorat de Catalunya ne tenia un altra en lo carrer del Carme. Totas duas han desaparegut fa pochs anys.

Es probable que obre actualment en poder de la Mitra l'arxiu que hi havia en la esmentada iglesia y en lo qual se

custodiavan los expedients de proba de caballers, damas y capellans de la estingida Ordre per qual rahó es de gran interés sa conservació pera la noblesa catalana.

NOTES

(1) Las vuit puntas de la Creu de Malta simbolisan las vuit benaventuransas.

(2) Aquesta encomenda s'anomenava sempre per escrit ab l'aditament Cam. Mag., lo qual volia dir que sa provisió pertanyia exclusivament al Gran Mestre, sixis com moltas vegadas s'ha dit y encara's diu, parlant de certs antichs beneficis eclesiástichs, que llur concessó corresponia á la *cámara apostólica*, pera expressar que pertanyia privativament al Sant Pare.

(3) Probablement nevot, mes tant sols l'expedient ó'ls arxius de familia podrian traure'ns de dupte puig no's troba en los llibres impresos prou llum. Podria ésser que fos lo mateix D. Nicolau de Cotoner y Sureda, á qui veyém en 1736 disfrutar lo Gran Priorat de Catalunya.

(4) En lo campanar de la capelleta s'hi veu per exemple, la de 1707.

(5) Per aixó lo Gran Mestre de la Ordre se anomená: Gran Mestre del Hospital y guardador del Sant Sepulcre.

(6) Alguns autors pretenen que s'deya Gerard Tunc, mes altres diuhen que *Tunc* no es més que l'adverbi llatí, del qual erradament se n'ha fet un nom prop al traduir la frase *Gerardus tunc* de las antigas crónicas.

(7) Podrian tal volta afegirse á aquesta llista alguns Grans Mestres, que per ésser súbdits d'Espanya o bé d'origen espanyol, no hi figurarían impropriament. Tals son, v.g., Odon de Pins (1297-1300), Roger de Pins (1355-1365); y Ramon Berenguer (1365-1374), reconeguts per tots los historiadors de la Ordre com nobles del Languedoc y de Provensa, descendents de familias catalanas, pertanyent en aquella época part de dits territoris Catalunya; y Alfons de Portugal (1201-1204), Mendez Vasconcellos (1622-1623), Manuel Villena (1722-1737) y Pinto de Fonseca (1740-1773), portugueses, y lo segon súbdit d'Espanya durant molts anys. No'ns ha semblat per tant que hi hagués necessitat de allargar la llista ab glorias més ó menos discutibles, ja que las auténticas son més que suficients. ❖❖❖

TEXTS bàsics

Gayetà Cornet y Mas

GUÍA DE SANT MARTÍ DE PROVENSAIS

La publicació martinenca *L'Arch de Sant Martí* ressenyava en el seu número de l'1 de juliol de 1888 l'aparició de la *Guía de Sant Martí de Provensals*.

Desde que se anunciá que Barcelona anava á obrir una Exposició Universal se desenrotllá tal desitj de escriurer Guías de la capital, que en poch temps n'han aparegut quatre ó cinch, en castellá unas y altrás en castellá y francés y alguna en llengua francesa.

Si en las Guías se veu lo estat de adelanto de las poblacions, aquestas que sense ésser capitals hi rivalisan en certas cosas, han de manifestar sa exuberancia de vida, y per aixó s'ha publicat la *Guía de Sant Martí de Provensals*, perque aquesta població'n tenia vera necessitat; donada la importancia que va adquirint, era indispensable una Guía que ho fos per las molts personas que sense ésser de la població tenen continuas relacions ab ella.

Y no tots los escriptors per més literats que fossin, per més coneixements geográfichs y arqueológichs que tinguessin podían redactar aquesta Guía. Es tan moderna la importancia que ha anat prenent Sant Martí de Provensals que molt poch se troba d'aquest poble en los arxius y en los llibres antichs. Tota la que tenia se troba reduhida en la antiga Sagrera y en la torre del Fanch. Pocas ratllas ocupa Sant Martí en las Guías de Barcelona que tractan dels pobles del plá.

Aixís es qu'era sumament difícil omplir aquest escrit y trobar materials suficients pera escriurer una *Guía de Sant Martí de Provensals* que á la part que agradable, fós de utilitat práctica, y d'allí hont menos se pensava sortí l'autor.

Un empleat y no dels de la més alta categoria, del Ajuntament, En Joseph Suñol Gras, ha sigut qui ha escrit la *Guía*. De la Casa de la Vila y no de cap centre literari havia de sortir l'autor, perque en la Casa de la Vila hi há l'arsenal que havia de proporcionarli tot lo material necessaria pera descriurer una població de las circunstancias especials de Sant Martí de Provensals.

Aixís ha resultat una obra útil, un treball de verdader interés no local solament, sinó pera la mateixa ciutat de

Barcelona.

Lo senyor Suñol, ab aqueix tino prácticich que solen tenir los empleats de las corporacions municipals quan fa molts anys que hi están empleats y quan compleixen ab carinyo, més qu'ab carinyo, ab vera vocació lo seu càrrech, ha sapigut reunir en la seva *Guía* tot lo que pugui interessar al qui hagi de conèixer la població.

Ha donat una detallada descripció geográfica del tan extés terme de Sant Martí, que comensa en las casas de Barcelona y acaba á Besós y desde la mar arriba á la montanya. Detalla los ferrocarrils, carreteras, tanvías, camins vehinals, passeigs, etz., que lo atravesan en diferents direccions, los grupos de edificació ó centres de població que tenen per nom: lo Clot, Sagrera, Camp del Arpa, Ensanxe, Fuerte-Pío, etz.

Un empleat y no dels de la més alta categoria, del Ajuntament, En Joseph Suñol Gras, ha sigut qui ha escrit la *Guía*. De la Casa de la Vila y no de cap centre literari havia de sortir l'autor

Si bé es veritat que al ocuparse dels edificis públichs, com la antiga iglesia parroquial de Sant Martí, son massa escassos los datos histórichs y arqueológichs que dona, s'ha de tenir en compte las circunstancias especials del autor de la *Guía* que li han fet tenir que la seva obra pequés més per falta de noticias vellas que no que hi hagués de posárlashi una ploma diferente de la seva.

No se troban los buyts que critiquém en la part antiga, quan entra en la descripció de lo que ha arribat á ésser la moderna població, per quan comensa dihent: "No succeheix lo mateix que en los edificis públichs ab los establiments ó construccions de propietat particular, perque si los primers son poch, son los segons en bastant número y molt bons," y comensa á ocuparse de las grandiosas fábricas d'indianas,

Gaietà Cornet i Mas (1824-1897), escriptor i viatger, va ser un dels impulsors de la taquigrafia a Catalunya, juntament amb Francesca Bonnemaison.

Coberta de la *Guía de San Martín de Provensals de 1888*

“industria principal, -diu, -d’aquest poble per la seva abundancia y especialitat.” Després tracta de las de filats y teixits, de las de llanas, de catifas y de moltíssimas altrás.

Havém de recomanar es á las personas que s’interessan per los pobles vehins que imitin lo lloable exemple de Sant Martí de Provensals

Diu que'l número de societats recreativas es bastant considerable y que totas tendeixen al foment de la instrucció. De totes s’ocupa y també de la instrucció en general, y no olvida las firas y festas que se celebran dintre l’any.

Acabada aquesta tasca, passa lo senyor Suñol á ocuparse de la divisió administrativa del terme municipal, de la electoral, de la eclesiàstica, de la nomenclatura dels carrers, plassas y passatges, de la agrupació de habitacions que forman las parroquias, dels noms, apellidos y habitacions de las personas que forman l’Ajuntament, qui son sos facultatius, las comissions en que’s divideix dita corporació, noms y apellidos dels metjes forenses, etc., etc.

Y com la fabricació es la vida principal de Sant Martí, ha continuat en la seva *Guía* lo senyor Suñol la situació y motius ó noms vulgars dels edificis pe’ls qui son conegudas las principals fàbricas, las especialitats de lo ram de fabricació á que cada una se dedica y sobre tot, y aixó es molt interessant pe’ls forasters, los carrers y números de Barcelona ahont tenen los despais, perque al cap y al fi, Sant Martí de Provensals no es més que l’*Obrador de Barcelona*, com molt acertadament lo califica en la mateixa *Guía* lo senyor Suñol; perque com se ha dit moltes vegadas, fins en actes oficials, Sant Martí no seria més que las quatre casas que hi há al voltant de la iglesia vella, y algunas casas de pagés y torres barceloninas, si no fós la ciutat de Barcelona que, no tenint terreno suficient dintre del seu clós, quan hi havia murallas, se vegé obligada per la necessitat á buscar lloch ahont establir las fàbricas que dintre de Barcelona no podían desenrotllar la industria com requeria lo vol que anava prenent y com per la fabricació d’indianas y blanqueig se necessita molta aygua, cap lloch prop de Barcelona se trobá més á propòsit que la planuria de Sant Martí y de aquí lo engrandiment fabulós d’aquest poble.

No es aixó solament lo que conté la *Guía* del Sr. Suñol. Com á prova de certesa de tot lo que la *Guía* conté, demaná l’autor una certificació de ser verídich lo que diu y aná á buscarla al seu principal, á la autoritat del poble, al Magnífich Ajuntament, y després de tots los importants datos que conté’l llibre, hi posá lo dictámen de la comissió del Cos municipal que doná son informe de la obra, dictámen que fou aprovat per unanimitat, segons certificat del Secretari de la corporació que posá al peu de son treball lo senyor Sunyol.

No content de tot aixó, completá la *Guía* acompanyantla un plano general de la població, y altre plano de conch de sas barriadas més importants, fets per l’arquitecte municipal D. Pere Falqués.

Resumint: la obra del senyor Suñol es tan útil á tothom qu’hagi de recórrer Sant Martí, que pot ben dirse que posa la mà del transeunt tot lo terme, ab sas fàbricas, carrers y camins vehinals ab una claredat y precisió, que’l menos coneixedor de la població trobará fàcilment lo lloch que busqui.

Véus aquí en pocas paraulas lo que es la *Guía de Sant Martí de Provensals* que elegantment enquadrada’s ven en las principals llibrerias. No hem de dir que lo seu autor mereixi moltes enhorabonas per son treball, veyém que oficialment las hi ha donadas l’Ajuntament; lo que sí havém de recomanar es á las personas que s’interessan per los pobles vehins que imitin lo lloable exemple de Sant Martí de Provensals. ❖❖❖

TEXTS bàsics

Néstor Bogajo

SANT MARTÍ DE PROVENÇALS, DE LA VILA AL BARRI

Llibre impulsat des de l'associació de veïns Sant Martí de Provençals i editat per l'Ajuntament de Barcelona el 2012. Va comptar amb l'activa col·laboració del president de l'entitat, Manuel Martínez i, després d'una introducció històrica al territori de l'antic poble, repassa les lluites que van configurar el barri contemporani.

L'ORIGEN DEL MUNICIPI

Segles i segles de camps de conreu

Al cor del barri de Sant Martí de Provençals s'hi amaga un tresor. Una jungla de ciment, herència de la febre constructora del desenvolupisme, oculta les despulles d'un indret que ja no existeix. No es tracta d'un nou parc temàtic, sinó dels vestigis del nucli poblacional que va donar origen, fa segles, al poble de Sant Martí de Provençals. Una petita església, el rectorat, unes quantes masies i diversos horts urbans —tot, ben resguardat a l'interior del Parc de Sant Martí— configuren un paisatge bucòlic que convida a retrocedir en el temps, a imaginar com era el municipi martinenc quan s'estenia des del Besòs fins a la Barcelona emmurallada; des de la vora del mar fins a les muntanyes del Guinardó.

Aquell extrem del Pla de Barcelona va ser terra de pagesos fins a finals del segle XVIII, quan els primers prats d'indianes van començar a instal·lar-se en un litoral ple d'aiguamolls i així van aplanar el terreny per a les futures fàbriques. A la zona que avui ocupa el barri de Sant Martí de Provençals, tanmateix, hi abundaven els sembrats fins a la segona meitat del segle XX, moment en què el ciment va reclamar la seva dosi de protagonisme. Avui dia, a pocs metres de l'església i les masies de Ca l'Arnó, Can Planes i Can Cadena, els blocs de pisos de Parera contempen una postal gairebé campestre. És un miracle que no s'hagin decidit a arrasar el cor del municipi martinenc, que encara no hi hagin clavat una definitiva dentada de formigó.

Néstor Bogajo, periodista.

Codirector de la revista *La Veu del Carrer* de la Federació d'Associacions Veïnals de Barcelona (FAVB).

Un lloc de pas

El poble de Sant Martí de Provençals va néixer en un territori poc amable per a l'ésser humà: el delta del riu Besòs, un continu de llacunes, tolls i maresmes en canvi constant; un indret difícil d'habitar. Els sediments del riu reomplien uns aiguamolls alhora que en formaven d'altres una mica més enllà, de manera que la línia de la costa s'allunyava a poc a poc de l'interior, on l'activitat humana va trigar segles a consolidar-se.

L'evolució històrica de Sant Martí de Provençals va estar condicionada pel capritxós esdevenir geològic del delta. Els primers habitants van haver d'adaptar-se a un medi inhòspit, modificant-lo quan els era possible, dessecant llacunes per dedicar aquells camps a l'agricultura i la ramaderia o, simplement, esperant que l'atzar i la natura, amb el pas dels anys —les dècades, els segles—, els donessin un cop de mà, fent habitables uns territoris que fins aleshores no ho eren.

Els primers indicis de presència humana a la zona daten del neolític mitjà. Es tracta d'uns fons de cabana on es van trobar elements ceràmics, eines de pedra i fons de terra cremats. Van sortir a la llum en remoure el sol durant la construcció de vies fèrries, col·lectors o clavegueres, just al límit de la plataforma deltaica, allí on el terreny era una mica menys incòmode: a la masia de Can Nyau, a Sant Andreu, a prop de la riera d'Horta i als voltants dels carrers de Bilbao i d'Aragó i el camí de la Verneda.

Aquests jaciments neolítics no devien formar part d'un nucli de població permanent. L'historiador Martí Checa Artasu planteja aquesta hipòtesi al seu text *El territori de Sant Martí de Provençals, entre la prehistòria i la baixa edat mitjana*, on manifesta que aquestes troballes s'han de considerar «producte del desplaçament de grups humans i instal·lacions provisionals lligades a la proximitat del mar i a la presència

Les restes del passat rural de Sant Martí de Provençals són "assetjades" pels grans blocs de pisos del desenvolupisme; una imatge única en la Barcelona del segle XXI (Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí, AMDSM)

de cursos d'aigua i zones de maresme que aportaven certs recursos alimentaris a aquests grups».

Durant els períodes ibèric i iberoromà (segles VI-I a.n.e.), el territori martinenc no va deixar de ser un lloc de pas. Els habitants de la zona preferien viure al capdamunt dels turons de Santa Coloma de Gramenet, Horta o el Guinardó, i així va ser fins a la fundació de Baetulo (Badalona), al començament del segle I a.n.e. La colònia romana va reestructurar el territori del nord del Besòs, on es van abandonar alguns dels poblats dels turons i se'n van crear uns altres de nous al pla, fruit de les relacions entre la població autòctona i la romana. El sud del Besòs es va mantenir al marge d'aquesta dinàmica. No va ser fins a la fundació de Barcino (Barcelona), a la fi del segle I a.n.e., que el Pla de Barcelona va experimentar canvis substancials, gràcies a la creació de nous camins que milloraven les comunicacions.

En època imperial va néixer a la zona un poblament rural que alguns historiadors van batejar amb el nom d'*ager provincialis*, el mateix que usaven els romans per a referir-se als «camps o feus provincials» que envoltaven la ciutat emmurallada i que se seguiria utilitzant durant l'edat mitjana. Els seus límits es poden situar en el triangle que formaven la riba del Besòs i dos camins: el que es desviava de la Via

polis, descoberta durant la construcció dels blocs d'habitatges de Parera. L'acumulació de restes en un espai tan reduït suggereix a Checa «la presència d'una vila important molt probablement lligada a l'explotació ramadera i relacionada amb aquest *ager provincialis*».

El naixement de Sant Martí de Provençals

Les primeres referències sobre Sant Martí de Provençals daten de l'any 989, quan Bonafília, l'abadessa del monestir de Sant Pere de les Puelles, venia un terreny de la seva propietat situat en un lloc conegut com *proventialis*, a prop de Calvera, als voltants del Besòs. Ho feia per reconstruir el seu monestir, el qual donaria nom al barri barceloní de Sant Pere i que havia estat destruït durant la incursió d'Almansor, l'any 985.

Durant els segles X i XI el Pla de Barcelona va experimentar canvis importants: la frontera amb el califat de Còrdova s'havia allunyat, el creixement econòmic de la ciutat era un fet i la població augmentava i poblava nous ravals. La política comtal de repoblament del territori, cedint terres als pagesos i a l'Església, va constituir un punt d'inflexió en la història del territori martinenc. Es van erigir nous temples, com el de Sant Andreu de Palomar (1004) i el de Sant Martí de Provençals (1052), que en els seus inicis va ser una petita capella sufragània de l'anterior i que després de ser ampliada el 1105 va passar a dependre de Santa Maria del Mar.

El primer temple martinenc va ser dedicat a sant Martí de Tours, patró de les cavalleries des d'abans que ho fos sant Jordi. La seva protecció s'estenia als qui treballaven amb cavalls, muls i, en general, ramat que necessités ferradures. Les portes dels temples dedicats al sant sovint eren clavetjades amb ferradures votives, «de tradició anterior i de caràcter lunar», segons indica Joan Soler i Amigó a la seva *Enciclopèdia de la fantasia popular catalana*. Al temple de Sant Martí de Provençals, que també va ser conegut com el de les Ferradures, n'hi va haver fins fa quatre dies, quan l'arquitecte encarregat de l'última reforma no va veure la manera de plasmar-les en la nova porta.

Soler i Amigó recull a la seva obra l'episodi més conegut

Les primeres referències sobre Sant Martí de Provençals daten de l'any 989, quan Bonafília, l'abadessa del monestir de Sant Pere de les Puelles, venia un terreny de la seva propietat situat en un lloc conegut com *proventialis*, a prop de Calvera, als voltants del Besòs

Augusta en direcció a Badalona —del qual el camí del Fondo o el camí de la Creu de Sant Martí són un vestigi, segons Checa— i el que correspondria a la més recent carretera de Ribes.

El nou poblament va deixar rastre a la Trinitat Vella, Sant Andreu i l'actual districte de Sant Martí: al jaciment de Can Nyau; a la necròpolis del carrer de Guipúscoa i la ronda de Sant Martí; al Prat de la Mel i a l'església de Sant Martí de Provençals i la masia propera de Ca l'Arnó. Checa relaciona totes aquestes restes amb el caràcter viari de la zona: els elements arquitectònics de l'església, per exemple, correspondrien a una construcció funerària en forma de torre que s'acostumava a situar a prop dels camins, igual que la necrò-

L'església de Sant Martí de Provençals i el seu rectorat a principis del segle XX. La zona va ser el centre de la colonització del territori des de l'època romana (Associació de veïns Sant Martí de Provençals, AVMSP)

de la vida de sant Martí de Tours: «Segons la llegenda, [Martí] era un soldat romà catecumen cristià, de la Marca de Panònia (Hongria), que a cavall travessava el bosc i la neu el va fer deturar en un hostel; l'endemà seguia nevant però va reprendre el viatge; pel camí va trobar un pobre mig mort de fam, set i fred; el Sant es va partir amb ell el pa, el vi i la capa, que va tallar amb l'espasa, en nom de Jesucrist. En acabar de pronunciar aquest nom, va parar de nevar i va sortir el sol, que va fondre la neu, van badar-se les flors i van cantar els ocells: va ser el primer “estiu de Sant Martí”».

La trobada entre sant Martí de Tours i el captaire se sol situar a la localitat francesa d'Amiens, però una variant local —sense base històrica— assegura que va tenir lloc a Barcelona i que l'hostal de la llegenda no era altre que el de Sant Martí de Provençals.

La trobada entre sant Martí de Tours i el captaire se sol situar a la localitat francesa d'Amiens, però una variant local —sense base històrica— assegura que va tenir lloc a Barcelona i que l'hostal de la llegenda no era altre que el de Sant Martí de Provençals

Amb l'església naixeria la sagrera, un indret que va donar nom a un altre dels barris de la ciutat, integrat avui al districte de Sant Andreu però que originàriament va formar part de Sant Martí de Provençals. La sagrera no era més que el perímetre de l'església, on la protecció de béns i persones estava garantida. Quan els camperols volien protegir-se dels abusos feudals, acudien a la sagrera, on se solia consolidar un nucli de població que donava lloc a un poble.

Tanmateix, a la sagrera de Sant Martí de Provençals això no va passar. Com que les condicions del territori continuaven sense ser les més idònies per a poblar-lo, hom va habitar el terme de forma dispersa, cercant aquelles zones allunyades de les llacunes i dels arenals; en definitiva, evitant els terrenys no aptes per al conreu o l'habitatge. A la fi del segle XI, la *Villa Provincialis* estava formada per l'església, una petita comunitat camperola dedicada a l'agricultura i diverses torres de defensa.

Els nous veïns es van encarregar de reomplir les llacunes properes a l'església, tal com havien començat a fer els romans, amb la intenció de guanyar terres per al conreu. Però el Besòs

s'entestava que aquesta zona del Pla de Barcelona es continués caracteritzant pels seus aiguamolls: les aportacions del riu seguien guanyant terreny al mar i creaven nous tolls, llacunes i maresmes, i configuraven així una nova zona de pastures comunals, que serien freqüentades per ramats de vaques, bous i ovelles.

Els camps que bevien de la Sèquia Comtal

La Sèquia Comtal, una infraestructura vital per al creixement econòmic de la zona, subministrava aigua als molins fariners i als conreus de regadiu. Transportava l'aigua procedent del Besòs des d'una presa ubicada a l'altura de Montcada fins a la ciutat de Barcelona, seguint un traçat pròxim a una antiga conducció romana. Segons el geògraf Horacio Capel, en el seu text dedicat a *El Rec Comtal de Barcelona y otros canales mediterràneos*, la seva reconstrucció s'atribueix al comte Mir (954-966), la seva primera referència data de l'any 992 i l'expressió “Rec Comtal” ja apareix en un document del 1076, en època de Ramon Berenguer I.

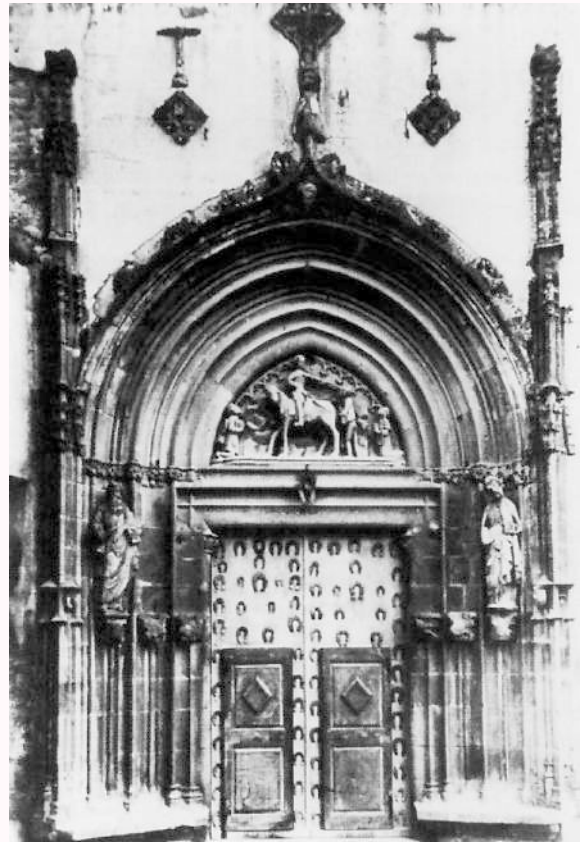
La Sèquia es va consolidar als segles XII i XIII, quan l'aigua que transportava va ampliar el regadiu entre el seu traçat i el mar, a la zona d'hort i vinyet de Barcelona, donant resposta al creixement de la població de la ciutat. Segons Capel, a la darrereria de l'edat mitjana hi havia onze molins fariners i tres molins drapers al llarg de la Sèquia, el traçat de la qual passava per Sant Andreu i la Sagrera, i es dirigia cap al Clot, on encara hi ha el carrer de la Sèquia Comtal. Per tant, no passava per l'actual barri de Sant Martí de Provençals, encara que sí que n'irrigava els camps gràcies a alguns canals.

Amb el pas dels segles i el creixement de l'urbs, va augmentar la demanda d'aigua i va ser necessari cercar alternatives que farien desaparèixer el traçat originari de la Sèquia. Al barri de Vallbona, en l'actual districte de Nou Barris, s'hi pot veure l'únic tram que ha sobreviscut al pas del temps. Transcorre per la superfície i desemboca al Besòs abans d'arribar al cor del barri de la Trinitat Vella.

Façana de l'església de Sant Martí de Provençals el 1920, quan encara s'hi conservaven les ferradures votives a la porta i les imatges al fris i als laterals (AVSMP)

Els nuclis de població de Sant Andreu de Palomar i de Sant Martí de Provençals es van anar diferenciant al llarg del segle XIII. Mentre que el primer creixia, el segon s'estancava, igual que les aigües que l'envoltaven i no el deixaven prosperar. Tanmateix, la zona insalubre no va deixar d'allunyar-se de l'interior, de manera que els voltants de l'església dedicada a sant Martí es van anar fent cada vegada més habitables. Martí Checa destaca tres aspectes que van potenciar el desenvolupament de Sant Martí de Provençals des de finals del segle XIII fins al segle XV: la construcció de nous molins —servits per les aigües de la Séquia Comtal—, la compra de terrenys per part de la burgesia barcelonina i l'ampliació de l'església, el 1432.

Els periodistes i historiadors Jaume Fabre i Josep Maria Huertas manifesten a la seva obra dedicada a *Tots els barris de Barcelona* que «al llarg dels segles XIV, XV, XVI i XVII, van perfilant-se les noves característiques de Sant Martí de Provençals. De ser terra estrictament agrícola, passarà a ser

El segle XVIII va comportar un creixement important de la població de Sant Martí de Provençals, fonamentalment a causa de la immigració. La gent se sentia atreta per les possibilitats de treball que oferien l'agricultura i la incipient indústria tèxtil

ocupada o visitada esporàdicament per pescadors, caçadors i ramaders, al marge, és clar, dels exèrcits». Els prats del litoral —fins llavors, d'ús comunal— es van anar privatitzant i convertint en sòl agrícola, i allí s'hi instal·larien els primers prats d'indianes.

Un nou municipi

L'historiador Manuel Arranz suggereix en els seus *Apunts per a la història de Sant Martí de Provençals* que Sant Martí de Provençals va néixer com a municipi en «una data difícil de precisar, però sens dubte anterior al 1714», quan va acabar la guerra de Successió. Arranz continua: «Els homes de Sant Martí s'havien dotat d'un òrgan de govern local, s'havien constituït en municipi. Ara bé, com que el municipi no disposava de recursos propis, els seus regidors van haver de recórrer a l'ajut econòmic de la parròquia, que sí que en tenia, i força substanciosos, perquè percebia importants sumes dels carnisers, hostalers i taverners del terme», uns privilegis

que es van mantenir, tot i que anirien minvant, fins a la desamortització de 1835.

El segle XVIII va comportar un creixement important de la població de Sant Martí de Provençals, fonamentalment a causa de la immigració. La gent se sentia atreta per les possibilitats de treball que oferien l'agricultura i la incipient indústria tèxtil. I és que, en aquells anys, el territori martinenc començava el camí que el portaria a consolidar-se com una de les zones industrials més importants de Catalunya. Arranz sintetitza els trets bàsics d'aquell Sant Martí de Provençals de finals del XVIII: «terres de conreu treballades amb mètodes moderns i regades amb les aigües del Rec Comtal i d'algunes séquies; els molins fariners; les cases del Clot i les torres, masies i casetes escampades per tot el terme; l'església parroquial de Sant Martí i la capella de Sant Antoni; les carreteres del Vallès i de Mataró i els camins locals; i els prats i altres instal·lacions de les fàbriques d'indianes [...] els aiguamolls i les pastures del sector litoral; el cementiri promogut pel bisbe Climent; el llatzeret, i l'anomenat Camp de la Bota, on feien pràctiques de tir els artillers».

El nucli de població del Clot i el que va donar lloc al Poblenu van experimentar un creixement notable, però l'església de Sant Martí de Provençals va continuar sent l'escenari principal de la vida social del poble; una vida social que, segons Arranz, tenia el seu punt culminant l'11 de novembre, festivitat de Sant Martí de Tours, «en honor del qual es feia

Treballadors d'una petita indústria tèxtil del Poblenou a principis del segle XX. Les dones acostumaven a dur els seus nadons a la feina i alguns infants començaven a treballar ben aviat (AMDSM)

una gran funció religiosa que, indefectiblement, incloïa un sermó de mitja hora o tres quarts a càrrec d'un dels més prestigiosos predicadors del moment, i que anava seguida de balls ben lluïts, als quals solia acudir molt de jovent dels pobles veïns i de Barcelona».

La ciutat, que el 1717 tenia 34.000 habitants i que va arribar als 110.000 el 1787, era aleshores un nucli petit, emmurallat, que necessitava els pobles del seu voltant per a proveir-se d'aliments i primeres matèries. Els pagesos de Sant Martí de Provençals, en veure com augmentava la demanda, es van esforçar a millorar la seva producció: es va optimitzar encara més l'ús de la Séquia Comtal, es van emprar noves tècniques agrícoles, es van introduir nous sembrats i la superfície cultivable va continuar creixent a costa dels erms i les pastures del litoral.

Els beneficis de les explotacions agràries van augmentar, encara que sovint anaven a parar a les butxaques dels barcelonins rics, propietaris de les finques, i no pas a les dels

Els beneficis de les explotacions agràries van augmentar, encara que sovint anaven a parar a les butxaques dels barcelonins rics, propietaris de les finques, i no pas a les dels camperols que treballaven al camp de sol a sol

camperols que treballaven al camp de sol a sol. Sant Martí de Provençals continuaria veient injustícies com aquesta durant molt temps. La industrialització i les males condicions de vida dels obrers estaven ben a tocar.

LA INDUSTRIALITZACIÓ

Dels prats d'indianes a les fàbriques

L'historiador Manuel Arranz recordava que el 1693 un dels impulsors de la recuperació econòmica catalana, Narcís Feliu de la Penya, ja va demanar permís al Consell de Cent de Barcelona per a estendre i blanquejar teixits als aiguamolls que ara ocupa el Poblenou. El projecte no va prosperar, però no va haver de passar gaire temps perquè els prats d'indianes comencessin a ocupar el litoral de Sant Martí de Provençals.

Les condicions del lloc eren immillorables: estava ben comunicat amb la ciutat i amb el port, i disposava d'aigua en abundància i d'unes extensions de terreny grans i barates. Un lloc ideal en el qual instal·lar aquells prats d'indianes amb què va començar la industrialització del municipi mar-

tinenc, que en tan sols cent anys va deixar de ser un territori de població escassa i molt dispersa per a convertir-se en un dels llocs més industrialitzats de l'Estat. Segons els historiadors Jordi Nadal i Xavier Tafunell, Sant Martí de Provençals, el Manchester català, va arribar a ser el pulmó industrial de Catalunya.

Els primers prats d'indianes

Durant la dècada de 1730 es van començar a instal·lar a Barcelona nombroses empreses que es dedicaven a elaborar teles de cotó estampades, conegudes com a indianes. El seu procés de fabricació constava de quatre fases: la filada, la teixidura, el blanqueig i l'estampació. Tant les dues primeres com la quarta es duïen a terme a les fàbriques de la ciutat, però el blanqueig requeria grans extensions de terreny i molta aigua, unes condicions inexistents a l'interior del recinte emmurallat.

Quan els industrials barcelonins van decidir comprar terres fora de la ciutat, Sant Martí de Provençals era el municipi que s'adaptava més bé a les seves necessitats. Els aiguamolls, que fins aleshores havien estat un inconvenient, ja que havien impossibilitat el poblament i afavorit l'aparició d'epidèmies, van esdevenir un pol d'atracció per a una indústria emergent que, a més a més, a força d'utilitzar l'aigua en la fabricació de les indianes, va acabar assecant les llacunes i sanejant el litoral.

El 1750 Sant Martí de Provençals només acollia dos prats d'indianes. El 1768 n'hi havia divuit, mentre que entre 1772 i 1808 ja se'n documentaven vuitanta-nou a tot Barcelona, seixanta-quatre dels quals estaven situats a Sant Martí de Provençals. Per si no fos prou, les altres fases de la producció tèxtil també es van anar traslladant a territori martinenc, perquè la zona presentava un altre avantatge per als empresaris: els terrenys eren més barats que a Barcelona, la qual cosa permetia als industrials especular amb els terrenys més cèntrics.

A partir de 1820 una nova tècnica per a blanquejar teixits va anar eliminant els prats d'indianes, però al seu lloc s'hi anirien instal·lant noves fàbriques de filats i teixits, i

Una de les poques naus de muntatge de vagonets de la factoria Macosa —abans, Can Girona— que quedaven en funcionament el novembre de 1992 (AMDSM)

d'estampats i aprestos, les fàbriques del ram de l'aigua, tan abundants al Sant Martí de Provençals dels segles XIX i XX i que van rebre aquest nom per la importància de l'aigua en els processos industrials tèxtils.

El Manchester català

Després de la prohibició, el 1846, d'obrir noves fàbriques a l'interior de la ciutat, Sant Martí de Provençals va esdevenir el poble del Pla de Barcelona que va acollir més vapors. L'aparició d'aquesta nova font d'energia va afavorir que els processos productius es concentrassin en grans recintes fabrils. I si alguna cosa tenia de sobra l'immens municipi martinenc era espai disponible.

Aquell any Sant Martí de Provençals comptava amb cinquanta-una indústries, de les quals vint encara eren prats d'indianes. A banda dels processos de blanqueig i estampació, hi havia tintorereries i empreses que treballaven el cotó. El tèxtil representava prop del 50% dels establiments i més del 60% de la contribució industrial. Les teuleries i les indústries de pells adobades, que també requerien grans quantitats d'aigua, ocupaven un lloc important en la producció.

El tèxtil representava prop del 50% dels establiments i més del 60% de la contribució industrial. Les teuleries i les indústries de pells adobades, que també requerien grans quantitats d'aigua, ocupaven un lloc important en la producció

El 1861 el nombre d'establiments havia augmentat fins a situar-se en 112. El ram de l'aigua continuava dominant, encara que ja havien començat a instal·lar-s'hi complexos de filats i teixits. Segons les dades elaborades per Jordi Nadal i Xavier Tafunell per al seu estudi *Sant Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona (1847-1992)*, l'any 1861 el tèxtil constituïa el 39,63% dels contribuents industrials del municipi i una quota del 74,63%. Els fabricants de filats i teixits només representaven un 5,40%, però ja hi contribuïen en un 13,59%.

Els empresaris haurien instal·lat les fàbriques a prop de la ciutat emmurallada, però van haver de conformar-se de fer-ho més enllà de l'actual cementiri del Poblenou —preferentment, a la part baixa del municipi. La presència de la muralla i la Ciutadella impedia la construcció de qualsevol mena d'edificació al seu voltant, en un radi de 1.500 vares castellanès. Les zones més cotitzades eren les de la Llacuna,

el Taulat i el Clot, que fins llavors havia estat el nucli més important de Sant Martí de Provençals. També va créixer el barri de la Sagrera, ja relacionat amb Sant Andreu de Palomar, mentre que els indrets més allunyats de la ciutat, com el que actualment ocupa el barri de Sant Martí de Provençals, van quedar al marge de la dinàmica industrial, aliens als canvis que vivien els nuclis de població més consolidats.

Quan les muralles de Barcelona van començar a caure, ja en la segona meitat del segle XIX, Barcelona va començar a colonitzar aquells territoris en els quals no s'havia pogut edificar. El poble de Sant Martí de Provençals es va consolidar com el lloc idoni per a ubicar les noves indústries, de manera que s'hi va concentrar bona part de les fàbriques que van fer gran la Barcelona de la segona meitat del segle XIX. Nadal i Tafunell descriuen la importància d'aquell període per a l'economia catalana i espanyola: «En el seu conjunt, aquesta segona etapa (iniciada el 1861) ha estat la més brillant de la industrialització martinenca. Un tèxtil cada vegada més esponsorós s'ha vist acompanyat d'un ventall cada vegada més ampli d'altres indústries. Al final, Sant Martí ja és, sense discussió, el segon nucli industrial de Catalunya i un dels més importants d'Espanya».

Durant les dècades prèvies a l'annexió de Sant Martí de Provençals a Barcelona, el principal motor industrial del municipi va continuar sent el sector tèxtil. El seu nombre de fàbriques i treballadors va créixer constantment. Els sis fabricants de teixits i filats de 1861 ja eren 115 l'any 1886. Els telers mecànics del municipi superaven els de Barcelona i Manresa. Normalment, no es tractava de fàbriques gaire grans, sinó de mitjanes i petites empreses, la majoria situades al Poblenou i la Llacuna, i també al Clot i la Sagrera.

D'altra banda, l'alimentació es consolidava com el segon gran sector industrial del municipi, en el qual van començar a destacar les fàbriques de farina i derivats, així com la indústria vitivinícola. De fet, Nadal i Tafunell consideren que Sant Martí de Provençals va arribar a ser «la capital de la manipulació i l'exportació de vins catalans».

El poble disposava d'altres establiments importants, entre els quals cal destacar la fàbrica de Gas Lebon, situada

La construcció de Ca la Vila va deixar satisfets els dos nuclis més importants del municipi martinenc: l'edifici, situat al barri del Clot, mira cap al Poblenou (Foto: Valentí Viñas)

a prop de la Barceloneta i que s'encarregava de subministrar enllumenat a la ciutat, així com la fàbrica dels Girona —posteriorment coneguda com Macosa i en l'actualitat propietat de l'empresa Alstom—, dels tallers de la qual van sortir la majoria dels vagons de tren que circulaven per Espanya. A més a més, un munt d'indústries i establiments de tota mena poblaven el territori, des de fàbriques de cordes per a guitarra fins a fonderies de plom i coure, passant per boters, impressors, rellotgers o comerciants, per esmentar només uns quants exemples.

No obstant això, la industrialització del municipi es va produir de forma gradual i l'agricultura no va arribar a desaparèixer mai. De fet, les terres dedicades a la producció agrícola superaven amb escreix les destinades a sol residencial o industrial. L'explotació agrícola donava més beneficis que les urbanitzacions del nou Pla Cerdà, de manera que els terratinents només es despenien de les seves terres per vendre-les a algun industrial molt ric que volia muntar una fàbrica. És per això que a les zones més allunyades de la ciutat el paisatge va continuar sent rural durant molt temps.

Com era previsible, els obrers no es van beneficiar de la riquesa que ells mateixos generaven treballant durament i, sovint, en molt males condicions. Josep Maria Huertas

La industrialització del municipi es va produir de forma gradual i l'agricultura no va arribar a desaparèixer mai

resumeix a la perfecció a *La gent i els barris de Sant Martí* en quina situació es trobaven les famílies obreres: «El 1884 el pressupost alimentari d'una família treballadora era d'unes 225 pessetes al mes. Les parelles solien tenir una mitjana de quatre fills i era fàcil que algun dels avis visqués a la casa. El lloguer de l'habitatge costava al voltant de 180 pessetes anuals, o sigui 15 pessetes al mes. Ja tenim, doncs, unes 240 pessetes fixes, tot això sempre que no calgués comprar alguna peça de roba o que algú no caigués malalt. Les despeses per al lleure no existien, com tampoc les de transport. La mitjana del salari obrer aquell any era de 205 pessetes al mes, o sigui que de sortida hi havia 35 pessetes de dèficit que calia aconseguir fent treballar algun fill des de petit o amb alguna feina extraordinària».

Viure a Sant Martí de Provençals

L'establiment de noves fàbriques al municipi va comportar la construcció d'habitatges per als obrers, fet que va implicar la consolidació d'un seguit de nuclis urbans ben

diferenciats. Els més importants van ser els del Poblenou i el Clot, dos barris que van rivalitzar entre si fins a l'annexió del municipi a Barcelona. Al voltant d'aquests nuclis se'n van consolidar d'altres, que amb el pas dels anys van anar adquirint personalitat pròpia: la Llacuna, el Poblet, la França Xica, el barri de la Plata...

La població va continuar augmentant, sobretot a causa del fenomen migratori. Dels 9.333 habitants de 1860 es va passar als 51.396 de 1897. Fins a la dècada de 1880, gairebé el 90% de la població que rebia Sant Martí de Provençals era catalana, bàsicament barcelonina. Però a mitjans de la dècada, els contingents d'immigrants valencians ja constituïen un 26,43%, i també van arribar molts immigrants d'Aragó. Estava a punt de celebrar-se l'Exposició Universal de 1888 a Barcelona, i aquest esdeveniment era, igual que avui dia, sinònim de llocs de treball en abundància.

L'historiador Francesc Caballé i Esteve afirma al seu text *Sant Martí de Provençals, de poble a nucli industrial (1820-1897)* que l'Ajuntament de Sant Martí no va saber respondre a la transformació econòmica i social provocada pel creixement humà i urbà del territori. Els successius consistoris van ser incapaços d'oferir el bàsic a una població en augment constant i hi havia deficiències de tota mena. Huertas recull al seu llibre algunes de les denúncies de la premsa de l'època: «El 1874 [...] l'enllumenat de gas era nul o escàs, hi havia poques escoles, no existia un pla urbanístic de la població, el dipòsit de latrines situat a la cruïlla del carrer de Pere IV amb la carretera de Ribes empudgava l'ambient i atreia les rates, els carrers eren

uns fangars i quan plovia —el de Pere IV, un dels més importants, no es va pavimentar fins al 1900—, la beneficència no arribava a ajudar tots aquells que no tenien res, l'Església havia tancat per la situació política (Primera República, tercera guerra carlina), i la sanitat era una entelèquia, i per tant el risc de malalties i epidèmies era permanent».

El 1868 el municipi va inaugurar una nova seu per al seu ajuntament, que fins aleshores s'havia ubicat en el rectorat de la parròquia de Sant Martí de Provençals. El nou edifici, el mateix que avui dia acull el Consell Municipal del Districte de Sant Martí, es va construir al barri del Clot, tot i que l'entrada principal està encarada cap al Poblenou, de manera que els dos nuclis quedessin satisfets.

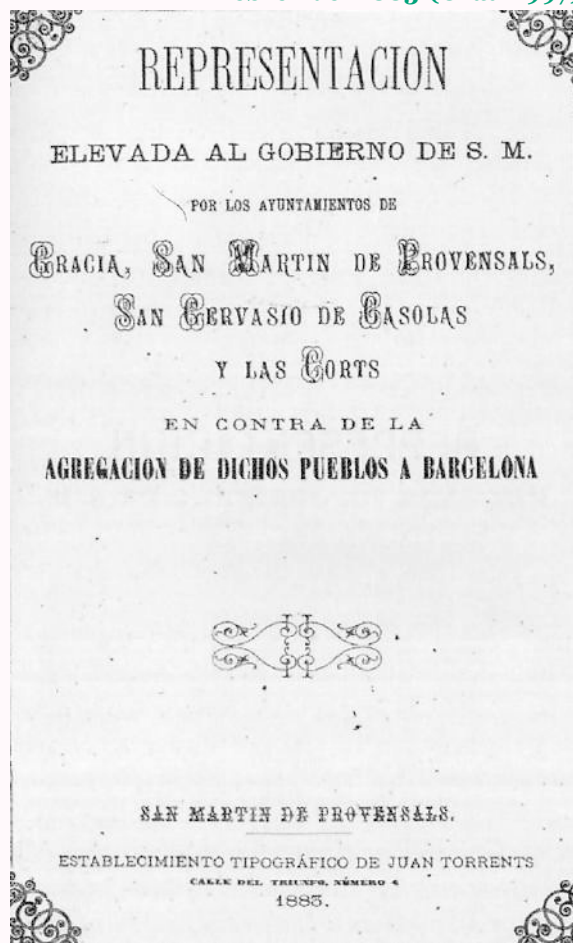
Caballé recorda que «la política municipal va estar marcada per les diferències territorials entre els habitants de Sant Martí (sobretot entre el Clot i el Poblenou, però també la Sagrera) i la seva composició social (propietaris agrícoles, urbans, industrials i comerciants)». El 1863 un grup de veïns del barri del Taulat —al capdavant dels quals hi havia fabri-

El 1868 el municipi va inaugurar una nova seu per al seu ajuntament, que fins aleshores s'havia ubicat en el rectorat de la parròquia de Sant Martí de Provençals. El nou edifici, el mateix que avui dia acull el Consell Municipal del Districte de Sant Martí, es va construir al barri del Clot, tot i que l'entrada principal està encarada cap al Poblenou, de manera que els dos nuclis quedessin satisfets

cants— havia intentat segregar-se del municipi. La nova oligarquia industrial va desplaçar del poder els representants d'altres interessos, encara que les forces econòmiques reals no es van preocupar mai de controlar directament el consistori.

A diferència del que passava a l'Ajuntament, l'Església sí que va saber adaptar-se a la nova situació. El 1867 la parròquia de Sant Martí de Provençals es va independitzar de la de Santa Maria del Mar i, uns quants anys més tard, el rector Francesc Rodó i Sala —el qual, després de ser nomenat

Exposició contra l'agregació dels pobles del Pla a la ciutat de Barcelona, elevada al president del Consell de Ministres el 27 de febrer del 1883 (Grau 1997)

canonge de la Catedral, va ser conegut amb el nom de Canonge Rodó— va fer construir el primer temple de Sant Martí del Clot, erigit entre 1882 i 1903 en una de les zones que experimentaven un major creixement demogràfic. En aquella mateixa època, també es va crear l'església de Santa Maria del Taulat, en el nucli del Poblenou. Es tractava de col·locar temples allà on es concentrava la població.

Aquesta població, fonamentalment obrera, va crear nombroses associacions: ateneus, mútues, cooperatives de consum, societats culturals i recreatives, etc. El 1896 va néixer la primera coordinadora d'entitats del municipi, destinada a ajudar les famílies que tenien algun jove soldat a Cuba. Jaume Fabre i Josep Maria Huertas recopilen a *Tots els barris de Barcelona* la llista d'entitats que la van formar: «Foren el Casino Cervantes, el Cercle Cosmopolita, la Cooperativa l'Econòmica, el Cercle Republicà Nacional, el Casino Recreatiu Provensalenc, el Cercle La Unió de Sant Martí, l'Aurora Martinenca, el Casino Familiar Provensalenc, la Creu Roja, l'Ateneu Provensalenc, el Foment Martinenc, el Cercle Tradicionalista, el Casino Colon, la Dàlia Martinenca, la Lira Martinenca i el Casino de l'Aliança». És només una mostra de la rica vida associativa que va viure en aquells anys el municipi de Sant Martí de Provençals.

EIXAMPLE i ANNEXIÓ

Un poble que no volia deixar de ser-ho

Passeig de Gràcia, Tetuan, Monumental i Sagrada Família són les estacions de la línia 2 del metro que travessen el districte de l'Eixample. Quan el viatger s'introdueix en alguna de les seves boques de metro per dirigir-se al barri de Sant Martí de Provençals deixa al darrere l'entramat de carrers ortogonals, de cantonades ben llimades i edificis no gaire alts ideat per l'ldedons Cerdà a mitjan segle XIX.

Quan arriba a les estacions de Bac de Roda o Sant Martí, els sentits li fan una mala passada: encara que a l'exterior els blocs de pisos són més alts, la rambla de Guipúscoa continua sent un carrer ample, ben urbanitzat; és la

Durant el boom industrial que va viure Sant Martí de Provençals a mitjan segle XIX, les fàbriques i els habitatges per als treballadors es bastien en qualsevol lloc, sense tenir en compte cap pla urbanístic municipal; no perquè la iniciativa privada no respectés la planificació vigent, sinó perquè aquesta senzillament no existia

prolongació, al capdavant, del carrer d'Aragó. Però n'hi ha prou amb endinsar-se una mica al barri per a descobrir que l'Eixample hi va arribar tard i malament. La zona més caòtica és, sens dubte, la que envolta la plaça dels Porxos, on Concili de Trento avança fent esses i un parell de blocs de pisos impedeixen que Andrade es pugui recórrer en línia recta.

Aquest petit caos urbanístic recorda —salvant les distàncies— el que va viure el municipi martinenc durant la segona meitat del segle XIX, quan Barcelona va decidir començar a posar ordre en aquell espai gairebé despoblats que s'estenia entre la ciutat i els pobles del Pla, mitjançant l'aplicació del Pla d'Eixample de Cerdà. Els habitants de Sant Martí de Provençals —sobretot aquells que havien construït un edifici enmig d'un futur carrer de l'Eixample— es van oposar a l'aplicació del projecte, una actitud que es va reproduir, uns quants anys després, quan el municipi va lluitar en contra d'annexionar-se a Barcelona.

Fet i fet, van ser dues batalles amb un final ben diferent, atès que actualment Sant Martí ja compta amb 115 anys d'història com a districte de la capital catalana, mentre

La festa dels Tres Tombs, a Ca l'Arnó (AMDSM)

que el seu eixample, tal com el va imaginar Cerdà, brilla per la seva absència.

No a l'Eixample de Cerdà

Durant el boom industrial que va viure Sant Martí de Provençals a mitjan segle XIX, les fàbriques i els habitatges per als treballadors es bastien en qualsevol lloc, sense tenir en compte cap pla urbanístic municipal; no perquè la iniciativa privada no respectés la planificació vigent, sinó perquè aquesta senzillament no existia. El control del consistori, l'estructura del qual continuava sent la d'un poble agrícola, resultava totalment ineficax. No hi havia clavegueres ni canalitzacions d'aigua potable, els carrers estaven sense condicionar i els residus industrials s'abocaven sense gaires miraments. Sense planificació ni possibilitat de control, van vèncer el caos i la insalubritat.

Aquell descontrol va ser un entrebanc a l'hora d'aplicar el Pla d'Eixample de l'enginyer l'ldedons Cerdà, un projecte que preveia la urbanització dels afores de Barcelona que havien quedat despoblats per imperatiu militar. Després de l'enderrocament de les muralles, la ciutat ja podia expandir-se cap als municipis veïns, però l'aplicació del Pla no sols no va ser fàcil, sinó que va resultar polèmica des del principi: encara que el concurs convocat per l'Ajuntament barceloní l'havia guanyat l'arquitecte Antoni Rovira i Trias, des de Madrid es va imposar el projecte de Cerdà.

El Pla es basava en una estructura de quadrícula que s'estenia per tot el Pla i es colava a les entranyes d'alguns municipis veïns, en els quals el nou traçat topava amb les "preexistències" i els interessos particulars: construccions aïllades, nuclis urbanitzats, camins, carreteres, vies fèrries, séquies... El projecte d'Eixample no es va atrevir a entrar en els nuclis més compactes —Sants, Sant Andreu de Palomar i, sobretot, Gràcia—; fer-ho hauria obligat a enderrocar el municipi sencer per a construir-lo novament. És per això que una de les vies més importants projectades per Cerdà, la Meridiana, es desvia just quan ha de travessar l'antic municipi de Sant Andreu de Palomar. En aquest cas, es va imposar el seny.

A priori, Sant Martí de Provençals semblava permeable al nou traçat ortogonal: el territori s'havia poblat de manera

L'església de Sant Martí de Provençals i els seus voltants eren l'escenari principal de la vida social del poble. A la imatge, una processó al carrer de la Selva del Camp (AMDSM)

molt dispersa i encara comptava amb molt de terreny per a edificar, ocupat, majoritàriament, per camps de conreu. Però res més lluny de la realitat: segons l'historiador Francesc Caballé i Esteve, «Sant Martí de Provençals és la població del Pla de Barcelona que té més problemes d'execució del model d'eixample de Cerdà, tant per la superfície afectada com pel seu impacte sobre les “preexistències”». Si el projecte s'hagués aplicat estrictament, hauria acabat amb bona part dels nuclis poblacionals existents. Els plans només respectaven part del carrer de Marià Aguiló, que unia el Poblenou i el Clot, i un petit tram de la carretera de Mataró. La de Ribes també en sortia malparada, mentre que les línies fèrries —les de Mataró (1848) i Granollers (1853) — no quedaven afectades.

El consistori martinenc es va oposar des d'un bon inici al Pla Cerdà. L'arquitecte de la corporació no era sinó Antoni Rovira i Trias —el guanyador del concurs el projecte del qual va ser finalment rebutjat—, encara que els experts asseguruen que això no és motiu suficient per a justificar l'avversió del municipi envers el nou traçat. El cert és que l'oposició va ser una actitud molt generalitzada en tots els pobles afectats.

El consistori martinenc es va oposar des d'un bon inici al Pla Cerdà. L'arquitecte de la corporació no era sinó Antoni Rovira i Trias, encara que els experts asseguruen que això no és motiu suficient per a justificar l'avversió del municipi envers el nou traçat. El cert és que l'oposició va ser una actitud molt generalitzada en tots els pobles afectats

Sant Martí de Provençals criticava l'absència d'edificis públics per a la zona en el pla de Cerdà. Mentre que el de Rovira i Trias respectava les “preexistències” i projectava, entre d'altres equipaments, la construcció d'un hospital, un cementiri, una escola militar, una escola veterinària, una acadèmia de belles arts, una escola industrial i una presó, el de Cerdà només hi atorgava un hipòdrom i un cementiri.

Aplicació “sui generis”

El Projecte d'Eixample es va aprovar el 1859. Des de llavors i fins al 1897, any en què es va produir l'annexió de Sant Martí de Provençals a Barcelona, les imposicions del Pla van conviure amb el procés d'expansió del territori martinenc,

fruit del desenvolupament industrial que feia créixer la població i el nombre d'edificis (fàbriques, habitatges...).

Durant els primers anys, els veïns de Sant Martí de Provençals veïen l'Eixample com un projecte llunyà. El 1862 el consistori va començar a atorgar permisos que no s'ajustaven al projecte, amb la incorporació d'una clàusula que obligava el propietari de la nova construcció a enderrocar-la en el cas que finalment s'urbanitzessin els carrers previstos en el Pla.

Amb aquesta política, l'Ajuntament de Sant Martí de Provençals alterava definitivament la trama de Cerdà, ja que des d'aleshores el traçat ensopegava no solament amb les “preexistències”, sinó també amb les noves construccions. Caballé sintetitza així la posició de l'ajuntament martinenc durant aquells anys: «La visió que tenia el consistori de com s'havia de desenvolupar l'eixample dins del territori martinenc era ben clara: la trama es formaria allà on no tingués cap obstacle, cap “preexistència”, ni aïllada —construccions disperses— ni sobretot viària».

El 1865 el consistori atorgava permisos per a edificar en els carrers que ja hi havia abans del projecte d'Eixample, sempre que el traçat de vies públiques no resultés afectat. El Pla seguia desvirtuant-se a poc a poc i la imatge de descontrol a Sant Martí de Provençals era palesa. En la dècada de 1870, la premsa local demanava que s'elaborés un pla urbanístic propi, ometent el de Cerdà; aquest pla, que no va arribar fins al 1879, va ser obra de l'arquitecte municipal Pere Falqués, el qual es va encarregar d'adaptar el Pla Cerdà molt a la seva manera.

El projecte de Cerdà tampoc no es va respectar a mitjans del segle XX, durant la urbanització del barri de Sant Martí de Provençals; ni tan sols no hi ha continuïtat entre els carrers de l'Eixample i els del barri: Mallorca, València, Aragó i Consell de Gent canvien de nom en creuar la Meridiana i

**El carrer Espronceda l'any 1927,
acabat d'obrir (AVSMP)**

adopten, respectivament, els de Menorca, Huelva, Guipúscoa i Concili de Trento. A més a més, l'altura dels edificis tampoc no té res a veure amb la proposta inicial: els blocs, que no havien de tenir més de tres pisos, superen fàcilment els deu i converteixen el barri en una de les zones de la ciutat en què es concentren més construccions d'aquestes característiques.

Cap de les grans vies projectades per Cerdà no es van obrir en territori martinenc abans de l'annexió. Pel que fa a la Gran Via, el tram que passa per Sant Martí, per exemple, va haver d'esperar fins al 1969 per a ser urbanitzat. En general, n'hi ha prou amb fer una ullada al mapa actual del districte per a comprovar que són poques les zones que respecten el traçat de l'Eixample: se salven, sent molt generosos, el barri del Parc i la Llacuna del Poblenou.

En els barris veïns de la Verneda i la Pau i, en general, en tot el territori situat més enllà de la rambla de Prim, els carrers no són més que un laberint sense sentit que ocupa l'espai que Cerdà va destinar a un parc públic de dimensions gegantines.

La batalla perduda de l'annexió

Els problemes amb l'eixamplament de Barcelona no van ser l'única contrarietat que va afectar Sant Martí de Provençals a la fi del segle XIX. El 4 de desembre de 1874, cinc regidors de l'Ajuntament de Barcelona van presentar al ple municipal la «Moció per iniciar els tràmits de fusió dels termes municipals de Sants, les Corts de Sarrià, Sarrià, Sant Gervasi de Cassoles, Gràcia, Sant Andreu de Palomar, Sant Martí de Provençals i Sant Adrià de Besòs amb la ciutat de Barcelona sobre la base de la vigència del pla d'eixample». La moció, recollida en l'estudi de Ramon Grau i Margarida Nadal *La unificació municipal del Pla de Barcelona 1874-1897*, va ser l'inici de la fi de Sant Martí de Provençals com a municipi.

El consistori martinenc va ser un dels principals líders de l'antiagregacionisme, una posició molt estesa entre els pobles afectats. És per això que l'annexió no es va decidir de la nit al dia, sinó que va ser fruit d'un llarg estira i arrossa entre l'Ajuntament de la ciutat, els poders de l'Estat i els consistoris dels municipis del Pla de Barcelona.

A la fi de la dècada de 1880 l'alcalde martinenc Joan Agustí i Carreres defensava l'autonomia del seu poble, així

com els interessos dels industrials i comerciants que hi estaven establerts, els quals veien en perill els avantatges fiscals que els oferia Sant Martí de Provençals. A favor de l'annexió hi estaven els propietaris de terrenys propers a Barcelona, que esperaven que les seves parcel·les es revalorarien quan formessin part de la gran ciutat. La seva influència, però, era molt limitada.

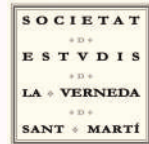
El cert és que la majoria de la població martinenca es va mantenir al marge de la lluita antiagregacionista. Els habitants —obers, majoritàriament— no tenien consciència històrica de pertinença al municipi, sobretot perquè la seva població estava dispersa en nuclis allunyats i sovint enfrontats. En aquella època, Sant Martí de Provençals continuava semblant un conjunt de petits pobles, més que no pas un sol municipi.

El Pla de Barcelona es va mobilitzar durant anys per evitar l'annexió, però el seu esforç va ser debades. L'agregació de sis dels municipis —Sant Martí de Provençals, Sant Andreu de Palomar, Gràcia, Sants, les Corts de Sarrià i Sant Gervasi de Cassoles— es va consumir el 20 d'abril de 1897, amb la signatura del decret per part de la reina Maria Cristina. Horta s'hi va annexionar el 1904 i Sarrià ho va fer el 1921.

El 30 de maig de 1897, un mes després de l'annexió, una carta signada per 10.000 martinencs demanava la segregació de Barcelona, igual que havien fet els veïns de Sant Andreu de Palomar. Però el moviment antiagregacionista havia perdut força a Sant Martí de Provençals, que llavors patia una forta crisi econòmica. Finalment, els industrials van acceptar formar part de la gran ciutat: van preferir pagar més impostos a canvi de veure com millorava la seva situació. Josep Maria Huertas retratava així l'estat del poble en el moment de l'annexió: «Era un municipi que generava riquesa i, en canvi, presentava un aspecte lamentable, com va certificar la comissió municipal barcelonina que el va visitar en el mes següent de l'annexió, promentent com a mesures urgents la pavimentació del carrer Pere IV, tan transitat, la construcció de clavegueres i l'obertura d'algunes vies que eren tancades. Promeses que es van complir només en una petita part».

Segons Caballé, Barcelona l'any 1897 comptava amb 383.908 habitants i ocupava 15,6 hectàrees. Amb l'annexió dels pobles del Pla, va créixer fins a les 62,3 hectàrees i va sumar una població que equivalia a la meitat de la que tenia fins aleshores. Sant Martí de Provençals va passar a representar la cinquena part de Barcelona: va aportar el 21,3%, del nou territori i 40.000 habitants a la ciutat, el 22% dels nous barcelonins. Només Gràcia, en població, i Sant Andreu de Palomar, en territori, superaven el que havia estat fins aleshores municipi martinenc, el qual va esdevenir el principal nucli industrial de la ciutat de Barcelona. ❖❖❖

ACTIVITATS

gener-març 2025

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ, PAM A PAM
Cicle de xerrades sobre la història del barri
Cada dilluns de 19:30 a 20:30,
a la planta tercera del
Centre Cívic Sant Martí
(La Selva de Mar, 215).

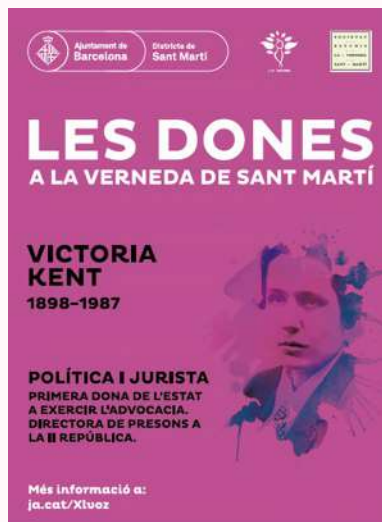
Abreviacions:

LVSM= La Verneda de Sant Martí

SMP=Sant Martí de Provençals

Dilluns, 13 gener
QUÈ FER EN UNA
EMERGÈNCIA A LA
VERNEDA DE SANT MARTÍ

Dilluns, 20 gener
LA NOVA ESTACIÓ DE
LA SAGRERA

Dilluns, 27 gener
LES ONG A LVSM:
CÀRITAS

Dilluns, 3 febrer
MASCOTES A LVSM

Dilluns, 10 febrer
LES DONES DE LES PLACES,
CARRERS I JARDINS
DE LVSM

Dilluns, 17 febrer
MASIES I FÀBRIGUES
A LVSM

Dilluns, 24 febrer
MERCAT DE TREBALL
I ATUR A LVSM

Dilluns, 3 març
LVSM LITERÀRIA

Dilluns, 10 març
RISCOS NATURALS A SMP

Dilluns, 17 març
HERBES I ARBRES DE LVSM

Dilluns, 24 març
GUIPÚSCOA: PASSEIG,
RAMBLA, BOULEVARD?

Dilluns, 31 març
L'AGREGACIÓ DE SMP
A BARCELONA

Dilluns, 7 abril
ELS CENTRES D'ATENCIÓ
PRIMÀRIA (CAP) DE LVSM

XERRADES A LA
BIBLIOTECA GABRIEL
GARCIA MÁRQUEZ
CRÒNICA NEGRA DE LA
VERNEDA DE SANT MARTÍ
Data: 18 de febrer
Hora: 18:30 h.
Lloc: Biblioteca Gabriel García
Márquez (Trell, 219)

TALLER D'HISTÒRIA
DEL BARRI
Centre Cívic Sant Martí
(La Selva de Mar, 215).
TALLER D'HISTÒRIA
DE LA VERNEDA
DE SANT MARTÍ
(GRUP INTERMEDI)
Dijous, de 10 a 13 h.

13 sessions. Del 16 de gener a l'10 d'abril.

**Per aquest taller cal que s'hagi cursat el nivell inicial.*

TALLER D'HISTÒRIA
DE LA VERNEDA
DE SANT MARTÍ
(GRUP AVANÇAT)

Divendres, de 10 a 13 h.

13 sessions. Del 17 de gener a l'11 d'abril.

**Per aquest taller cal que s'hagi cursat el nivell inicial i el nivell intermedi.*

RUTABARRI: ITINERARIS
DE PROXIMITAT
EL NUCLI ANTIC DE SMP
Dissabte, 18 de gener / 11 h.

LVSM NEGRA (A I B)
Dissabtes, 8 i 15 de febrer / 11 h.

LES DONES A LVSM (A I B)
Dissabtes, 8 i 15 de març / 11 h.

EXPOSICIONS
LA VERNEDA DE SANT
MARTÍ FLASHBACK:
HISTÒRIA EN IMATGES
Del 5 al 28 de febrer. De dimarts a divendres
Inauguració: 5 de febrer,
a les 19 hores.
Sala d'actes del
Centre Cívic Sant Martí.

antic sant martí de provençals

1

TERRATS DEL POBLENOU
1953

2

MASIA CA L'ARMENGOL. 1957
Trellall/Huelva

3

CASTELL DEL CAMP DE LA BOTA. 1858
Inici actual rambla de Prim

5

CARRER MAJOR DEL CLOT
1912

4

FONT DE CAN GAIÇ. ANYS 30
Carrer Gran de La Sagrera/carrer del Pont

Per publicar fotografies antigues del barri al butlletí *auro invento*, enviar a:
auroinvento@hotmail.com